

પ્રાથમિક શિક્ષણમાં ડિપ્લોમા (ડી.એલ.એડ.)

અભ્યાસ- ૫૦૧
ભારતમાં પ્રાથમિક શિક્ષણ:
સામાજિક-સાંસ્કૃતિક પરિપ્રેક્ષ્ય

વિભાગ- ૩
ભારતમાં સમકાલીન પ્રારંભિક શિક્ષણ સંદર્ભ-૨

રાષ્ટ્રીય મુક્ત વિદ્યાલયી શિક્ષા સંસ્થાન
એ- ૨૪-૨૫, ઈન્સ્ટિટ્યુશનલ એરીયા, સેક્ટર- ૬૨, નોઈડા
ગૌતમબુધ્ધ નગર, યુપી- ૨૦૧૩૦૯.
વેબસાઈટ: www.nios.ac.in

વિભાગ- ૩

ભારતમાં સમકાલીન પ્રારંભિક શિક્ષણ સંદર્ભ-૨

ભારતમાં સમકાલીન પ્રારંભિક શિક્ષણ સંદર્ભ-૨

વિભાગ ના એકમ

એકમ-૮ : પ્રારંભિક શિક્ષણ માટે શિક્ષકોની તૈયારી કરી રહ્યા છે.

એકમ-૯ : વંચિત શિક્ષણ માટે શિક્ષકો તૈયાર રહ્યા છે.

એકમ-૧૦ : પ્રારંભિક શિક્ષણમાં આંતરરાષ્ટ્રીય પરિષદ

વિભાગ પરિચય

આ બ્લોકમાં એકમ ૮,૯ અને ૧૦ જેવા ત્રણ એકમોનો સમાવેશ થાય છે.

એકમ-૮માં તમે શિક્ષક શિક્ષણ કાર્યક્રમ જેમ કે શિક્ષણશાસ્ત્ર વિષયક મુદ્દાઓ અને પ્રારંભિક શિક્ષણના પ્રાથમિક અને ઉચ્ચ પ્રાથમિક ઉપ- તબક્કાઓની ચિંતાઓ વિશે અભ્યાસ કરી શકશો. આ એકમ રાષ્ટ્રીય સ્તરે પ્રાથમિક શિક્ષણ માટે ગુણવત્તાયુક્ત શિક્ષકોની તૈયારી વિશેની વિગતો આપે છે.

એકમ-૯ પહેલી પેઢીના શિખનારાઓને શાળાના શિક્ષણ દ્વારા શાળા જઈ રહ્યા પિયર જુથમાં વિવિધતા સમજવા માટે નાયકો પ્રદાન કરવાના પ્રયાસો કરે છે.

તમે વંચિત વિદ્યાર્થીઓની એક્સેસ અને રીટેન્શનના વિવિધ મુદ્દાઓમાં પણ સક્ષમ હશો.

એકમ ૧૦ માં તમે પ્રારંભિક શિક્ષણના મુખ્ય આંતરરાષ્ટ્રીય પરિદયો વિશે અભ્યાસ કરી શકશો.

વિષયવસ્તુ

ક્રમ	યુનિટ	પેજ.નં.
એકમ-૮	: પ્રારંભિક શિક્ષણ માટે શિક્ષકોની તૈયારી કરી રહ્યા છે.	૧ - ૩૦
એકમ-૯	: વંચિત શિક્ષણ માટે શિક્ષકો તૈયાર રહ્યા છે.	૩૧ - ૫૨
એકમ-૧૦	: પ્રારંભિક શિક્ષણમાં આંતરરાષ્ટ્રીય પરિષદ	૫૩ - ૭૪

નોંધ

એકમ - ૮ પ્રારંભિક શિક્ષા માટે અધ્યાપક તૈયાર કરવા

સંરચના :

- ૮.૦ પ્રસ્તાવના (પરીચય)
- ૮.૧ અભિગમનો ઉદ્દેશ્ય
- ૮.૨ પ્રારંભિક શિક્ષણના પ્રાથમિક તથા ઉચ્ચ પ્રાથમિક સ્તરોના સંબંધમાં શિક્ષાશાસ્ત્રના મુદ્દા તથા સમસ્યાઓ
- ૮.૩ પ્રારંભિક સ્તર પર વિદ્યાલયની શિક્ષા માટે રાષ્ટ્રીય પાઠ્યક્રમની રૂપરેખા (એન.સી.એફ), ૨૦૦૫ના જરૂરીયાતી સોપાન.
 - ૮.૩.૧ રાષ્ટ્રીય પાઠ્યક્રમની રૂપરેખાની મુખ્ય વિશેષતા
 - ૮.૩.૨ સેવા -પૂર્વ અધ્યાપક પ્રશિક્ષણ
 - ૮.૩.૩ અધ્યાપકોનું સેવા દરમ્યાન પ્રશિક્ષણ
 - ૮.૩.૪ વિશેષ જરૂરીયાતો માટે અધ્યાપક પ્રશિક્ષણ
 - ૮.૩.૫ પ્રારંભિક સ્તર પર અધ્યાપક - શિક્ષા માટે પાઠ્યક્રમ
 - ૮.૩.૬ પ્રશિક્ષણ માટે સંસ્થાની મૂળભૂત સુવિધાઓ (ઈન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર)
 - ૮.૩.૭ અધ્યાપકોની ભરતી
- ૮.૪ પ્રારંભિક અધ્યાપકો માટે “રાષ્ટ્રીય અધ્યાપક શિક્ષા પાઠ્યક્રમ રૂપરેખા (એન.સી.એફ.ટી.ઈ.) ૨૦૦૮ નું પ્રમુખ પક્ષ”
 - ૮.૪.૧ અવસ્થા- ૧ પ્રાથમિક સ્તર માટે અધ્યાપક પ્રશિક્ષણ (ધોરણ ૧ થી ૫)
 - ૮.૪.૧.૧ તર્ક આધારિત
 - ૮.૪.૧.૨ (વિષયવસ્તુ) અભ્યાસક્રમની સામગ્રી
 - ૮.૪.૧.૩ (પ્રશિક્ષણ) તાલીમ
 - ૮.૪.૧.૪ પાઠ્યક્રમનું સંચાલન
 - ૮.૪.૧.૫ અધ્યાપક શિક્ષકોની ભૂમિકા
 - ૮.૪.૧.૬ મૂલ્યાંકન

નોંધ

પ્રારંભિક શિક્ષા માટે અધ્યાપક તૈયાર કરવા

- ૮.૪.૧.૭ મૂલ્યાંકન માટેના સાધનો
- ૮.૪.૨ અવસ્થા-૨ પ્રાથમિક તબક્કા માટે શિક્ષકનું શિક્ષણ (ધોરણ- ૧ થી ૮)
 - ૮.૪.૨.૧ તર્ક આધારિત
 - ૮.૪.૨.૨ અભ્યાસક્રમ વિષયવસ્તુ
 - ૮.૪.૨.૩ તાલીમ
 - ૮.૪.૨.૪ અભ્યાસક્રમ કાર્ય વ્યવસ્થા
 - ૮.૪.૨.૫ અધ્યાપક - શિક્ષકોની ભૂમિકા
 - ૮.૪.૨.૬ મૂલ્યાંકન
 - ૮.૪.૨.૭ મૂલ્યાંકન માટેના સાધનો
- ૮.૫ પ્રારંભિક શિક્ષક શિક્ષણના નમૂનાઓ (સંક્ષિપ્ત નમૂનાઓ સહિત)
 - ૮.૫.૧ પ્રારંભિક શિક્ષક શિક્ષણની વર્તમાન સ્થિતિ
 - ૮.૫.૨ પ્રારંભિક શિક્ષક શિક્ષણનો સુધારો
 - ૮.૫.૩ નવા નમૂનાઓની જરૂરીયાત
 - ૮.૫.૪ નવી શરૂઆત
- ૮.૬ વ્યવસાયીક પરાવર્તક તરીકે શિક્ષક
 - ૮.૬.૧ પરાવર્તક અભ્યાસનો અર્થ
 - ૮.૬.૨ શિક્ષણકારો પરાવર્તક વિશે શું કહે છે.
 - ૮.૬.૩ પરાવર્તક અભ્યાસની ઉત્પત્તિ
 - ૮.૬.૪ ચિંતન (પરાવર્તક) લાગણીઓ સાથેનો અનુભવ
 - ૮.૬.૫ ચિંતનાત્મક (પરાવર્તનાત્મક) પ્રક્રિયાનો આધુનિક ખ્યાલ
 - ૮.૬.૬ ઝીચનેર અને લિવોનના ચિંતનાત્મક શિક્ષણના નમૂના
 - ૮.૬.૭ ચિંતનની પદ્ધતિઓ
- ૮.૭ સારાંશ
- ૮.૮ કેટલાક ઉપયોગી પુસ્તકો
- ૮.૯ એકમ સ્વાધ્યાય

નોંધ

૮.૦ પ્રસ્તાવના (પરીચય)

પહેલાના એકમમાં તમે ભારતમાં શિક્ષણ પ્રણાલી અને વિવિધ સ્તરે શિક્ષણ પૂરૂ પાડવા માટેની વિવિધ સંસ્થાઓ વિશે શિખ્યા છો. તમે શિક્ષણના મૂળભૂત અધિકાર તરીકે વિશે પણ અભ્યાસ કર્યો છે. શિક્ષણનો અધિકાર ૧૪ વર્ષ સુધીની વયના તમામ બાળકોને મફત અને ફરજિયાત શિક્ષણ આપવાની બંધારણીય જોગવાઈમાંથી ઉદભવ્યું છે. તેમા પ્રાથમિક અને ઉચ્ચતર પ્રાથમિક વર્ગોનો સમાવેશ થાય છે. (ધોરણ-૧ થી ૮ સુધી) જે પ્રારંભિક શિક્ષણની વ્યાપક પરિભાષા હેઠળ આવે છે. પ્રારંભિક સ્તરે શિક્ષકના શિક્ષણ માટે પ્રારંભિક શિક્ષણના સાર્વત્રિકરણ વિશેની અસરો વિશે વિચારો.

આ એકમમાં આપણે શિક્ષકના શિક્ષણ કાર્યક્રમની પૃષ્ઠભૂમિનો અભ્યાસ શરીશુ આવા કાર્યક્રમની વિચારણા શું છે? તમે કેવી રીતે વ્યક્તિત્વ તરીકે, પ્રારંભિક શિક્ષણ માટે ગુણવત્તાયુક્ત શિક્ષકો તૈયાર કરવાના રાષ્ટ્રીય ધ્યેયને પ્રાપ્ત કરવામાં મદદ કરશો.

૮.૧ અભિગમનો ઉદ્દેશ્ય

આ એકમનો અભ્યાસ કર્યા પછી તમે એ લાયક થઈ જશો કે :

- પ્રારંભિક શિક્ષણના પ્રાથમિક અને ઉચ્ચતર પ્રાથમિક શિક્ષણશાસ્ત્રના ઉપતબક્કાના મુદ્દાઓ અને ચિંતાઓ ઓળખી કાઢી શકશો.
- પ્રારંભિક શિક્ષણના સંદર્ભમાં એન.સી.એફ ૨૦૦૫ માં જોક વિસ્તાર માટે (દબાણવાળો વિસ્તાર) કારણો આપી શકશો.
- મુદ્દાઓ અને જોક વિસ્તારો વચ્ચેની સંબંધ પ્રસ્થાપિત કરેલ છે.
- પ્રારંભિક શિક્ષકના સંદર્ભમાં એન.સી.એફ.ટી. ઈ ના મુખ્ય પાસાઓ સમજાવવા.
- જુદા-જુદા નમૂના માટેની જરૂરીયાતને સમર્થન
- ચિંતન (પરાવર્તક) નો અભ્યાસ સાથે સંબંધિત વિવિધ ખ્યાલોનું વિશ્લેષણ કરો.
- ચિંતનાત્મક વ્યવસાયી બનવા માટે તમારા કાર્યવાહીનો નિર્ણય કરેલ છે.

૮.૨ પ્રારંભિક શિક્ષણના પ્રાથમિક તથા ઉચ્ચ પ્રાથમિક સ્તરોના સંબંધમાં શિક્ષાશાસ્ત્રના મુદ્દા તથા સમસ્યાઓ :

શિક્ષણમાં ગેરફાયદા લિંગ, જાતિ, ભાષા, સંસ્કૃતિ, ધર્મ અથવા અક્ષમતાના અસમાનતામાંથી ઉભી થાય છે. તેમને માત્રા નીતિઓ અને યોજનાઓ દ્વારા જ નહીં પરંતુ પ્રારંભિક બાળપણથી, ખાસ કરીને પ્રારંભિક શિક્ષણમાં, શીખવાની ક્રિયાઓ અને અધ્યાત્મિક સિદ્ધાંતોની આકૃતિઓ અને પસંદગી દ્વારા સીધા જ સંબોધિત કરવાની જરૂર છે.

નોંધ

પ્રારંભિક શિક્ષા માટે અધ્યાપક તૈયાર કરવા

વિવિધ સંસ્કૃતિઓ અને વિવિધતાના સમૃદ્ધ વારસોને સામેલ કરવા માટે યુ.ઈ.ઈ. આપણને અભ્યાસક્રમની તકને વિસ્તૃત કરવાની જરૂરિયાતની જાણકારી આપે છે. સ્વાભિમાન અને નૈતિકતાના વિકાસ, અને બાળકોની સર્જનાત્મકતાને વિકસાવવાની જરૂરિયાત, પ્રાથમિક મહત્વ છે. નીચેના કેટલાક મુદ્દાઓ અને ચિંતાઓ છે જે પ્રારંભિક સ્તરે શિક્ષક શિક્ષણ કાર્યક્રમની તૈયારીમાં ગંભીર વિચારણા કરવાની જરૂર છે અને તેને સંબોધિત કરવાની જરૂર છે.

● અભ્યાસક્રમની યોજના :

હાલના સંદર્ભમાં, ત્યાં નવા વિકાસ અને ચિંતાઓ છે જેમાં અમારા અભ્યાસક્રમને પ્રતિભાવ આપવો જ જોઈએ. આમાની એક અગ્રણી વાત એ છે કે એક કાર્યક્રમ દ્વારા શાળામાં તમામ બાળકોને સામેલ અને જાળવી રાખવાનું મહત્વ છે જે દરેક બાળકની મૂલ્યની પૃષ્ઠિ કરે છે અને તમામ બાળકોને ગૌરવ અને શીખવા માટે વિશ્વાસનો અનુભવ કરવા માટે સક્ષમ કરે છે. અભ્યાસક્રમ સાર્વત્રિક પ્રાથમિક શિક્ષણ (યુઈઈ) ની પ્રતિબદ્ધતાને ચિંતનાત્મક હોવી જોઈએ, માત્ર સાંસ્કૃતિક વિવિધતાને રજૂ કરવામાં નહીં, પણ ભૌતિક, મનોવૈજ્ઞાનિક અને બૌદ્ધિક લાક્ષણિકતાઓમાં અસંખ્ય સામાજિક અને આર્થિક પશ્ચાદભૂ ધરાવતા બાળકો પ્રારંભિક સમયે સફળતા પ્રાપ્ત કરવા અને પ્રાપ્ત કરવા સક્ષમ છે તે સ્તર સુનિશ્ચિત કરો.

● પ્રણાલીગત સુધારા :

આપણા દેશમાં શિક્ષણ વ્યવસ્થા મુખ્યત્વે વ્યક્તિઓને પ્રોત્સાહિત કરે છે જે પાઠ્ય પુસ્તક સામગ્રીને યાદ કરે છે અને તેના આધારે જવાબ આપે છે જે રચનાત્મક જવાબ આપે છે આ અભિગમ શૈક્ષણિક ઊંડાણનો અભાવ છે મૂળભૂત રીતે, તે પરીક્ષણ કરે છે કે વિદ્યાર્થીએ આપેલ સામગ્રીને કેટલી મગજ કરી છે. સમાજ એ પણ પ્રોત્સાહિત કરે છે કે જેઓ રોજિંદા પ્રવૃત્તિઓમાં તેમના શિક્ષણને લાગુ કરે છે તેના કરતાં વધુ પરીક્ષામાં સ્કોર કરે છે. વિવિધ અન્ય પરિબળો જે વ્યક્તિના તમામ રાઉન્ડ વિકાસ તરફ દોરી જાય છે, વ્યક્તિગત સામાજિક, ભાવનાત્મક રીતે ગ્રેડિંગ સ્કીમમાં ભાગ્યે જ લેવામાં આવે છે. તે ચોક્કસપણે આ પરિબળો છે કે જે જીવનમાં વ્યક્તિની અસરકારકતાને નિર્ધારિત કરશે. શિક્ષણને તેના મૂલ્યો અને સિદ્ધાંતો પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવાની જરૂર છે જે તેના વિદ્યાર્થીના જીવનમાં તેમજ કારકિર્દીની સફળતાના મુખ્ય ભાગમાં છે.

● પંચાયતી રાજ સંસ્થાઓ (પીએઆરએ) એ પદ્ધતિ ઓછી અમલદારશાહી આપે છે, શિક્ષકો વધુ જવાબદાર છે, અને શાળાઓ વધુ સ્વાયત્તા પ્રદાન કરે છે અને બાળકોની જરૂરિયાતોને પ્રતિભાવ આપે છે. પારિસ્થિતિક અને પ્રણાલીગત સુધારા તરીકે પારની ભૂમિકા પર ભાર મૂકતા, સ્થાનિક ભૌતિક સ્થિતિ, સ્થાનિક જીવન અને સ્થાનિક વાતાવરણમાં વધારો કરી શકાય છે. તેમના પર્યાવરણમાં વધારો કરતી વખતે બાળકો કુદરતી રીતે જુદી-જુદી કુશળતા મેળવે છે. તેઓ તેમના જીવન અને જીવનને અનુસરે છે. જ્યારે તેઓ તેમના પ્રશ્નો અને

નોંધ

શિક્ષક પ્રશ્નો પૂછે છે, તેઓ અભ્યાસક્રમ સમૃદ્ધ બનાવશે અને તે વધુ સર્જનાત્મક બનાવશે. આવા સુધારાઓ મૂર્તથી અમૂર્ત અને સ્થાનિકથી વૈશ્વિક અને અજાણ્યાથી જાણ્યા માંથી આગળ વધવા માટે વ્યાપક સ્વીકૃત અભ્યાસક્રમ સિદ્ધાંતોની પ્રથા કરશે.

● **જટિલ શિક્ષણ શાસ્ત્ર :**

જટિલ શિક્ષણ શાસ્ત્ર માને છે કે કેવી રીતે શિક્ષણ વ્યક્તિઓને પોતાની જાતને વધુ સારું બનાવવા અને લોકશાહીને વધુ મજબુત બનાવવા માટે વધુ સમતાવાદી અને માત્ર સમાજ બનાવવા અને પ્રગતિશીલ સામાજિક પરિવર્તનની પ્રક્રિયામાં શિક્ષણને જમાવવા માટે સાધનો પ્રદાન કરી શકે છે. તે એક શૈક્ષણિક ચળવળ છે. જુસ્સો અને સિદ્ધાંત દ્વારા સંચાલિત સ્વતંત્રતાના સભાનતા વિકસિત કરવા, સરમુખત્યારશાહી વલણને ઓળખવા અને જ્ઞાનનો સત્તામાં અને રચનાત્મક કાર્યવાહી કરવાની ક્ષમતાને જોડવામાં સહાય કરવા માટે જટિલ શિક્ષણ શાસ્ત્ર શિક્ષણ અને જ્ઞાન વચ્ચેના સંબંધોનો સમાવેશ કરે છે. તે અજાણતા અને શીખવાની, અભ્યાસ અને મૂલ્યાંકનની સતત પ્રક્રિયા છે અને વિદ્યાર્થીઓ પર આ ક્રિયાઓની અસર.

● **અભ્યાસક્રમની ચર્ચાઓ :**

- **પર્યાવરણનું રક્ષણ :** છેલ્લી દરમિયાન નવા તકનીકી પસંદગીઓ અને વસવાટ કરવાની શૈલીના ઉદભવથી પર્યાવરણીય ઘટાડાથી લાભદાયી અને વંચિત વચ્ચેના વિશાળ અંતર તરફ દોરી જાય છે. પર્યાવરણનું પાલન અને જાળવવાની આપણી ફરજ છે. શિક્ષણના તમામ તબક્કે અને સમાજના તમામ વિભાગોમાં શૈક્ષણિક પ્રક્રિયામાં તેને સંકલિત કરીને પર્યાવરણીય ચિંતાથી જાગૃત કરવાની જરૂરિયાત - એન.પી.ઈ. ૧૯૮૬ માં મહત્વના મુખ્ય ઘટકોમાંની એક હતી. જો કે, વિદ્યાર્થીઓ પર્યાવરણ પ્રત્યે સંવેદનશીલ અને તેના રક્ષણ માટે જરૂરી છે. હજુ પણ મુખ્ય ચિંતા છે. શાળાના બહારની શાળામાં શિક્ષણને જોડવા માટે એક સભાન પ્રયાસની જરૂર છે.
- **શાંતિ શિક્ષણ :** આપણે અભૂતપૂર્વ હિંસાના યુગમાં રહીએ છીએ સ્થાનિક પ્રાદેશિક રાષ્ટ્રીય અને વૈશ્વિક વ્યગ્ર, કુદરતી અને મનો-સામાજિક પર્યાવરણમાં વારંવાર માનવ સંબંધો પર ભાર મૂકે છે, અસહિષ્ણુતા અને સંઘર્ષને બળવો વ્યક્તિના વ્યક્તિત્વનું સ્વાસ્થ વિકાસ માત્ર શાંતિ દ્વારા ચિકિત્સિત થયેલ એક પ્રાકૃતિક લક્ષણમાં થઈ શકે છે. શિક્ષણને જીવનના માર્ગ તરીકે શાંતિની પસંદગી કરવા માટે વ્યક્તિઓને સશક્તિકરણ કરવું જોઈએ અને સંઘર્ષના નિષ્ક્રિય દર્શકોને બદલે અધિકારી બનવા માટે સક્ષમ બનાવવું જોઈએ.
- **લોકશાહી જીવનના માર્ગ તરીકે :** ભારતનું બંધારણ તમામ નાગરિકોને ન્યાય, સમાનતા અને સ્વાતંત્ર્યની બાંધધરી આપે છે. લોકશાહીની સાથે સાથે એક પ્રકારનું નાગરિક બનાવવું જરૂરી છે જે પોતાની સ્વાયત્તાને અનુસરે છે અને અન્ય લોકોના અધિકારને આદર આપે છે. શિક્ષણ એ સામાજિક પરિવર્તન, સમતાવાદી અને સામાજિક હુકમના સાધન તરીકે કામ

નોંધ

પ્રારંભિક શિક્ષા માટે અધ્યાપક તૈયાર કરવા

કરવું જોઈએ, બધા લોકો માટે ધાર્મિક માન્યતાઓને ધ્યાનમાં રાખીને બાળકોમાં માન આપવું આપણી સાંસ્કૃતિક વારસા અને રાષ્ટ્રીય ઓળખને મજબૂત કરવા માટે, અભ્યાસક્રમથી વિદ્યાર્થીઓને નવી અગ્રતા અને બદલાતા સામાજિક દેખાવના સંદર્ભમાં તથા ભૂતકાળને પુનઃ રૂપરેખાંકિત અને ફરી મૂલ્યાંકન કરવું જોઈએ. શિક્ષણ દ્વારા નાગરિકોને અધિકારો અને ફરજોથી સભાન થવું જોઈએ, અને આપણા બંધારણમાં અંકિત સિદ્ધાંતો માટે પ્રતિબદ્ધ છે.

● શૈક્ષણિક વિચારો :

શિક્ષણ શાસ્ત્રના ઘટકને અભ્યાસક્રમમાં ૮૦ ટકા ભારણ પ્રાપ્ત થયેલ છે. અભ્યાસક્રમ બાળક કેન્દ્રિત પ્રવૃત્તિ-આધારિત અને સહકારી શિક્ષણ અભિગમ દ્વારા શીખવા પર ભાર મૂકે છે. શાળાના વિષયોની સામગ્રીના પ્રશિક્ષકના જ્ઞાનને સમૃદ્ધ બનાવવું પણ અભ્યાસક્રમનું એક મહત્વપૂર્ણ ઉદ્દેશ છે.

શિક્ષણની ગુણવત્તામાં તેના તમામ પરિમાણોમાં જીવનની ગુણવત્તા સામેલ છે. પર્યાવરણનું રક્ષણ શાંતિ માટે ચિંતન, લોકશાહી નાગરિકત્વ અને સામાજિક પરિવર્તન તરફની પૂર્વકાલીનતા, એ ગુણવત્તાના મુખ્ય ઘટકો છે. પાઠ્ય પુસ્તકો અને અન્ય સામગ્રીઓમાં જ્ઞાનનું પ્રતિનિધિત્વ માનવતા અને પડકારોનો સામનો કરી રહેલા પડકારોના મોટા દૃષ્ટિકોણથી આજે જોવાની જરૂર છે. શાળા અભ્યાસક્રમમાં કોઈ વિષય આ મોટી ચિંતાઓથી અલગ રહી શકે છે અને તેથી દરેક વિષયના ક્ષેત્રમાં સામેલ થવા માટે પ્રસ્તાવિત જ્ઞાનની પસંદગી માટે સામાજિક - આર્થિક અને સાંસ્કૃતિક પરિસ્થિતિઓ અને ધ્યેયોની દૃષ્ટિએ સાવચેત પરિક્ષણ માટે જરૂરી છે.

પ્રવૃત્તિ-૧

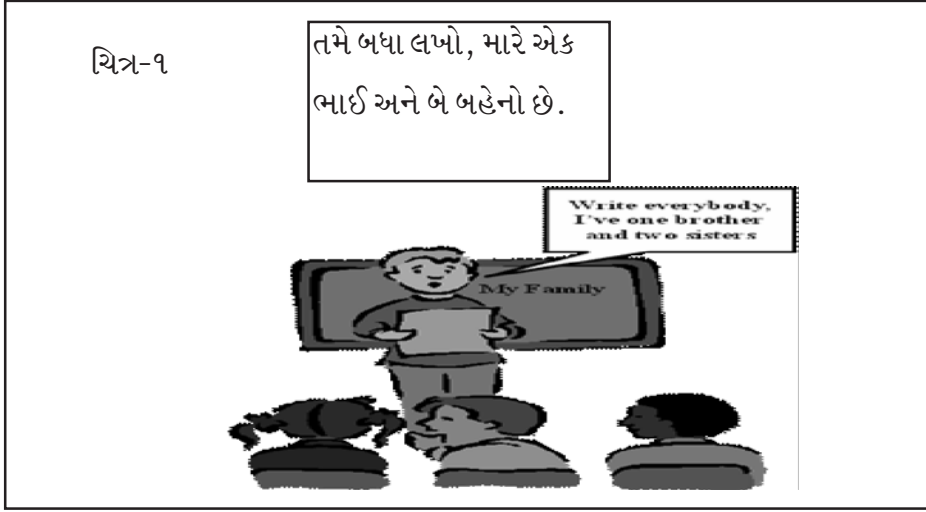
નીચેના ચિત્રો જુઓ જો તમે આ ચિત્રમાં શિક્ષક છો તો તમારી પ્રતિક્રિયા શું હશે ? તમારા વિચાર મુજબ શિક્ષકના શબ્દોને તમારા જવાબમાં બદલો.

ચિત્ર-૧

.....
.....
.....

ચિત્ર-૨

.....
.....
.....

સારાંશ માટે, નીચેના મુદ્દાઓ ધ્યાન રાખવા બાબત છે જે આયોજન અને અમલીકરણ માટે જરૂરી છે

- વર્ગના શીખેલા જ્ઞાનને બાળકોના અનુભવો સાથે જોડવું
- જ્ઞાનને શાળાની બહારના જીવન સાથે જોડાવું
- ખાતરી કરો કે શિક્ષણ રટણ યાદ પદ્ધતિથી દૂર ખસેડાય છે.
- બાકીના પાઠ્ય પુસ્તક કેન્દ્રિત કરતા બાળકોના સમગ્ર વિકાસ માટે અભ્યાસક્રમને સમૃદ્ધ બનાવવું.
- પરીક્ષાઓ વધુ લચીલું બનાવવું અને વર્ગખંડમાં જીવન સાથે સંકલિત છે.
- દેશના લોકશાહી રાજ્યની અંદરની ચિંતાઓને ધ્યાનમાં રાખીને હદ વટાવીને ઓળખને પ્રોત્સાહન આપવું,
- વિશેષાધિકૃત વિભાગોના પોતાના સાથીદારો વચ્ચે ચોક્કસધાર અને આદર મેળવવા માટે સમાજના પછાત વર્ગના બાળકોએ જ્ઞાન અને કુશળતાનો ઉપયોગ કરવો.

૮.૩ પ્રારંભિક સ્તર પર વિદ્યાલયની શિક્ષા માટે રાષ્ટ્રીય પાઠ્યક્રમની રૂપરેખા (એન.સી.એફ), ૨૦૦૫ના જરૂરી સોપાનો

રાષ્ટ્રીય અભ્યાસક્રમ ફેમવર્ષ (એનસીએફ ૨૦૦૫) ભારતમાં શાળા શિક્ષણ કાર્યક્રમની અંદર અભ્યાસક્રમ, પાઠ્ય પુસ્તકો અને શિક્ષણ પદ્ધતિઓ બનાવવા માટેનું માળખું પૂરું પાડે છે. આ દસ્તાવેજ શિક્ષણ પરના અગાઉના સરકારી અહેવાલોને ભાર વગરનું ભણતર નેશનલ પોલિસી ઓફ એજ્યુકેશન ૧૯૮૬- ૧૯૯૨ અને ધ્યાન કેન્દ્રિત જૂથોની ચર્ચાઓ પર આધારિત છે. એનસીએફ ૨૦૦૫ ની અભિગમ અને ભલામણો સમગ્ર શૈક્ષણિક તંત્ર માટે છે.

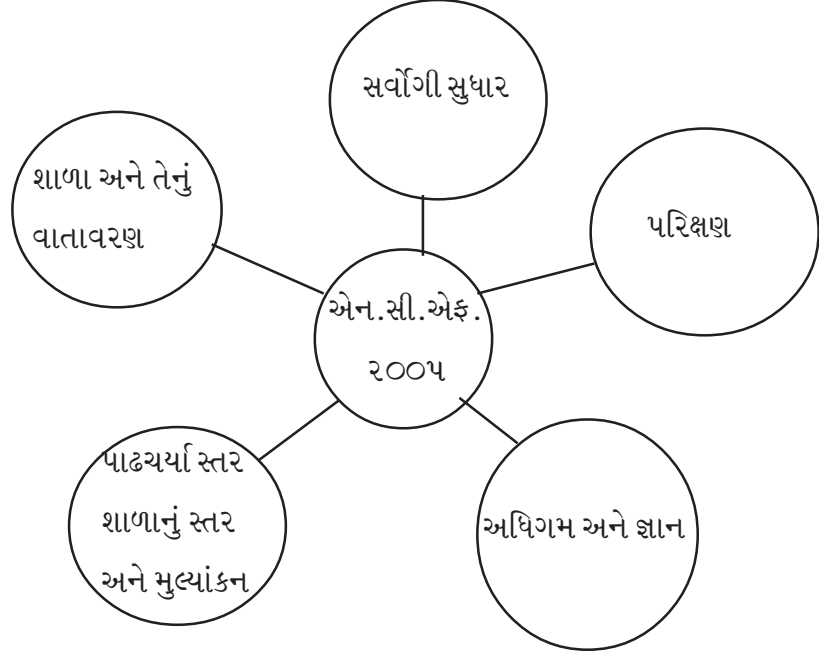

નોંધ

પ્રારંભિક શિક્ષા માટે અધ્યાપક તૈયાર કરવા

૮.૩.૧ એનસીએફ-૨૦૦૫ ની મુખ્ય લાક્ષણિકતાઓ

દસ્તાવેજો ૫ ક્ષેત્રોમાં વહેંચાયેલ છે :

યુઈઈ (યુઈઈ) માટે, ભારતીય સંસદે, રાઈટ ટુ એજ્યુકેશન એક્ટ, ૨૦૦૯ પસાર કર્યો છે. જે મફત અને ફરજિયાત શિક્ષણ, જે ૬ થી ૧૪ વર્ષની વય જૂથની દરેક વયના બાળકનો અધિકાર છે, જે પહેલી એપ્રિલ, ૨૦૧૦ થી અમલી બન્યો છે, અગાઉના એકમોમાં આ મહત્વપૂર્ણ બંધારણીય જોગવાઈથી પરિચિત થઈશું.

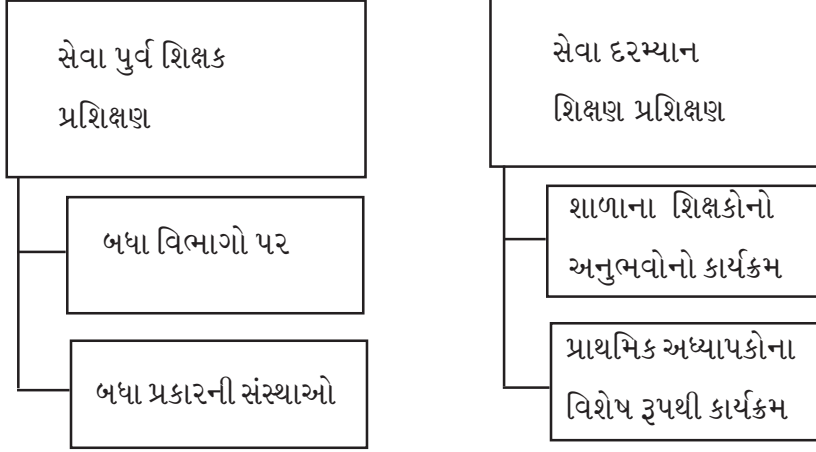
પ્રાથમિક શિક્ષણ ક્ષેત્ર પર નવા ભાર મૂકે છે.

- સાર્વત્રિક પ્રવેશ અને નોંધણી
- ૧૪ વર્ષ સુધીની બાળકોની સાર્વત્રિક અવરોધ અને
- શિક્ષણની આવશ્યક આવશ્યકતા પ્રાપ્ત કરવા માટે તમામ બાળકોને સક્રિય કરવા માટે શિક્ષણની ગુણવત્તામાં નોંધપાત્ર સુધારો.

પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષક તરીકે તમારે એન.સી.એફ. ૨૦૦૫માં સંબોધાયેલા મૂળ પ્રશ્નોની વાકેફ હોવો જોઈએ. જે નીચે મુજબ છે.

૧. કયા શૈક્ષણિક હેતુઓ શાળાએ હાંસલ કરવા માંગે છે ?
૨. કયા શૈક્ષણિક અનુભવો પૂરા પાડવાથી આ હેતુઓ પ્રાપ્ત કરી શકે છે ?
૩. આ શૈક્ષણિક અનુભવોને અર્થપૂર્ણ રીતે સંગઠિત કેવી રીતે કરવામાં આવે છે ?
૪. આપણે કેવી રીતે ખાતરી કરી શકીએ કે આ શૈક્ષણિક હેતુઓ ખરેખર પરિપૂર્ણ થયા છે ?

તેમાં બનાવેલ જોગવાઈઓ અને જેનો પ્રારંભ પ્રાથમિક શિક્ષણના શિક્ષક તરીકે સીધો સંબંધ છે. તેને નીચે વર્ણવેલ છે.

આકૃતિ- ૮.૨

૮.૩.૨ શિક્ષકોની-પૂર્વ-સેવા તાલીમ

- અજાણ્યા સિવાયના તમામ સંસ્થાઓમાં શિક્ષકોની વ્યાવસાયિક કુશળતા રાજ્ય શિક્ષણ વિભાગોના નિયમો અને નિરીક્ષણ સંસ્થાઓ દ્વારા નક્કી કરવામાં આવે છે. આવશ્યક વ્યાવસાયિક કૌશલ્યનું સ્તર શૈક્ષણિક અને વ્યવસાયિક લાયકાતોની દૃષ્ટિએ નિશ્ચિત છે, જે માન્યતા અને આનુષંગિકતા આપવા માટે ધ્યાનમાં લેવામાં આવે છે. તેથી, જાહેર અને ખાનગી ક્ષેત્રોમાં સ્થાપવામાં આવેલી વિવિધ પ્રકારની સંસ્થાઓ, રાજ્ય દ્વારા નિર્ધારિત ધોરણોનું પાલન કરે છે.
- શિક્ષકોની પ્રારંભિક તાલીમ (પૂર્વ-સેવા શિક્ષક તાલીમ) નીચેના ત્રણ સ્તરે સંગઠિત થાય છે એટલે કે પૂર્વ-શાળા શિક્ષક શિક્ષણ, પ્રાથમિક શિક્ષક શિક્ષણ અને માધ્યમિક શિક્ષક શિક્ષણ.
- પ્રારંભિક શિક્ષક શિક્ષકોને તાલીમ આપવા માટે મુખ્યત્વે પ્રાથમિક ધોરણો ૧ થી ૫ શીખવવા માટે યોજવામાં આવે છે. પ્રારંભિક શિક્ષક શિક્ષણ કાર્યક્રમમાં પ્રવેશ માટે લઘુત્તમ લાયકાત ક્યાં તો ૧૦ થી ૧૨ વર્ષની શાળા છે. તાજેતરમાં, મોટાભાગમાં રાજ્યોએ ૧૨ વર્ષ જૂની શાળાએ ન્યૂનતમ જરૂરિયાત તરીકે નિર્ધારિત કર્યું છે જો કે કેટલાક રાજ્યો હજુ પણ માધ્યમિક શાળા પરીક્ષા તરીકે પ્રવેશ લાયકાત ધરાવે છે. મોટાભાગના રાજ્યોમાં કાર્યક્રમનો સમયગાળો બે વર્ષ છે, જ્યારે અન્યમાં તે એક વર્ષનો છે. પ્રારંભિક શિક્ષક તાલીમ સંસ્થાઓ ત્રણ પ્રકારની છે સરકારી, ખાનગી સહાય અને ખાનગી સહાય વિનાની તાજેતરમાં, તમામ રાજ્યોમાં ડીઆઈઈટીની સ્થાપના કરવામાં આવી છે. ડીઆઈઈટીનો મહત્વનો ભાગ છે કે પૂર્વ-સેવા શિક્ષક શિક્ષણ પૂરો પાડવા ઉપરાંત, તેઓ શિક્ષકોને સેવામાં શિક્ષણ પૂરું પાડે છે.

નોંધ

પ્રારંભિક શિક્ષા માટે અધ્યાપક તૈયાર કરવા

૮.૩.૩ શિક્ષકોની સેવામાં તાલીમ

એન.પી.ઈ. ૧૯૮૬ ના સંદર્ભમાં, ભારત સરકારે પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકોને પહોંચવા માટે શિક્ષકોની સેવામાં તાલીમની રાષ્ટ્રીય યોજના ઘડી જે આયોજિત કેટલાક કાર્યક્રમો નીચે મુજબ છે.

- શાળા શિક્ષકોની સમૂહ અભિગમનો કાર્યક્રમ (પીએમઓએસટી) : આ યોજનાનો ઉદ્દેશ શિક્ષકોને શિક્ષણ, યુ.ઈ.ઈ. શીખનાર-કેન્દ્ર અભિગમ, ક્રિયા સંશોધન, ઉભરતી ભૂમિકા અને શિક્ષકોની જવાબદારીઓનો ઉપયોગ, અભ્યાસક્રમના વિસ્તારોમાં તેમના જ્ઞાનનું સંવર્ધન અને અન્ય ક્ષેત્રોમાં શિક્ષણમાં ઉભરતી ચિંતાને સંવેદનશીલ બનાવવાનો હતો. એનપીઈ આ ૧૯૮૬-૮૦ થી અમલમાં ૧૦ દિવસનો કાર્યક્રમ હતો જેમાં વિવિધ રાજ્યોમાં એસસીએઆરટી સાથે મળીને એન.સી.ઈ.આર.ટી. દ્વારા અમલમાં આવતા ૧૮ લાખ શિક્ષકોનો સમાવેશ થાય છે. દેશના જુદા-જુદા ભાગોમાં શિક્ષકોના લાભ માટે રાષ્ટ્રીય પ્રિન્ટર પેકેજની રચના કરનારા વિવિધ મોડ્યુલને લગતી ફિલ્મોનું પ્રસારણ કરવામાં આવ્યું હતું. દરેક જોવાના સત્ર પહેલાં ચર્ચા દ્વારા અનુસરવામાં આવી હતી. એક સહભાગી, અરસ-પરસ અભિગમ તાલીમમાં અનુસરવામાં આવી હતી.
- પ્રાથમિક શાળા શિક્ષકો માટેની વિશેષ અભિગમ કાર્યક્રમ (એસઓપીટી) : પ્રાથમિક શાળા શિક્ષકો (એસઓપીટી) માટેની વિશેષ અભિગમ કાર્યક્રમ વર્ષ-૧૯૮૩-૮૪ થી શરૂ કરવામાં આવી હતી જેથી યુ.ઈ.ઈ.ની હાંસલ કરવા માટેની વ્યૂહરચનાના ભાગરૂપે પ્રાથમિક/પ્રાથમિક શિક્ષણની ગુણવત્તામાં સુધારો કરવામાં આવે. આ કાર્યક્રમનું મુખ્ય ધ્યાન પ્રાથમિક તબક્કા માટે ઓળખાયેલ એમએલએલનું અમલીકરણ કરી રહ્યું હતું, પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકોને આપવામાં આવેલ ઓપરેશન બ્લેક બોર્ડ સામગ્રીઓના ઉપયોગમાં તાલીમ, માધ્યમ દ્વારા સમર્થન અને શિક્ષકોને શિક્ષણ માટે બાળક-કેન્દ્રિત અભિગમ અપનાવવા પ્રોત્સાહન આપવું. તે દર વર્ષે ૪.૫ લાખ શિક્ષકોને આવરી લે છે.

૮.૩.૪ ખાસ જરૂરીયાતો માટે શિક્ષક તાલીમ

ખાસ જરૂરીયાતો ધરાવતા બાળકોની સંભાળ રાખવા, તમામ મુખ્ય સેવા-તાલીમ કાર્યક્રમોમાં વિશેષ જરૂરીયાતો પર ઘટકનો સમાવેશ કરીને તમામ શિક્ષકો અને શિક્ષણ અધિકારીઓને દિશા નિર્દેશ કરવા માટે એનસીઈઆરટી દ્વારા જોગવાઈ કરવામાં આવી છે. સામાન્ય શિક્ષકોની તૈયારી પર ભાર મૂકવામાં આવે છે અને પ્રાથમિક શાળાઓમાં સંગઠનની દિશામાં પણ સમાવેશ થાય છે જેમાં વર્ગમાં વ્યક્તિગત જરૂરીયાતોને પૂર્ણ કરવા પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવામાં આવે છે. આ તાલીમ મેળવતી શિક્ષકોને મલ્ટી-કેટેગરી પ્રશિક્ષિત શિક્ષકો દ્વારા ટેકો આપવામાં આવે છે જે એનસીઈઆરટીના ૪ આરઆઈઈ દ્વારા તાલીમ પૂરી પાડે છે. વિશેષ શાળાઓમાં શોષાયેલા શિક્ષકો, મોટેભાગે એક ડિસેપ્શન સ્કૂલ અથવા સ્પાસ્કિસ, મગજનો લકવો વગેરે જેવી બહુવિધ અસમર્થતાવાળા લોકો, માટે નેશનલ ઈન્સ્ટિટ્યુટસના માર્ગદર્શન હેઠળ તાલીમ આપવામાં આવે છે. ભારતના પુનર્વસન પરિષદ માન્યતા પ્રાપ્ત અભ્યાસક્રમો સાથેની કેટલીક બિન સરકારી સંસ્થાઓ તેમજ વિકલાંગતા, સંખ્યાબંધ યુનિવર્સિટીઓએ પણ બી.ડી., અને એમ.ઈ.ડી. ખાસ શિક્ષણના અભ્યાસક્રમો ઓફર કરવાનું શરૂ કર્યું છે.

નોંધ

૮.૩.૫ પ્રારંભિક સ્તર પર અધ્યાપક - શિક્ષા માટે પાઠ્યક્રમ

- પ્રાથમિક શિક્ષક, ખાસ કરીને, પ્રથમ ત્રણ ગ્રેડમાં મુખ્યત્વે સાક્ષરતા, અંશતઃ અને જીવનની કુશળતા શીખવવાની અપેક્ષા છે. આ ઉપરાંત, શિક્ષકને બાળકના વિકાસ વિકાસ અને શિક્ષણની પ્રક્રિયાના જ્ઞાનની જરૂર છે.
- પ્રાથમિક શિક્ષક શિક્ષણ માટેનો અભ્યાસક્રમ રાજ્ય સરકારો / રાજ્ય સરકારના શિક્ષક શિક્ષણ બોર્ડ દ્વારા વિકસિત કરવામાં આવે છે અને સમય પર તેની સમીક્ષા થાય છે.
- પ્રારંભિક શિક્ષણ માટે એનસીઈઆરટીએ મોડેલ અભ્યાસક્રમ વિકસાવી છે. રાજ્ય સરકારો અને યુનિવર્સિટીઓ તેમના શિક્ષક શિક્ષણ કાર્યક્રમમાં સ્વીકાર કરી શકે છે / સ્વીકારે છે. એનસીઈઆરટી આ અભ્યાસક્રમને સમય-સમય પર સુધારે છે અને આગામી પેટા એકમમાં એનસીઈઆરટી દ્વારા સૂચવવામાં આવેલા તાજેતના અભ્યાસક્રમના માળખાને અભ્યાસ કરીશું.

૮.૩.૬ તાલીમ માટે સંસ્થાકીય આધાર માળખું (ઈન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર)

કેન્દ્ર રાજ્ય, પ્રાદેશિક જિલ્લા અને પેટા - જિલ્લા સ્તરોમાં શિક્ષકોની સેવામાં તાલીમ માટે આંતર માળખાકીય સુવિધાઓ ઉપલબ્ધ છે. તમે આ અભ્યાસક્રમમાં એકમ -૪ માં તેમના વિશે શીખ્યા છો.

રાષ્ટ્રીય સ્તરે, એનસીઈઆરટી એનયુઈપીએ, સેન્ટ્રલ ઈન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ ઈંગ્લિશ એન્ડ ફોરેન લેંગ્વેજિસ (સીઆઈઈએફએલ) હૈદરાબાદ અને સેન્ટ્રલ ઈન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ ઈન્ડિયન લેંગ્વેજિસ (સીઆઈઆઈએલ) મૈસુર છે. પ્રાદેશિક સ્તરે દેશના ઉત્તરી, પશ્ચિમ, પૂર્વીય અને દક્ષિણીય પ્રદેશોમાં સ્થિત પ્રાદેશિક સંસ્થાઓ શિક્ષણ છે. ભારતના ઉત્તરપૂર્વીય ભાગમાં રાજ્યો માટે તાજેતરમાં શિલોંગ ખાતે એક પ્રાદેશિક સંસ્થા સ્થાપવામાં આવી છે. રાજ્ય સ્તરે એસસીઈઆરટી, સ્ટેટ ઈન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ એજ્યુકેશન (એસઆઈઈ) સ્ટેટ ઈન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ સાયન્સ એજ્યુકેશન, આઈએએસ, સીટીઈ અને એસઆઈઈટીઓ છે. જિલ્લાઓમાં ડીઆઈઈટી અને ઈન-સર્વિસ ટ્રેનિંગ ઈન્સ્ટિટ્યુટ છે. ડીઆઈઈટી પ્રાથમિક અને ઉચ્ચ પ્રાથમિક સ્તરે કામ કરતા શિક્ષકોની સેવામાં સેવા પૂરી પાડે છે. તાજેતરમાં ઉપ-જિલ્લા કક્ષાએ, એટલે કે બ્લોક અને કલસ્ટર સ્તરે સેવામાં તાલીમ કેન્દ્રો સ્થાપવામાં આવ્યા છે.

શરૂઆતમાં આ કેન્દ્રો ડી.પી.ઈ.પી. હેઠળ આવરી લેવામાં આવેલા જિલ્લાઓમાં સ્થાપિત કરવામાં આવી રહ્યાં છે.

૮.૩.૭ શિક્ષકોની ભરતી

વિવિધ રાજ્યો વિવિધ ભરતી કાર્યવાહીને અનુસરે છે. કેટલાક રાજ્યોમાં, સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષામાં ઉમેદવારોના દેખાવના આધારે ભરતી કરવામાં આવે છે, જ્યારે કેટલાક અન્ય રાજ્યોમાં ઉમેદવાર શૈક્ષણિક અને વ્યવસાયિક લાયકાતના આધારે ભરતી કરવામાં આવે છે. દરેક ઉમેદવારની ગુણવત્તા તેના / તેણીના ગુણના આધારે નક્કી કરવામાં આવે છે જે પહેલાના શિક્ષણનો અનુભવ ઉપરાંત જો કોઈ હોય તો કેટલાક અન્ય રાજ્યોમાં બે પ્રક્રિયાઓની સંયોજન, એટલે કે, સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષામાં પ્રદર્શન અને શૈક્ષણિક પ્રમાણપત્રોના આધારે નક્કી કરેલ ગુણવત્તા અપનાવવામાં આવે છે.

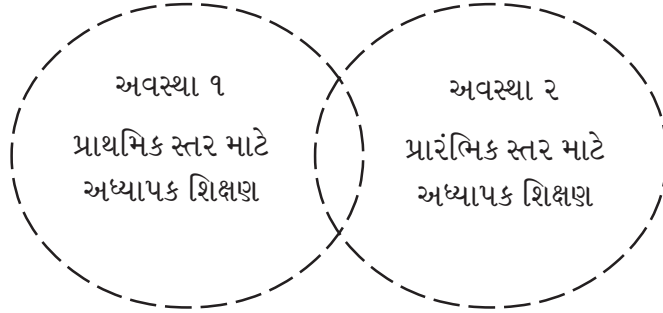
નોંધ

પ્રારંભિક શિક્ષા માટે અધ્યાપક તૈયાર કરવા

ઉમેદવારોની મુલાકાત દ્વારા યોજાયેલી મૌખિક પરીક્ષામાં ઉમેદવારોની કામગીરીનો અમુક ભારાંક આપવામાં આવે છે.

૮.૪ પ્રારંભિક અધ્યાપકો માટે “રાષ્ટ્રીય અધ્યાપક શિક્ષણ અભ્યાસક્રમ (પાઠ્યક્રમ) ની રૂપરેખા (એન.સી.એફ.ટી.ઈ.) ૨૦૦૯-૧૦ નું મુખ્ય પક્ષ)

શિક્ષક શિક્ષણ અને શાળા શિક્ષણમાં એકબીજા સાથે સંબંધ છે. દરેક અન્ય ઉપર અસર કરે છે સારા શિક્ષક શિક્ષણ દ્વારા સારા શિક્ષકોનું નિર્માણ કરશે આ શિક્ષકો શાળામાં ગુણવત્તાયુક્ત શિક્ષણને બદલવા માટે શાળાના વિદ્યાર્થીઓને સારું શિક્ષણ આપશે. આથી શિક્ષણની સંપૂર્ણ શ્રેણીના ગુણાત્મક સુધારા જોવા મળશે. રાષ્ટ્રીય અને વૈશ્વિક સ્તરે શિક્ષણના ઝડપી બદલાતી પદ્ધતિથી ઉભરતી ચિંતા અને અનિવાર્યતાની સાથે શિક્ષક શિક્ષણમાં સુધારણા પર આધાર રાખે છે.

આકૃતિ- ૮.૩

વિવિધ તબક્કાઓ માટે આ માળખાઓ નીચે વર્ણવેલ છે.

૮.૪.૧ અવસ્થા ૧ પ્રાથમિક સ્તર માટે શિક્ષક શિક્ષણ (ધોરણ ૧ થી ૫)

૮.૪.૧.૧ તર્ક આધારિત

સમાજની જટિલતાઓને અને વિકાસની પ્રક્રિયાના ઐતિહાસિક પરિપ્રેક્ષ્યમાં વધારે માહિતી મેળવવા શિક્ષકને તાલીમના આધારે સશક્ત કરવાની જરૂર છે. જેમ તમે જાણો છો તેમ, શિક્ષકની રૂપરેખા ખાસ કરીને શીખવાની સુવિધા પૂરી પાડવા માટે શિક્ષણની બદલાઈ રહી છે. તેથી સ્થાનિક પર્યાવરણમાં અનુકૂળન માટે પૂરતા પ્રમાણમાં પ્રારંભિક શિક્ષણ માટેનું લચીલુ માળખું એનસીએફટીઈ દ્વારા સૂચવવામાં આવ્યું છે.

૮.૪.૧.૨ અભ્યાસક્રમની સામગ્રી (વિષયવસ્તુ)

- એનસીએફટીઈમાં ઉલ્લેખ કરાયેલા ઉદભવ ભારતીય સમાજના અભ્યાસમાં એનસીએફ ૨૦૦૫, બાળકોના હકો, માનવ અધિકારોનું શિક્ષણ, મૂલ્યો અને તેમની વ્યાપક સુવિધાઓ, દેશમાં શૈક્ષણિક, સામાજિક આર્થિક અને રાજકીય વિકાસન દૃષ્ટિકોણ, નોંધપાત્ર સીમાચિહ્નો, શિક્ષક અને ટેકનોલોજી સહિતના વિવિધ ક્ષેત્રોમાં વિકાસની પ્રક્રિયા વગેરે. જેની રચના શિક્ષકને વાસ્તવિક વાસ્તવિકતાઓમાં પરિચિત કરવાના હેતુથી કરવામાં આવે છે જેમાં તેમણે કામ કરવું હોય.
- અધ્યાપન અને શિક્ષણ મનોવિજ્ઞાન પર અભ્યાસક્રમો આરોગ્ય અને શારીરિક શિક્ષણ, ખાસ જરૂરિયાતો ધરાવતા બાળકોનું શિક્ષણ શીખનારને સમજવા માટે સૈદ્ધાંતિક ઘટક છે, સમાજ

નોંધ

અને સમુદાય શાળા પર લાગણી આંતરિક અને બાહ્ય દળો અને શીખનાર પર કામ કરતા આંતરિક અને બાહ્ય પરિબળો.

- પ્રાથમિક સંસ્થાઓના શાળા સંસ્થા અને શિક્ષણ શાસ્ત્રીય પૃથ્થકરણ છે કારણ કે તેઓ શિક્ષક તરીકે કાર્ય કરવા માટે એક સ્વસ્થ પાયો પૂરો પાડે છે.

૮.૪.૧.૩ તાલીમ

- તાલીમ કાર્યક્રમમાં સિદ્ધાંત અને અભ્યાસનું એકીકરણ તેમની વચ્ચેના અર્થપૂર્ણ અને અરસપરસ બંધને સ્થાપિત કરે છે.
- શિક્ષણ અને બાહ્ય પર્વાવરણના અભ્યાસક્રમના વિસ્તારોમાં સહસંબંધ સ્થાપિત થાય છે.
- શિક્ષકોને તેમના વ્યવસાયમાં ઘણી સમસ્યાઓનો સામનો કરવો પડે છે. ક્રિયા સંશોધનના માર્ગમાં સુધારો કરવા માટે તાલીમ સામેલ કરવી જોઈએ, જેના દ્વારા શિક્ષકો સમસ્યાઓ સમજવામાં આવે છે અને તેમની સમસ્યાઓ ઉકેલવામાં આવે છે.

૮.૪.૧.૪ પાઠ્યક્રમનું સંચાલન (અભ્યાસક્રમ વ્યવહાર)

અભ્યાસક્રમ વ્યવહારના ત્રણ ઘટકો સિદ્ધાંત, શિક્ષણ શાસ્ત્ર અને સૈદ્ધાંતિક વિભાવનાઓ, વિચારપૂર્વક સંકલિત કરવાની જરૂર છે તમે જાણો છો કે તાલીમ કાર્યક્રમનું એકંદર ધ્યેય પ્રતિબદ્ધ અસરકારક અને અસકારકારક શિક્ષણ બનાવવાનું છે. ઉપરોક્ત ત્રણ ઘટકો સાથે કેવી રીતે કાર્યવાહી કરવામાં આવે છે તે નીચે વર્ણવેલ છે :

- **સિદ્ધાંત :** વ્યાખ્યાન-ચર્ચા, પરિસંવાદો, માધ્યમથી સહાયભૂત શિક્ષણ, ખાનગી શિક્ષકનું શિક્ષણ, સ્વ-અભ્યાસ અને વ્યવહારુ પ્રવૃત્તિઓનો ઉપયોગ કરીને પારસ્પરિક અસર કરનારું, સહભાગી અને પ્રવૃત્તિલક્ષી અભિગમ પર ભાર મૂકવામાં આવે છે. તાલીમના સમય દરમિયાન સામગ્રીના જ્ઞાનને કારણે મહત્વ આપવામાં આવે છે.
- **શિક્ષણ શાસ્ત્ર :** શિક્ષણ શાસ્ત્ર અને તેમને કેવી રીતે શીખવશો તે વિશે છે તે એક અસરકારક શિક્ષણનું વિજ્ઞાન છે જે એકીકૃત સામગ્રી અને શિક્ષણની યોગ્ય પદ્ધતિ સાથે કામ કરે છે. શાળાના વિષયોનો શૈક્ષણિક વિશ્લેષણ પ્રથા શિક્ષણનો આવશ્યક ઘટક છે. શિક્ષણ શાસ્ત્રના વિશ્લેષણથી વિદ્યાર્થી શિક્ષકને હેતુઓ, વર્ગખંડ સંચાલન અને મૂલ્યાંકનની વ્યૂહરચનાઓ સાથે વાતચીત કરવામાં મદદ મળે છે. એવી અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે કે સમાવિષ્ટની નિપુણતાના વિચારશીલ એકીકરણ શાસ્ત્રીય વિશ્લેષણ દ્વારા મેળવી શકાય તેવા સૂઝ અને પાયાના અભ્યાસક્રમો વર્ગખંડમાં સૂચના માટે કાર્યરત થશે.
- **સૈદ્ધાંતિક વિભાવનાઓ :** સૈદ્ધાંતિક વિભાવનાઓના આંતરિકરણ માટે વ્યવહારુ કાર્ય એક આવશ્યક ઘટક છે. આમ, તે સૈદ્ધાંતિક અસરના દરેક પાસા પર આયોજન કરવાની રહેશે. વધુમાં વિદ્યાર્થીઓના વ્યક્તિત્વના વિકાસ પ્રત્યે નિર્ધારિત વિવિધ શાળા અનુભવો કાર્ય શિક્ષણ, શાળા-સામુદાયિક ક્રિયાપ્રતિક્રિયાઓ, સંશોધન ક્રિયાઓ અને અન્ય શૈક્ષણિક પ્રવૃત્તિઓ પર કેન્દ્રીત વ્યવહારિક પ્રવૃત્તિઓ સંભવિત શિક્ષકો દ્વારા પણ ધરવામાં આવશે.

પ્રવૃત્તિ - ૨

નીચેનામાંથી દરેક માટે અભ્યાસક્રમ વ્યવહાર માટે ત્રણ નવલકથા વિચારો સૂચવો :

- સિદ્ધાંત

નોંધ

પ્રારંભિક શિક્ષા માટે અધ્યાપક તૈયાર કરવા

- શિક્ષણ શાસ્ત્ર.
- સૈદ્ધાંતિક વિભાવનાઓ

૮.૪.૧.૫ અધ્યાપક - શિક્ષકોની ભૂમિકા :

આ સ્તરે અભ્યાસક્રમ વ્યવહારમાં અધ્યાપક શિક્ષકોની ભૂમિકા પડકારરૂપ બને છે કારણ કે તેમને અસગ્ર અભ્યાસક્રમ દરમિયાન સતત આયોજન, વિશ્લેષણ, નિરીક્ષણ અને મૂલ્યાંકન કરવાની જરૂર છે. આ હવે શિક્ષકો કરતાં વધુ જોરશોરથી શિક્ષકોની સંડોવણીની આવશ્યકતા છે.

૮.૪.૧.૬ મૂલ્યાંકન :

તમે પહેલાથી જ પરિચિત છો કે મૂલ્યાંકનનો હેતુ ઈચ્છિત હેતુઓની સિદ્ધિ નક્કી કરવા માટે છે. ઉદ્દેશ્યોને મળવા માટે કોઈપણ પ્રોગ્રામની અસરકારકતા નક્કી કરવામાં મૂલ્યાંકન મદદ કરે છે. સિદ્ધાંત, અભ્યાસ શિક્ષણ અને પ્રેક્ટીકમના સંબંધમાં, મૂલ્યાંકન પ્રણાલિને ટ્રેનિંગ પ્રોગ્રામના હેતુવાળા પરિણામો ધ્યાનમાં લેવી જોઈએ. સ્વાભાવિક રીતે પ્રક્રિયાના દરેક તબક્કા (સીસીઈ) માં થવું જોઈએ અને માત્ર એક અંતિમ પગલું તરીકે નહીં તેથી આ દરેક પાસાઓની મૂલવણી કાળજીપૂર્વક કરવાની જરૂર છે. તેથી, બાહ્ય પરીક્ષાઓના સ્થાને આંતરિક સતત અને વ્યાપક મૂલ્યાંકન પ્રણાલિની રજૂઆત કરવાની વધુ લાગણી જરૂર છે. બાહ્ય પરીક્ષા સાથે મૂલ્યાંકન પ્રણાલીના ભાગરૂપે આ પહેલેથી રજૂ કરવામાં આવ્યું છે, જો કે સીસીઈ દ્વારા બાહ્ય સિસ્ટમના કુલ સ્થાનાંતરણને ઘણા લોકો દ્વારા શક્ય ગણવામાં આવતું નથી.

૮.૪.૧.૭ મૂલ્યાંકન માટેના સાધનો :

દરેક મૂલ્યોના હેતુઓ પર આધાર રાખીને યોગ્ય મૂલ્યાંકન સાધનોને પસંદ કરવા અથવા યોજના કરવાની જરૂર છે : જેમકે,

- ઉદ્દેશ આધારિત પ્રશ્નોનો સમાવેશ કરતા પેપર-પેન્સિલ પરીક્ષણો- નિબંધ પ્રકાર, ટૂંકા જવાબના પ્રકાર અને ઉદ્દેશ્યના પ્રશ્નોના સંતુલિત સંયોજન,
- મૌખિક પરીક્ષાઓ
- પ્રાયોગિક અધ્યયન, તાપસ-યાદી, દર નિર્ધારણ અને નિરીક્ષણ સમયપત્રક દ્વારા માપી શકાય તેવા વિવિધ પ્રવૃત્તિઓમાં ભાગ લેવો જેવા પ્રભાવ.

મૂલ્યાંકન આંતરિક, બાહ્ય અથવા બંનેનનો ગુણદોષ હોઈ શકે છે અને માર્ક્સની જગ્યાએ ગ્રેડ કરી શકાય છે તે વ્યવસાયિક સ્વસ્થ પગલા છે કારણ કે તે વિદ્યાર્થીઓના વર્ગીકરણને ગુણાંકના આધારે ઘટાડે છે, જે શીખનારાઓ વચ્ચે અનિચ્છનીય સ્પર્ધાને દૂર કરે છે. તે તણાવ મુક્ત શિક્ષણ પર્યાવરણ તરફ દોરીને સામાજિક દબાણને પણ ઘટાડે છે.

પ્રવૃત્તિ-૩

તમે પહેલાંથી ઉપરની સામગ્રી વાંચી છે કેમમાં પૂછેલા દરેક પ્રશ્નો (શું ક્યાં, ક્યારે) ના ઉત્તર ઓછામાં ઓછા ૨૦૦ શબ્દોમાં આપવા.

ક્યા ૧

કેમ ર.

.....

.....

.....

કેવી રીતે. ૩.

.....

.....

૮.૪.૨ અવસ્થા-૨ પ્રાથમિક તબક્કા માટે શિક્ષકનું શિક્ષણ (ધોરણ- ૧ થી ૮)

૮.૪.૨.૧ તર્ક આધારિત

શિક્ષણનો અધિકાર કાયદો ૧૪ વર્ષની વય સુધી ફરજિયાત શિક્ષણ પૂરૂ પાડવાના બંધારણીય પ્રતિબદ્ધતામાંથી વિકાસ થયો છે. આ વય શ્રેણી વિકાસના કોક્કિટ ઓપરેશનલ તબક્કાનીથી અમૂર્ત તર્ક પ્રક્રિયાની ક્રમિક સંક્રમણને આવરી લેછે. આ શિક્ષણ અને શીખવાની પ્રક્રિયાઓના સંક્રમણની માંગણી કરે છે અને શિક્ષણ-અધ્યયની વ્યૂહરચનાઓ એક તબક્કે ધીમે ધીમે બદલાતા શીખનારાઓના પરિપક્વતા સાથ મેળ ખાતી હોય છે.

૮.૪.૨.૨ અભ્યાસક્રમની વિષયવસ્તુ

- શિક્ષણ ઉદભવ ભારતીય સમાજના અભ્યાસક્રમમાં સંભવિત શિક્ષકોને એવી માંગણીઓ સમજવા માટે સક્ષમ બનાવશે કે સમાજને શિક્ષણ પૂર્ણ કરવાની અપેક્ષા છે. આ તબક્કે ભારતમાં પ્રાથમિક શિક્ષણ - દરજ્જો, સમસ્યાઓ અને મુદ્દાઓ પરનો દરખાસ્ત પ્રસ્તાવિત કરવામાં આવે છે, જે આ અપેક્ષાઓને ખરેખર મળી શકે છે કે નહીં તેની ચકાસવા માટે ક્ષમતાને પ્રોત્સાહન આપશે.
- અધ્યાપન અને શિક્ષણ મનોવિજ્ઞાનના અભ્યાસક્રમથી તમે તમારા વિદ્યારથીઓ વચ્ચે શીખવાને પ્રોત્સાહન આપવા માટે તમારી શિક્ષણની વ્યૂહરચનાઓ કેવી રીતે રચના કરવી તે જાણજાવ માટે સક્ષમ બનશે.
- આરોગ્ય અને શારીરિક શિક્ષણ તમને અવાજના વિકાસ માટે કસરત કરવાની યોજના બનાવશે. આ ખાસ જરૂરિયાતો ધરાવતા બાળકો સાથે વ્યવહાર કરવા માટે પણ ઉપયોગી થશે.
- સલાહ અને માર્ગદર્શન પરનો અભ્યાસ બાળકોને મદદ કરવા માટે તેમને સક્ષમ કરશે જ્યારે તેઓ કોઈપણ પ્રકારના સમસ્યા સાથે સામનો કરશે.

નોંધ

પ્રારંભિક શિક્ષા માટે અધ્યાપક તૈયાર કરવા

૮.૪.૨.૩ તાલીમ

સંભવિત શિક્ષકોને તૈયાર કરવામાં આવે છે જેથી તેઓ શિક્ષણના પૂર્વ-શિક્ષણ, સૂચનાત્મક અને અનુસ્નાતક તબક્કામાં સફળતાપૂર્વક કામગીરી કરી શકે. આ માટે નીચેના ક્ષમતાઓ / ક્ષમતાઓ વિકસિત કરવાની જરૂર છે.

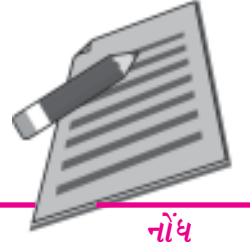
- સંશોધન ક્રિયા તમારી સમસ્યાનું નિરાકરણ ક્ષમતા વિકસિત કરશે.
- શિક્ષણશાસ્ત્ર વિષયક વિશ્લેષણ એ પ્રાથમિક સ્તરે વિષયોના શિક્ષણમાં સંકળાયેલા જટિલતાને સમજાવશે. આ તમને શૈક્ષણિક વ્યૂહરચનાઓની યોજના બનાવશે. વાસ્તવિક ક્લાસ રૂમની પરિસ્થિતિમાં મોડલ પાઠ અને પ્રેક્ટિસ શિક્ષણનું એક મહત્વપૂર્ણ અવલોકન તમને નેક અસરકારક અને સક્ષમ શિક્ષક બનાવશે.
- શાળામાં ઈન્ટર્નશિપ શાળામાં કામ કરવા માટે જરૂરી વિવિધ અનુભવ પ્રદાન કરશે. તેઓ કામના શૈક્ષણિક મૂલ્યને આંતરિક બનાવશે અને જાતે કામના ગૌરવ અનુભવ કરશે.
- શાળા સમુદાયની ક્રિયા પ્રતિક્રિયા માત્ર બંને વચ્ચેની ક્રિયા પ્રતિક્રિયાત્મક સહાયને પ્રોત્સાહિત કરશે નહીં પરંતુ બાકળો સંગઠન વિદ્યાર્થીની વ્યક્તિત્વના વિકાસ માટે આવશ્યક એવી પ્રવૃત્તિઓના આયોજન અને ઉપાયોની ક્ષમતા વિકસાવશે. આ ફેમમાં સૂચવવામાં આવેલા સૈદ્ધાંતિક અને પ્રાયોગિક અભ્યાસક્રમ એક સક્ષમ પ્રાથમિક શિક્ષક તૈયાર કરવા માટે સક્ષમ છે.

૮.૪.૨.૪ અભ્યાસક્રમ કાર્ય વ્યવસ્થા

સિદ્ધાંત : વ્યાખ્યાન-ચર્ચા, સહકારી વ્યવહાર અને નિદર્શન તકનીકો જેવા કેટલાક સુવિધાયુક્ત અભિગમો, સ્વ-અભ્યાસ તેમજ પ્રોજેક્ટ્સ અપનાવવામાં આવશ્યક છે. શિક્ષકોએ વિવિધ વ્યૂહરચનાઓ અને સૂચનાત્મક સામગ્રીનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ, સહાયક માધ્યમોનો ઉપયોગ કરવો, અનુભવો પર વધુ હાથ બનાવવો, ફિલ્ડ પ્રવાસો અને મુલાકાતો વગેરેનું આયોજન કરવું, ખાસ જરૂરિયાતો ધરાવતાં બાળકોને ધ્યાન આપવું, અભ્યાસક્રમના વ્યવહારમાં વિદ્યાર્થીઓને અને સ્થાનિક સ્તરે ઉપલબ્ધ સ્ત્રોતોની જરૂરિયાત સાથે એડજસ્ટ કરવું પડશે.

શિક્ષણ શાસ્ત્ર : શિક્ષણ અને અધ્યયનની પ્રક્રિયા દરમિયાન, પ્રવર્તમાન વ્યવહારોની વ્યૂહરચનાઓ સ્વતંત્ર અભ્યાસ, સ્વ-શોધ અને સ્વ-અભ્યાસ માટેની ક્ષમતાને નજીવા પ્રોત્સાહન આપે છે. તેઓ સંભવિત શિક્ષકોની ભાગ્યે જ ભાગ લે છે અને મોટેભાગે એક રીતે સંદેશાવ્યવહાર રહે છે. લેકચર દ્વારા સહકારી શિક્ષણ અભિગમ પણ શીખવવામાં આવે છે. તેથી તમે શીખનાર કેન્દ્રિત અભિગમોનો અભ્યાસ કરવા માટે સક્ષમ નથી. ઉપરોક્ત વ્યૂહરચનાઓ સંભવિત શિક્ષકને તેમના પોતાના વિદ્યાર્થીઓ માટે પ્રેક્ટિસ કરવામાં મદદ કરશે કારણ કે તેમને તેમના ઉપયોગનો પ્રથમ હાથ પ્રદર્શન મળે છે.

અધ્યાપન અભ્યાસ : શિક્ષક શિક્ષણની સૌથી નબળી કડી, યોગ્ય રીતે સંગઠિત હોય તો તે મજબૂત ઘટકમાં રૂપાંતરિત કરવાની ક્ષમતા ધરાવે છે. અભ્યાસક્રમ વ્યવહારની પ્રક્રિયાને સુધારણા અને સંવર્ધનની જરૂર છે. શિક્ષણના વિષયોનું શૈક્ષણિક વિશ્લેષણ એ શિક્ષણ અને શિક્ષણને વધુ સારી બનાવવાની ખાતરી આપી છે કારણ કે તે શિક્ષકોની કામગીરીને પરિવર્તન કરશે અને પદ્ધતિ-

નોંધ

સામગ્રી દ્વારા આવરી લેવામાં આવતી આવડતોને વિકસિત કરશે નહીં. શિક્ષક શિક્ષણશાસ્ત્રી દ્વારા આપવામાં આવેલ શૈક્ષણિક શાસ્ત્રીય વિશ્લેષણ અને મોડેલ અને નિદર્શન પાઠ્યની પૃષ્ઠભૂમિ સાથે, વર્ગના રૂમની કામગીરીમાં સુધારો કરવા માટે ચોક્કસ છે જો તે વિશિષ્ટ નિષ્ણાત દ્વારા વિગતવાર નિરીક્ષણ કરવામાં આવે.

વ્યવસાય : વર્ક શિક્ષણ પ્રાયોગિક કાર્યનો એક મહત્વનો ભાગ છે અને તેની ક્ષમતા પાત્રની ચોક્કસ ગુણો વિકસાવવા માટે શિક્ષક દ્વારા ઉપયોગમાં લેવાય છે. પરસ્પર આધારભૂત શાળા અને સમુદાયની ક્રિયાપ્રતિક્રિયા શિક્ષકોને યોગ્ય શિક્ષણની વ્યૂહરચના વિકસાવવા માટે મદદ કરે છે.

શિક્ષકોને શાળામાં શૈક્ષણિક પ્રવૃત્તિઓનું આયોજન કરવું પડશે. સ્વ-અભિવ્યક્તિની તકો પૂરી પાડવા અને વિદ્યાર્થીઓના વ્યક્તિત્વના વિકાસમાં આગળ વધવા માટે તેમને આવશ્યક પ્રવૃત્તિઓની યોજના અને આયોજન કરવાનું શીખવું પડશે. વિદ્યાર્થીઓમાં શિક્ષણમાં પ્રોત્સાહન અને ગતિ વધારવા માટે આવશ્યક પૂરક સામગ્રીનો ઉપયોગ કરવા માટે તેઓને તાલીમ આપવામાં આવે છે.

૮.૪.૨.૫ અધ્યાપક - શિક્ષકોની ભૂમિકા

શિક્ષક - સંભવિત શિક્ષકોના શારીરિક, સામાજિક, ભાવનાત્મક અને સૌંદર્યલક્ષી વિકાસને સરળ બનાવશે. તેમની સર્જનાત્મક અને રચનાત્મક ક્ષમતાને પ્રોત્સાહન આપવાની જરૂર છે. પ્રાયોગિક પ્રવૃત્તિઓ આ ઉદ્દેશોને હાંસલ કરવામાં મદદ કરશે. તેથી, આ પ્રવૃત્તિઓને ચાલુ ધોરણે ગોઠવવા માટે જરૂરી છે. શિક્ષકોની વ્યક્તિત્વ અને વર્તનનો પ્રભાવ વિદ્યાર્થીઓ પર કાયમી અસર કરે છે. વ્યવહારિક વ્યૂહરચનાઓના પસંદગી અને અપનાવવામાં શિક્ષકને ખાતરી કરવી કે શિક્ષણ સહભાગી બનવું, સહકારી, પ્રવૃત્ત અને આનંદિત છે જેથી સંભવિત શિક્ષકો તેમના શિક્ષણ-અધ્યયન સિદ્ધાંતોમાં સમાન સુધારા લાવી શકે.

શિક્ષક શિક્ષણને વ્યવસાયિક પ્રતિબદ્ધતા વિકસાવવી, સ્પર્ધાત્મકતાઓ વિકસાવવી અને ચોક્કસ પરિસ્થિતિઓ સાથે વ્યવહાર કરવા માટે શિક્ષક પ્રતિબંધિત કરવી.

૮.૪.૨.૬ મૂલ્યાંકન

આ તબક્કે શિક્ષણ અધ્યયન પ્રક્રિયામાં સુધારો લાવવા માટે મૂલ્યાંકન સતત, રચનાત્મક અને વ્યાપક હોવું જોઈએ. વ્યવસ્થિત મૂલ્યાંકન શિક્ષકને યોગ્ય શિક્ષણની વ્યૂહરચનાઓ પસંદ કરવા અને અભ્યાસક્રમ પ્રક્રિયામાં ફેરફારોને અસર કરશે.

પ્રારંભિક તબક્કે વિદ્યાર્થીના શિક્ષકોનું મૂલ્યાંકન પ્રાથમિક તબક્કાથી અલગ નહીં હોય અને તે પ્રાથમિક તબક્કે અપનાવવામાં આવેલા સમાન સિદ્ધાંતો અને સમાન પ્રણાલીઓનો ઉપયોગ આ તબક્કે થઈ શકે છે.

૮.૪.૨.૭ મૂલ્યાંકન માટેના સાધનો

અભ્યાસક્રમ વ્યવહારની સફળતા અથવા નિષ્ફળતાને માન્ય અને વિશ્વનીય સાધનો દ્વારા, મૂલ્યાંકન દ્વારા નિર્ધારિત કરવામાં આવે છે જે તમે પહેલાથી જ પરિચિત છો.

નોંધ

પ્રારંભિક શિક્ષા માટે અધ્યાપક તૈયાર કરવા

પ્રવૃત્તિ-૪

પ્રારંભિક શિક્ષક શિક્ષણના બે તબક્કાઓ ઓછામાં ઓછા ૫ પોઈન્ટ સાથે સરખામણી કરો.

.....

.....

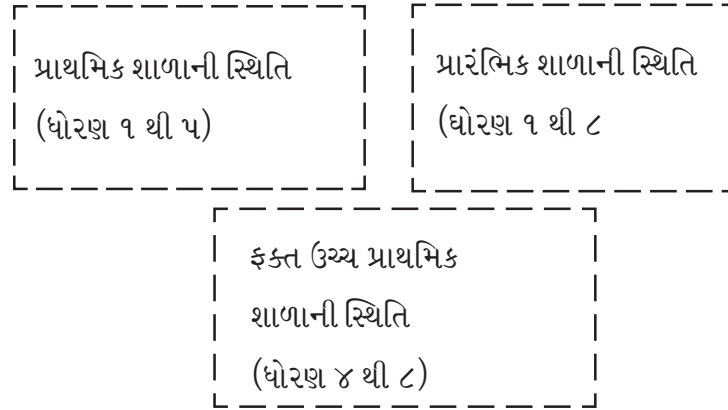
.....

.....

૮.૫ પ્રારંભિક શિક્ષક શિક્ષણના નમૂનાઓ (સંઘટિત નમૂનાઓ સહીત)

શિક્ષણ આયોગ (૧૯૬૪-૬૬) જણાવે છે કે “ખાસ જરૂરિયાતો પૂરી કરવા માટે જરૂરી નવા અભ્યાસક્રમો વિકસાવવી જોઈએ” (આર્ટ, ૪.૨૬ પી. ૧૩૬) અસરકારક શિક્ષક તાલીક કાર્યક્રમોને નવીનતાઓ અને નવા વિચારોની સંસ્કૃતિને પ્રોત્સાહન આપવું જોઈએ જે જરૂરિયાત અને જરૂરિયાત મુજબ અસરકારક રીતે પ્રેક્ટિસ કરી શકાય છે. તાલીમ શિક્ષકો જટિલ સમસ્યા છે.

પ્રારંભિક તબક્કા માટે શિક્ષક શિક્ષણમાં અભ્યાસક્રમો તૈયાર કરવાની ત્રણ અલગ-અલગ શક્યતાઓ છે જે નીચે ચિત્ર-૮.૪ માં દર્શાવવામાં આવી છે.

આકૃતિ- ૮.૪

યુ.ઈ.ની જરૂરિયાતને ધ્યાનમાં લેતા, શિક્ષક શિક્ષણ (એનસીએફટીઈ) માટે રાષ્ટ્રીય અભ્યાસક્રમનું માળખું, ૨૦૦૮-૧૦ ધોરણે અને પ્રારંભિક સ્તર માટેના અલગ અભ્યાસક્રમોની ભલામણ કરે છે. (જે અમે અગાઉના સબયુનિટમાં વિગતોમાં અભ્યાસ કર્યો છે) બદલે વર્ગ છઠ્ઠીથી આઠમા માટે અલગ કોર્સ ઉચ્ચત્તર પ્રાથમિક શાળાઓ પ્રાથમિક શાળાઓની સંખ્યા (આશરે ૫.૮૮ લાખ) કરતાં તુલનાત્મક સંખ્યામાં (આશરે ૧.૭૬ લાખ)

સ્ત્રોત : ૧૭ ઓગસ્ટ, ૨૦૧૧ ના રોજ પસંદ કરેલ શૈક્ષણિક આંકડા, ૧૯૯૬-૯૭ (<http://www.ncteindia.org/pub/curr/curr.htm#26>)

નોંધ

૮.૫.૧ પ્રારંભિક શિક્ષક શિક્ષણની વર્તમાન સ્થિતિ

ડિપ્લોમાં ઈન એલિમેન્ટરી એજ્યુકેશન (ડી.ઈ.એલ. એડ.) (પ્રાથમિક શિક્ષણમાં ડિપ્લોમાં)

આ ડિપ્લોમાં એવા વિદ્યાર્થીઓ માટે રચાયેલ છે. જેમણે ૧૨ વર્ષનો શાળા પૂર્ણ કરી છે અને પ્રારંભિક શાળામાં શીખવવા ઈચ્છુક છે. અભ્યાસક્રમનો સમયગાળો બે શૈક્ષણિક સત્રો છે જે ઈન્ટર્નશીપના વધારાના છ મહિનાનો સમયગાળો છે. અભ્યાસક્રમમાં ત્રણ ઘટકોનો સમાવેશ થાય છે.

- (૧) સૈધાંતિક : ડી.ઈઆઈ માટે નવ પેપર્સનો સમાવેશ એડ.ડી વર્ષ માટે પ્રથમ વર્ષ અને આઠ કાગળો એડ. બીજા વર્ષમાં દરેક કાગળ મો સંબંધિત વ્યવહારિક કાર્ય.
૨. પ્રાયોગિક તેમાં માઈક્રોટીચિંગ, પ્રેક્ટિસ ટીચિંગ, સોશ્યલ સર્વિસ, મ્યુઝિક, આર્ટ્સ અને શારીરિક શિક્ષણ જેવી પ્રવૃત્તિઓ સામેલ છે.
૩. ઈન્ટર્નશીપ : વિવિધ શિક્ષણ કુશળતા વધારવા અને છ મહિનાની અવધિની યોગ્ય પદ્ધતિઓનો અભ્યાસ કરવા માટે ઉપયોગી છે.

૮.૫.૨ પ્રારંભિક શિક્ષક શિક્ષણનો સુધારો

ઈન્ટરડિસિપ્લિનરી (આંરશાખાકીય) જ્ઞાનના વિસ્તાર તરીકે શિક્ષણ માત્રા કેટલાક મુખ્ય વિદ્યાશાખાઓ ઉપયોગ નથી. પરંતુ અભ્યાસ અને સંદર્ભ જ્યાં સિદ્ધાંતો અને વ્યવહારુ શાણપણ સતત પેદા થાય છે. માધ્યમિક શિક્ષક શિક્ષણ સંસ્થાઓ શિક્ષણના યુનિવર્સિટી વિભાગોમાં યોગ્ય રીતે વિકાસ પામી અને આમ પ્રાથમિક શિક્ષક શિક્ષણ અને પ્રારંભિક બાળપણનું શિક્ષણ જ્ઞાના અલગ-અલગ વિસ્તારો તરીકે તેમની પોતાની અલગ ચિંતાઓ, વિભાવનાઓ અને પદ્ધતિધિકરણ પરિપ્રેક્ષ્ય સાથે ઉપેક્ષા કરવામાં આવી.

એન.સી.એફ.-૨૦૦૫ના આધારે પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષક માટે પૂર્વ સેવા તાલીમની વિષયવસ્તુ પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકની ભૂમિકાઓ અને કાર્યોથી બહાર આવવા જોઈએ. અને પ્રાથમિક વર્ગોના અભ્યાસક્રમને અસરકારક રીતે સંચાલન કરવા માટે તાલીમાર્થીઓને તૈયાર કરવાની ક્ષમતા હોવી જોઈએ.

ડી.એડ. અભ્યાસક્રમ બદલાતા સમયમાં બદલાતા ફેરફારો અને શાળા પદ્ધતિમાં તેની ભૂમિકા અને મહત્વ વિશેના વિકાસની દૃષ્ટિએ ઘણાં ફેરફારોથી પસાર થઈ રહ્યો છે. આ એન.સી.એફ. ૨૦૦૫ આરટીઈ-૨૦૦૮ બાળ અધિકારોલ કાર્યાત્મક ફરજો બહુવિધ બુદ્ધિ, સહભાગી કાર્ય દ્વારા શિક્ષણ વગેરે જેવી વર્તમાન પહેલ સાથે ખાસ કરીને સંબંધિત છે. વર્તમાન દૃષ્ટિઓ સાથે સારી રીતે અનુકૂળ હોય તેવી નવી થીમ્સને સામેલ કરવી તે સહભાગી અભ્યાસક્રમ આયોજનની જરૂર છે જે તમામ હિસ્સેદારોને સંડોવતા હોય. મોડ્યુલર અભિગમ, કુશળતા શીખવા અને અભ્યાસ, તાલમી વ્યૂહરચનાઓ અને સામગ્રીના વિકાસ માટે એક વ્યાવસાયિક અભિગમ અને સંબંધિત તકનીકી, અભ્યાસક્રમ અને સંસ્થાકીય વિકલ્પોની અરજીને શિક્ષક પ્રક્રિયામાં કહેવામાં આવે છે.

પ્રારંભિક શિક્ષકની ભૂમિકાને ધ્યાનમાં રાખીને, અભ્યાસક્રમમાં વિવિધ પ્રકારના અલબત્ત સામગ્રીઓ સામેલ છે.

નોંધ

પ્રારંભિક શિક્ષા માટે અધ્યાપક તૈયાર કરવા

૧. આધારિત અભ્યાસક્રમ
૨. જુદા જુદા વિષયોમાં પદ્ધતિ સંબંધિત વિષય વસ્તુ
૩. શાળાકીય અનુભવ કાર્યક્રમ
૪. પ્રાયોગિક કાર્ય

આકૃતિ- ૮.૫

શિક્ષણ ઘણી શાખાઓ સાથે નજીકથી સંકળાયેલા છે. વાસ્તવમાં તેની મૂળભૂત વિભાવનાઓ અન્ય શાખાઓમાં મૂળ ધરાવે છે જેમ કે ફિલોસોફી, સાયકોલોજી અને સમાજશાસ્ત્ર, શિક્ષણની વિવિધ પ્રક્રિયાઓ સમજવા માટે આ શાખાઓમાં સમજણ ખાસ કરીને શિક્ષણમાં તેમના અમલીકરણો મહત્વનું છે. આ અભ્યાસક્રમોના મુખ્ય કાર્યો સંબંધિત શિક્ષકોને પ્રાથમિકતાઓમાં સમજ લાવવા અને શિક્ષણ શીખવવાની પ્રક્રિયાઓની સમસ્યાઓ વિકસાવવા માટે છે એવું માનવમાં આવે છે કે આ અભ્યાસક્રમોમાં સામેલ ખ્યાલો તમને યોગ્ય પરિપ્રેક્ષ્યમાં વર્ગખંડોમાં અધ્યયન શીખવાની પ્રક્રિયાઓને વ્યવસ્થિત કરવા સજ્જ કરશે.

E.El.Ed. બનાવવા માટે લેવાયેલ આ તાજેતરની પહેલ કોર્સ વધુ અર્થપૂર્ણ છે. સંબંધિત અને શ્રેષ્ઠતા લક્ષી આ ખરેખર શાળા શિક્ષણની ગુણવત્તામાં સુધારો લાવવા માટે ઘણો જ સરસ માર્ગ છે.

૮.૫.૩ નવા નમુનાઓની જરૂરીયાત

પ્રારંભિક શિક્ષણ મૂળભૂત માનવીય હક બન્યું હોવાથી પ્રારંભિક પ્રાથમિક શિક્ષક શિક્ષણનું વિશેષ મહત્વ છે. ઘણા વિદ્યાર્થીઓ વિવિધ કારણોસર પાછળથી શિક્ષણ તંત્ર છોડી શકે છે પરંતુ તેમને ઉત્પાદક અને પ્રમાણિક નાગરિકો તરીકે રાષ્ટ્રીય વિકાસમાં ફાળો આપવો પડે છે અને તેથી તે વ્યક્તિગત તેમજ રાષ્ટ્રીય વિકાસ માટે નિર્ણાયક મહત્વ ધરાવે છે.

પ્રારંભિક સ્તર +૨ પ્રવેશ કક્ષા ખાસ કરીને વર્ગો ૩ થી ૮ માં શીખવવા માટે વિષયોના મૂળભૂત જ્ઞાન સાથે સંબંધિત શિક્ષકોને સજ્જ ન કરે. અભ્યાસક્રમના ટૂંકાગાળા માટે તેમને શીખવાની સુવિધા માટે આવશ્યક શિક્ષણ શાસ્ત્ર સાથે સજ્જ કરવામાં આવતી નથી. બાળકો તેમની મનો સામાજિક અને શિક્ષણ જરૂરિયાતો સમજવા.

અગાઉના અભ્યાસક્રમ માળખામાં માર્ગદર્શિકાઓ ઉપલબ્ધ છે જે ખૂબ સામાન્ય છે અને પ્રારંભિક શિક્ષકોની મંચ-વિશેષ તાલીમ જરૂરિયાતો સંબોધતા નથી. અભ્યાસક્રમનું માળખું (૧૯૯૮) ખરેખર સ્વાગત અપવાદ હતી સ્ટેજ-વિશિષ્ટ દિશાનિર્દેશો પૂરા પાડવા તે સૌ પ્રથમ હોઈ શકે છે. પ્રારંભિક શિક્ષક શિક્ષણનો મુદ્દો રાષ્ટ્રીય સ્તરે લાવવા માટે ડીઆઈઈટીની સ્થાપના સૌથી મહત્વપૂર્ણ

નોંધ

વિકાસ છે.

તમે પહેલાથી જ ગુણવત્તા શિક્ષક શિક્ષણ માટે અભ્યાસક્રમ ફેમવર્ક (૧૯૯૮) અને પ્રારંભિક શિક્ષક શિક્ષણ અભ્યાસક્રમ નવીકરણ ૨૦૦૩માં એન.સી.ટી.ઈ. વિગતવાર અભ્યાસ કર્યો.

પ્રારંભિક શિક્ષણમાં વિશેષાધિકૃત ગુણવત્તાવાળું શિક્ષક શિક્ષકોની જરૂરિયાત હજુ સુધી ઓળખવામાં આવી નથી. તે મંજૂર કરવામાં આવે છે કે વિવિધ તબક્કામાં શિક્ષકની તૈયારી માટેની પ્રવર્તમાન વ્યવસ્થા પણ શિક્ષક શિક્ષકો માટે પણ કરશે, બી.એડ. પ્રાથમિક શિક્ષક અને એમ.એડ માટે ગૌણ શિક્ષક શિક્ષક માટે હાલમાં પ્રારંભિક અધ્યક્ષ શિક્ષકોએ તેમની પ્રોફેશનલ લાયકાતોને એમ.ડી. પ્રારંભિક શિક્ષક શિક્ષકોની તાલીમ પણ એમ.એડ દ્વારા કરવામાં આવે છે. ફેકલ્ટી મોટા ભાગમાં રાજ્યોમાં હાલના એમ.એડ. પ્રાથમિક શિક્ષક તાલીમની જરૂરિયાતો પૂરી કરી શકતા નથી. કારણ કે તે માત્ર માધ્યમિક શિક્ષણ જરૂરિયાત પર આધારિત છે. પ્રાથમિક શાળામાં બાળકોના શિક્ષણની પ્રવૃત્તિ સિવાય, અન્ય તમામ કાર્યો એવા લોકો દ્વારા કરવામાં આવે છે જે પ્રાથમિક શિક્ષણમાં યોગ્ય રીતે તાલીમ પામેલ કર્મચારીઓના અભાવને કારણે ગૌણ સ્તર માટે તાલીમ પામે છે.

આથી તમને ખબર છે કે પ્રવેશની લાયકાત અને તાલીમના સમયગાળો વધારો કરીને પ્રારંભિક શિક્ષક શિક્ષણને સુધારો કરવાની ગંભીર જરૂર છે. આથી શિક્ષણને સુધારો કરવાની ગંભીર જરૂર છે.

૮.૫.૪ નવી શરૂઆત

બદલવાની જરૂરિયાતોને અનુસરવા માટેના નવા અભ્યાસક્રમો

ઘણા શિક્ષણશાસ્ત્રીઓ માને છે કે પ્રારંભિક શિક્ષણ કાર્યક્રમ ડિગ્રી પ્રોગ્રામની સમકક્ષ થવો જોઈએ અને યુનિવર્સિટી ફેકલ્ટીના દરજ્જાની વ્યવસાયિક સંસ્થાને પ્રારંભિક શિક્ષક શિક્ષણના સંચાલન અને નિયંત્રણની ફાળવણી કરવાની જરૂર છે.

- જામિયા મિલિયા ઈસ્લામિયાએ કેટલાક નવીન અભ્યાસક્રમો શરૂ કર્યા છે. ખાસ કરીને એમ.એડ. પ્રારંભિક શિક્ષણ
- ટીઆઈએસએએ એમ.ડી. મુંબઈમાં પ્રાથમિક શિક્ષણ કાર્યક્રમ

એક વર્ષ બી.ડી. ગ્રેજ્યુએટ માટે એલિમેન્ટરી સ્કૂલ ટીચિંગના અભ્યાસક્રમો

એક વર્ષ બી.ડી. (પ્રાથમિક) અભ્યાસક્રમ પ્રારંભિક શાળા શિક્ષક તાલીમ માટે ઉચ્ચ શિક્ષણના સ્તરને અપગ્રેડ કરવા પ્રોત્સાહિત કરવા માટે પ્રારંભિક શાળા શિક્ષણ માટે બે વર્ષનો ડિપ્લોમાં અભ્યાસક્રમ જેટલો કરી શકાય છે.

દિલ્હી યુનિવર્સિટી ઓફ બેચરલ એલિમેન્ટરી એજ્યુકેશન (બી.એલ.એડ.) કાર્યક્રમ એક -૪ વર્ષ સંકલિત વ્યાવસાયિક પ્રોગ્રામ.

નોંધ

પ્રારંભિક શિક્ષા માટે અધ્યાપક તૈયાર કરવા

બેચલર ઓફ એલિમેન્ટરી એજ્યુકેશન (બી.એલ.એડ.) પ્રોગ્રામ શાળાના વરિષ્ઠ માધ્યમિક (વર્ગ-૧૨) તબક્કા પછી ઓફર કરવામાં આવેલ એલિમેન્ટરી ટીચર એજ્યુકેશનના ચાર વર્ષના સંકલિત વ્યાવસાયિક ડિગ્રી પ્રોગ્રામ છે.

આ મૌલાના આઝાદ કેન્દ્ર દ્વારા દ્વિભાષી કાર્યક્રમ છે. શિક્ષણ વિભાગના પ્રારંભિક અને સામાજિક શિક્ષણ (મેકઝ) દિલ્હી યુનિવર્સિટી શૈક્ષણિક વર્ષ -૧૯૯૪-૯૫ માં શરૂ કરાયેલ. કાર્યક્રમ વ્યવસાયિક રીતે લાયક પ્રાથમિક શાળા શિક્ષકોની જરૂરિયાતને પરિપૂર્ણ કરવા માટેનો એક પ્રયાસ છે બી.એલ.એડ. વિષય જ્ઞાનનો અભ્યાસ સંકલિત કરવા માટે રચાયેલ છે. માનવ વિકાસ શૈક્ષણિક જ્ઞાન અને સંચાર કૌશલ્ય બી. દ્વારા એડ કાર્યક્રમ પ્રારંભિક શિક્ષણની ચિંતાઓ રહી છે.

દિલ્હી યુનિવર્સિટી સાથે અગ્રણી યુનિવર્સિટી સિસ્ટમમાં સંકલિત. તેણે પ્રારંભિક શિક્ષણ માટે યુનિવર્સિટી ડિગ્રી પૂરી પાડીને પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકની વ્યાવસાયિક સ્થિતિને અપગ્રેડ કરી છે.

હાલમાં દિલ્હી યુનિવર્સિટીની આઠ મહિલા કોલેજોમાં આ કાર્યક્રમની ઓફર કરવામાં આવી રહી છે. ૩૦૦૦ થી વધુ વિદ્યાર્થીઓને ૧૯૯૮ થી અત્યાર સુધી આ કોલેજોમાંથી સ્નાતક થયા છે.

વ્યવસાયિક રીતે લાયક પ્રાથમિક શાળા શિક્ષકો તરીકે તેમને સારી સંખ્યા સરકારી અને ખાનગી શાળાઓમાં મૂકવામાં આવી છે. અન્ય લોકો જેમ કે શિક્ષણ, ભાષા શાસ્ત્ર, મનોવિજ્ઞાન, ભાષાઓ, ઈતિહાસ, સામાજિક કાર્ય, સમાજશાસ્ત્ર, રાજકીય વિજ્ઞાન જેવા શાખાઓમાં પોસ્ટ ગ્રેજ્યુએટ અભ્યાસ અને સંશોધનનો અભ્યાસ કરતા હોય છે. આ કોર્સના ઘણા સ્નાતકો સેન્ટ્રલ યુનિવર્સિટીમાં શૈક્ષણિક અભ્યાસોમાં સંશોધન કરે છે. તેમાંના કેટલાક શિક્ષક શિક્ષકો તરીકેકામ કરી રહ્યા છે.

બી.એલ. એડ કાર્યક્રમનો ઉદ્દેશ્ય પ્રશિક્ષણના ક્ષેત્રમાં ઉંચી યોગ્યતાળાળા સ્નાતકોનું નિર્માણ કરવું છે. વિદ્યાર્થીઓને તાલિમબંધ કરવા તથા તેમને સહાયક તેમજ પ્રોત્સાહિત કરનાર વાતાવરણ પૂરું પાડવા માટે ઘણા પ્રયત્નો કરે છે. જે વિદ્યાર્થી બી.એલ.એડ. કરે છે તેના માટે શૈક્ષણિક તથા ધંધાકીય (વ્યવસાયિક) બંને વિકલ્પ ખુલ્લા રહે છે. જે નીચે પ્રમાણે છે.

૧. પ્રાથમિક શાળામાં ભણાવવું (ધોરણ ૧ થી ૮ સુધી) MCD/MDMC સર્વોદ્ય વિદ્યાલય દિલ્હી, કેન્દ્રીય વિદ્યાલય, નવોદ્ય વિદ્યાલય અને ખાનગી સ્કૂલો.

૨. પ્રાથમિક શાળા પધ્ધતિને વિવિધ સ્વરૂપોમાં પ્રાધાન્ય આપવું.

૩. સરકારી અને બિનસરકારી પ્રાથમિક શાળામાં શિક્ષણ અને શોધ (સંશોધન)

૪. શિક્ષાશાસ્ત્ર તથા સંબંધિત વિષયમાં માસ્ટર ડિગ્રી તથા શોધ (સંશોધન)

૫. જુદી જુદી રાજ્ય સંસ્થાઓ તથા વિશ્વ વિદ્યાલય (યુનિવર્સિટી) ના વિભાગ/ તથા વિશ્વ વિદ્યાલયમાં જ્યાં પ્રાથમિક/માધ્યમિક શિક્ષણમાં શિક્ષણ આપવામાં આવતું હોય.

આકૃતિ- ૮.૬

નોંધ

બિજ અભ્યાસક્રમો એક તબક્કે બીજા પર સ્વિચ કરવા માટે ઉત્તર પ્રદેશની સરકાર દ્વારા એક કાર્યક્રમ પૂરો પાડવામાં આવે છે. ૬ મહિનાની વિશેષ બીટીસી પ્રોગ્રામમાં તેમની ભાગીદારી દ્વારા પ્રાથમિક શાળા શિક્ષણ જોગવાઈ માટે લાયક ઉમેદવારો પસા થયા.

નવા મોડેલોને સંક્રમણની એક ચોક્કસ સમય મર્યાદામાં પૂર્ણ કરવાની જરૂર પડશે - પાંચ વર્ષ કહેવું - શિક્ષક શિક્ષકોની તૈયારી માટે જરૂરી સમયને ધ્યાનમાં રાખીને

જો કે હાલના બે વર્ષ ડી.એડ. બાર વર્ષ સુધી સ્કૂલિંગ બાદ મોડેલ શક્ય તેટલા અર્થપૂર્ણ અને સુસંગત બનવા માટે ચાલુ રાખો.

૮.૬ વ્યવસાયીક પરાવર્તક તરીકે શિક્ષક

શિક્ષકની કારકિર્દીમાં ઘણીવાર આવે છે. જ્યારે તે એક બિંદુ પર આવે છે.

અપેક્ષિત નથી તેમણે શ્રેષ્ઠ માર્ગ પસંદ કરવા માટે હોય છે પરંતુ તે કેવી રીતે તેણી જેમ કે કરી શકો છો નિર્ણય ? તમારે નિર્ણય લેવાની આવી દુવિધાઓ પણ આવવવી જ જોઈએ. કેવી રીતે

શું તમે યોગ્ય અભિગમ પસંદ કર્યો છે ? કેટલાક સમય માટે વિચારો

હમણાં તે પ્રતિબિંબીત વિચારસરણીમાં સામેલ હતા. હા, પ્રતિબિંબ તમને પરવાનગી આપે છે. પરિસ્થિતિને અસરકારક રીતે આકારણી અને વિદ્યાર્થીઓના આધારે શ્રેષ્ઠ માર્ગ પસંદ કરો.

જરૂરિયાતો પરાવર્તક પ્રથા તમને તમારા પોતાના શિક્ષણ વિશે ગંભીરતાથી વિચારવામાં મદદ કરે છે અને તે જ્ઞાનનો ઉપયોગ ભવિષ્યના પ્રથાને સુધારવા માટે કરો.

અમે માનીએ છીએ કે શિક્ષકો નિર્ણય નિર્માતાઓ છે તેઓ સખત પ્રશ્નો પૂછે છે. પરંપરાગત અભ્યાસ તેઓ શિક્ષણ અને શિક્ષણ વિશે તેમની માન્યતાઓ અને માન્યતાઓ પર સતત પ્રતિબિંબનો ઉપયોગ કરે છે. શિક્ષક બનવાની પ્રક્રિયાની એક સભાન પ્રયાસ કરે છે.

૮.૬.૧ પરાવર્તક અભ્યાસનો અર્થ :

પ્રતિબિંબની નીચેની વ્યાખ્યા અમને અર્થ સમજવા માટે મદદ કરે છે પ્રતિબિંબ.

- પ્રતિબિંબ તે બૌદ્ધિક અને અસરકારક પ્રવૃત્તિઓ માટે એક સામાન્ય શબ્દ છે જેમાં વ્યક્તિઓએ નવા અનુભવો અને પ્રશંસા બૌડ અને વોકર, (૧૯૮૫) તરફ દોરવા માટે તેમના અનુભવોની શોધ કરવા સંલગ્ન છે.

પરાવર્તક પ્રેક્ટિસ

- તે જે શીખ્યા છે તેમાં સુધારો કરવા માટે પગલાં લેવાનો ઉલ્લેખ કરે છે.
- તે ફેરફારો કરવા માટે તટસ્થ વિચાર અને ક્રિયાને લિંક કરી રહ્યું છે.
- તેમાં કોઈની વ્યવસ્થામાં સુધારો કરવાના ધ્યેય સાથે ક્રિયાઓનું વિવેચન કરવું અને વિવેચનાત્મક રીતે વિચાર કરવો.

નોંધ

પ્રારંભિક શિક્ષા માટે અધ્યાપક તૈયાર કરવા

પ્રતિબિંબીત વ્યવસાયી એક વ્યક્તિ છે જે

- તે ક્રિયાઓની અસરને ધ્યાનમાં લેતા અને ભવિષ્યમાં સમાન પરિસ્થિતિઓમાં શું કરશે તે આયોજન દ્વારા ક્રિયાઓની વિવેચનાત્મક રીતે સમીક્ષા કરીને અનુભવોમાંથી શીખે છે.
- ઊંડા સાવચેત વિચાર દ્વારા વર્ગીકૃત કરાયેલા ચોક્કસ વ્યવસાયની પ્રેક્ટિસ અમારા કિસ્સામાં શિક્ષક જે સૂચનાને સુધારવા માટે પૂછપરછ આધારિત અભિગમનો ઉપયોગ કરે છે.

૮.૬.૨ શિક્ષણકારો પરાવર્તક વિશે શું કહો :

પ્રતિબિંબીત પ્રેક્ટિસમાં પ્રેક્ટિશનર્સ સ્વયંસેવીના સતત ચક્રમાં સંલગ્ન છે. અને સ્વયં-મૂલ્યાંકન કરવા માટે તેમની પોતાની ક્રિયાઓ અને તેઓ પોતાને અને શીખનારાઓ (બ્રુકફિલ્ડ, ૧૯૮૫ થિલી, ૧૯૯૯) ચોક્કસ સમસ્યાને ઉકેલવા માટે પ્રતિબિંબીત પ્રથાનો ધ્યેય જરૂરી નથી અથવા

પ્રશ્ન વ્યવસાયી સંશોધનમાં શરૂઆતમાં વ્યાખ્યાયિત થયેલ છે. પરંતુ ચાલુ ધોરણે સામાન્ય રીતે પ્રથાને અવલોકન અને સુધારે છે (કનિંગહામ ૨૦૦૧) પ્રતિબિંબીત પ્રેક્ટિસમાં વ્યસ્ત રહેવા માટે વ્યક્તિઓ પરિપ્રેક્ષ્યને ધારે તે જરૂરી છે.

અંતર્ગત ધારણાઓ અને લાગણીઓને ઓળખવા માટે બાહ્ય નિરીક્ષકની તેમના પ્રથા અને પછી કલ્પના કરવા માટેની કેવી રીતે આ ધારણાઓ અને લાગણીઓ પ્રથા પર અસર. (ઈમેલ ૧૯૯૨)

૮.૬.૩ પરાવર્તક પ્રેક્ટિસની મૂળ

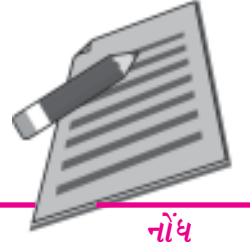
જહોન ડેવીને એવું સૂચન કરવા માટે પ્રથમ શૈક્ષણિક સિદ્ધાંત માનવામાં આવે છે. શિક્ષકો પ્રતિબિંબ દ્વારા તેમના સિદ્ધાંતોને સુધારી શકે છે ડેવી (૧૯૩૩, પૃષ્ઠ ૧૧૮) વ્યાખ્યાયિત પ્રતિબિંબીત વિચાર તરીકે “કોઈપણ સક્રિય, સતત, અને કાળજી વિચારણા માન્યતા અથવા માનવાને આધારે જે તેના આધારે આધાર આપે છે.” અને વધુ તારણોને જે તે કરે છે.

પ્રતિબિંબીત પ્રવૃત્તિના દરેક કિસ્સામાં, વ્યક્તિ પોતાની જાતને એક સાથે સામનો શોધે છે આપવામાં આવે છે. હાલની પરિસ્થિતિ જેમાંથી તેને આવવા, અથવા તારણ, કંઈક તે હાજર નથી આમાં ગેરહાજર શું છે તે વિચારને પહોંચવાની આ પ્રક્રિયા હાથમાં જે છે એના આધારે અનુમાન છે.

ડેવીએ શિક્ષણ માટે એક સર્વગ્રાહી અભિગમ અને શિક્ષકો માટે એક માર્ગ તરીકે પ્રતિબિંબ જોઈ વર્ગખંડમાં થતી સમસ્યાઓ ઉકેલવા માટે તેમણે ત્રણ ઘટકોની તરફેણ કરી હતી પ્રતિબિંબીત પ્રક્રિયા ઓપન-માઈન્ડનેસ, જવાબદારી અને સંપૂર્ણ હૃદયથી. ડેવીના મતે :

ઓપ ડઈન્ડનેસ શિક્ષકને તેના શિક્ષણના દરેક પાસાને વિવેચનાત્મક રીતે જોવાની ક્ષમતા, માહિતી મેળવવાની અને નવા વિચારોને સ્વીકારી અને સમાવવા તૈયાર થવા માટેનો ઉલ્લેખ કરે છે. જવાબદારીની અસરને સમજવા માટે આવે છે કે જેનું શિક્ષણ હોઈ શકે વિદ્યારંથીઓ પર અને જાણકારી હેતુસરના શિક્ષણથી અલગ પાઠમાંથી શું મેળવી શકાય છે તે સમજવા.

- સંપૂર્ણ દિલનું ઉત્સાહ સાથે કામ નજીક છે. સારા શિક્ષણ માટે ક્યુરિયોસિટી અને ઉત્સાહ આવશ્યક છે. જો આપણે આપણા કાર્યમાં અમારા બધા પ્રયત્નો ન કરીએ તો પરિણામ એટલું

નોંધ

જ સારૂ રહેશે નહીં કે અમે સક્ષમ છીએ અને અમે શ્રેષ્ઠ શક્ય પરિણામ પ્રાપ્ત કરીશું નહીં. સંપૂર્ણ દિલનું અર્થ એ છે કે ખુલ્લા દિમાગ સમજી અને જવાબદારીના પહેલના બે વલણ અમારા જીવનને એક ભાગ હોવો જોઈએ. જ્યારે નિયમિતપણે શિક્ષણ આપવું અને વિદ્યાર્થીઓ પર તેની અસરો.

૮.૬.૪ પ્રતિબિંબ : લાગણીઓ સાથે અનુભવ

બૌટ, કેગ અને વોકર (૧૯૮૫) સરનામાની પ્રતિક્રિયાનું કારણ કે જેમાં લોકો તેમના અનુભવ પુનઃકબજામાં તે વિશે વિચારો, તે મુક્તિ અને મૂલ્યાંકન તેઓ થનથિન રાજા પ્રક્રિયામાં લાગણીઓ ઉમેરીને પ્રતિબિંબના નીચેના ત્રણ પાસાઓ રજૂ કરે છે.

- અનુભવ પર પાછા ફરવું : મુખ્ય કાર્યક્રમોની યાદ અથવા વિગત
- લાગણીઓ સાથે. જોડાઈને / જોડાવા : મદદરૂપ લાગણીઓનો ઉપયોગ કરવો અને અવરોધક મુદ્દાઓ દૂર કરવી અથવા સમાવવા.
- મુલ્યાંકન અનુભવ કોઈના ઉદ્દેશ્ય અને હાલના જ્ઞાનના પ્રકાશમાં અનુભવનું ફરીથી પરીક્ષણ કરવું અને નવા જ્ઞાનને એકના સૈદ્ધાંતિક માળખામાં સંકલિત કરવો.

૮.૬.૫ પરવર્તન પ્રથાના આધુનિક કન્સેપ્ટ

ડોનાલ્ડ શોન (૧૯૮૩) એ જ્ઞાન-ઈન-એક્શન શબ્દનો પરિચય આપ્યો છે જેનો સંદર્ભ જે રીતે અમે ક્રિયાઓ અને અભિગમ હાથ કરે છે તે રીતે જાહેર કરવામાં આવે છે. સમસ્યાઓ આ જાણીને ક્રિયામાં છે. તે કામગીરી માં જોવામાં આવે છે પરંતુ અમે તેને મૌખિક રીતે સ્પષ્ટ બનાવ્યું નથી. આ મૌન જ્ઞાન સંશોધનથી અને આપણા પોતાના પ્રતિબિંબે અને અનુભવથી પણ ઉપરી આવ્યું છે. આ વ્યાગસાયિક જ્ઞાન દરેક પ્રતિબિંબીત શિક્ષણ અનુભવ સાથે વધે છે. અને શિક્ષકોને સતત આ જ્ઞાનના આધારે પગલાં લેવાની મંજૂરી આપે છે. તેમણે સૂચવ્યું હતું કે સતત અભ્યાસની પ્રક્રિયામાં જોડાવા માટે ક્રિયાપ ૨ પ્રતિબિંબિત કરવાની ક્ષમતા પ્રોફેશનલ પ્રેક્ટિસની વ્યાખ્યા કરતી લાક્ષણિકતાઓમાંની એક હતી.

તેમણે પ્રતિબિંબીત ક્રિયાને વ્યાખ્યાયિત કરી છે જેમાં ત્રણ કી પાસાંઓ છે. રિફ્લેક્શન ક્રિયા પ્રતિબિંબ પર ક્રિયા અને પ્રતિબિંબ માટે ક્રિયા.

- રીફ્લેક્શન-ઈન-એક્શન પ્રતિબિંબનો ઉલ્લેખ છે જે ક્રિયા થાય છે ત્યારે થાય છે અમે તે કરી રહ્યા છીએ ત્યારે શું કરી રહ્યા છીએ તે વિશે વિચારવાની ક્ષમતા છે. તેઓ આને કી કૌશલ તરીકે ગણાતા હતા. વિચારો અને લાગુ કરવાની આ ક્ષમતાવર્તમાન પરિસ્થિતિઓના અગાઉના અનુભવો શીખવાની જરૂરિયાતોના શિક્ષક જાગૃતને વધારવામાં મદદ કરે છે. તે સૂચવે છે કે તમારી પાસે જ્યારે તમે શિક્ષણ આપશો ત્યારે પ્રતિબિંબિત કરવાની ક્ષમતા છે.
- રીફ્લેક્શન-ઓન-એક્શનમાં તે શરૂ થાય તે પહેલાં અને સમાપ્ત થાય તે પછી અનુભવ પર પ્રતિબિંબ પાડે છે. તે સૂચવે છે કે તમે તમારી ક્રિયાઓના સફળતાઓ અને નિષ્ફળતાઓનું વિશ્લેષણ કરો છો.

નોંધ

પ્રારંભિક શિક્ષા માટે અધ્યાપક તૈયાર કરવા

- પ્રતિબિંબ માટે ક્રિયા થાય છે જ્યારે પ્રતિબિંબથી પ્રાપ્ત જ્ઞાન ભવિષ્યની ક્રિયાને પ્રભાવિત કરે છે તે સૂચવે છે કે તમે તમારા શિક્ષણ વિશે સક્રિય છો.

પરિસ્થિતિ- ૮

નીચે દર્શાવેલ સ્તંભ એ મુખ્ય પક્ષ દર્શાવે છે અને સ્તંભ બી તેના ઉદાહરણ દર્શાવે છે. સ્તંભ એ ને સ્તંભ બી સાથે જોડો.

	સ્તંભ- એ	સ્તંભ- બી
૧	કાર્ય કરતાં સમયે વિમર્શ કરવું (Reflection-in Action)	ક સર્વોત્તમ પ્રથા અને શોધ પર આધારીત પાઠનું પરિરૂપ બનાવો
૨	કાર્ય માં વિમર્શ કરવું (Reflection-on Action)	ખ પરિક્ષાના પેપર તપાસવા
૩	કામ માટે વિમર્શ (Reflection-for Action)	ગ પ્રશ્નો દ્વારા અને પાઠ દ્વારા વિદ્યાર્થીઓની સમજણ ચકાસવી
૪		ઘ બીજા ધોરણ અથવા ભવિષ્યના સંદર્ભ માટે પાઠમાં પરિવર્તન લાવવું

૮.૬.૬ ઝીયનેર અને લિસ્ટન મોડેલ ઓફ રિફ્લેક્ટીવ ટીચિંગ

ઝીયનેર અને લિસ્ટન (૧૯૯૬:૬) પ્રતિબિંબિત શિક્ષણનું મોડેલ શિક્ષકની પાંચ મહત્વની લાક્ષણિકતાઓ પર પ્રતિબિંબિત કરે છે જેમકે પ્રતિબિંબિત વ્યવસાયી આ છે :

૧. તપાસ ફેમ અને વર્ગખંડમાં પ્રથાના દુવિધાઓને હલ કરવાના પ્રયત્નો.
૨. પ્રશ્નોના પરિચિત છે ધારણાઓ અને મૂલ્યો / તે શીખવવા લાવે છે.
૩. સંસ્થાકીય અને સાંસ્કૃતિક સંદર્ભમાં સતેય છે જેમાં તે / તેણી શીખવે છે.
૪. અભ્યાસક્રમ વિકાસમાં ભાગ લે છે.
૫. પોતાના વ્યાવસાયિક વિકાસ માટેની જવાબદારી લે છે.

ઝીયનેર અને લિસ્ટન (૧૯૯૬) ની મુખ્ય વિશેષતાઓની તપાસ અને પ્રકાશિત કરી પ્રતિબિંબિત શિક્ષણ પરંપરાઓ પ્રતિબિંબિત પ્રેક્ટિસની પાંચ પરંપરાઓ કે જે માર્ગદર્શન આપે છે. શિક્ષણ અને શિક્ષક શિક્ષણમાં સુધારણા પ્રયાસો ઓળખવામાં આવ્યા હતા. આ શૈક્ષણિક, સામાજિક કાર્યક્ષમતા વિકાસલક્ષી, સામાજિક પુનર્ગઠનકાર અને સામાન્ય છે. પરંપરાઓ તેમણે જણાવ્યું હતું કે : આ પરંપરાઓના દરેક (અપવાદ સિવાય સામાન્ય અભિગમ) શિક્ષકોની વિચારસરણીની સામગ્રીમાં ખાસ ભાર મૂકે છે.

નોંધ

- શૈક્ષણિક પરંપરા કોર્સ સામગ્રી પર પ્રતિબિંબિત પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે અને તે કેવી રીતે શીખવવામાં આવે છે. વિદ્યાર્થી સમજૂતીને પ્રોત્સાહન આપવા માટે તે વિષયના પ્રતિનિધિત્વ અને અનુવાદ.
- સામાજિક કાર્યક્ષમતા પરંપરા વૈજ્ઞાનિકમાં જળવાયેલી પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરવા સંદર્ભ છે. શિક્ષણ અને ધોરણના આધારે સંશોધન દ્વારા શિક્ષકો તેમના કાર્ય પર પ્રતિબિંબ પાડે છે.
- વિકાસલક્ષી પરંપરા વિદ્યાર્થીઓના પશ્ચાદભૂ, રૂચિઓ, વિચારસરણી અને વિકાસ અને શૈક્ષણિક સ્તરના આધારે અભિગમ પર પ્રતિબિંબ કરે છે.
- સમાજ પુન: નિર્માણની પરંપરા શાળા અને સામાજિક અને રાજકીય સંદર્ભ વિશેના પ્રતિબિંબ પર ભાર મૂકે છે અને સ્કૂલ અને સમાજમાં સમાનતા ન્યાય અને વધુ માનવીય પરિસ્થિતિઓને વધારવા માટે વર્ગખંડમાં ક્રિયાઓની આકારણી શિક્ષકોને તેમના કાર્યમાં અને તેમના વિદ્યાર્થીઓના જીવનમાં હાજર સાંસ્કૃતિક રાજકીય અને સંસ્થાકીય પ્રભાવો વિશે વાકેફ રહેવાની જરૂર છે.
- જેનરિક પરંપરા એ તે પ્રતિનિધિત્વ કરે છે કે સામાન્ય પ્રતિનિધિત્વ કરતા શિક્ષકો તેમના કાર્યમાં શું કરે છે તે વિચારની ગુણવત્તાની અથવા સત્વને ધ્યાનમાંલીધા વગર.
સારા શિક્ષણને વિવિધ ઘટકોમાં હાજર રહેવાની જરૂર છે જે વિવિધ દ્વારા પ્રકાશિત થાય છે.
પરંપરાઓ : વિષયના પ્રતિનિધિત્વ વિદ્યાર્થી વિચાર અને સમજ.સંશોધન આધારિત શિક્ષણ વ્યૂહરચનાઅ અને શિક્ષણના સામાજિક સંદર્ભો તેમણે એમ પણ ભાર મૂક્યો છે.
- જો શિક્ષકોએ તેમના ધ્યેયો મૂલ્યો અને ધારણાઓને પ્રશ્ન કર્યો ન હતો તે જે તેમના કાર્યને માર્ગદર્શન આપે છે અને સંદર્ભમાં તેઓ જે શીખવે છે તેનું પરીક્ષણ કર્યું નથી તો પછી તેઓ સારા પ્રતિબિંબિત શિક્ષણમાં રોકાયેલા ન હતા.
- રીફ્લેક્ટીવ શિક્ષણ અંતના અર્થો અને શિક્ષણના સંદર્ભો વિશેના મહત્વપૂર્ણ પ્રશ્નો પૂરા પાડતા હતા.
- સારા પ્રતિબિંબિત શિક્ષણને પણ લોકશાહી બનવાની જરૂર છે જેમાં શિક્ષકોને બધા જ ઉચ્ચ શૈક્ષણિક ધોરણોને શીખવવા માટે પ્રતિબદ્ધ હોવું જોઈએ
- સારા પ્રતિબિંબિત શિક્ષણને પણ લોકશાહી બનવાની જરૂર છે જેમાં શિક્ષકોને બધા જ ઉચ્ચ શૈક્ષણિક ધોરણોને શીખવવા માટે પ્રતિબદ્ધ હોવું જોઈએ અને
- તે લોકશાહી અને સ્વાવલંબન હોવું જોઈએ.

૮.૬.૭ પ્રતિબિંબ પધ્ધતિઓ

તમે કોઈ ચોક્કસ ઘટના અથવા ઘટનાને રેકોર્ડ કરવા માંગો છો કારણ કે તમને લાગે છે કે તે મહત્વપૂર્ણ અથવા તમારા માટે નોંધપાત્ર છે. તમારે પરિસ્થિતિ, તમારી ભૂમિકા તમારી ક્રિયાના પરિણામ અને પરિસ્થિતિ અથવા ઈવેન્ટ પર પ્રતિબિંબ રેકોર્ડ કરવી જોઈએ. તે નીચેના રીતે રેકોર્ડ કરી શકાય છે.

નોંધ

પ્રારંભિક શિક્ષા માટે અધ્યાપક તૈયાર કરવા

- એ નેરેટિવ - એ પ્રથમ વ્યક્તિમાં લખાયેલ અનુભવ અથવા ઈવેન્ટની વાર્તા છે જે વ્યક્તિગત અને વ્યવસાયિક વિકાસ વચ્ચે લિંકસને સક્રિય કરે છે.
- રીફ્લેવીવ જર્નલ - ઘટના અથવા અનુભવની પ્રતિક્રિયા છે જે અન્ય અનુભવો અને પરિસ્થિતિમાંથી શીખવાની સાથેના અનુભવને સાંકળી શકે છે. તમારી પાસે શીખવાની આવશ્યકતા છે અને તમે કેવી રીતે તમારા ઓળખિત શિક્ષણ ધ્યેયો પ્રાપ્ત કરી શકો છો તેનો રેકોર્ડ પણ છે.

પ્રવૃત્તિ-૭

નિમ્ન લિખિત વિષય પર ૧૫ થી ૨૦ વાક્યો લખો.

જો તમે એક પુરૂષાર્થી હોય તો

.....

.....

.....

.....

૮.૭ સારાંશ

આ રીતે આ યુનિટમાં અમે શૈક્ષણિક શિક્ષણના પ્રાથમિક અને ઉપલી પ્રાથમિક ઉપ-તબક્કાના શિક્ષણશાસ્ત્ર વિષયક મુદ્દાઓ અને ચિંતાઓનો અભ્યાસ કર્યો છે જેણે શાળાકીય શિક્ષણ માટેના રાષ્ટ્રીય અભ્યાસક્રમના માળખા-૨૦૦૫ માં ધ્વસ્ત વિસ્તારો તરફ દોરી. અમે અહીં જે મુખ્ય ધ્યાન કેન્દ્રિત કર્યું તે ખાસ કરીને શિક્ષકોની તાલીમ સાથે સંબંધિત હતું બંને પૂર્વ-સેવા સેવામાં સ્તરો તાલમી અને પ્રાથમિક સ્તરે શિક્ષકોની ભરતી માટે જરૂરી સંસ્થાક્રિય ઈન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર.

શિક્ષણ શિક્ષણ (એનસીએફટીઈ) માટેના રાષ્ટ્રીય અભ્યાસક્રમના માળખાએ (એનસીએફટીઈ) ૨૦૦૯-૧૦ આ વિસ્તારોની નોંધ લીધી અને ખાસ કરીને પ્રારંભિક શિક્ષક શિક્ષણના મુખ્ય પાસાઓને પ્રાથમિક તબક્કા (વર્ગ- I થી V) માટે અને પ્રાથમિક તબક્કા માટે શિક્ષક શિક્ષણ (વર્ગ 1 થી VIII) મૂલ્યાંકન માટે તર્કશાસ્ત્ર, અભ્યાસક્રમ સામગ્રી તાલીમ અભ્યાસક્રમ વ્યવહાર, મૂલ્યાંકન જેવા સાધનો. અમે પ્રારંભિક શિક્ષક શિક્ષણના જુદા-જુદા મોડલ અને ડિગ્રી લેવલ અને સંકલિત મોડેલોના સ્વરૂપમાં નવી મહેલ મોડલને અપગ્રેડ કરીને અને નવી પહેલ પણ પર ચર્ચા કરી હતી. પરંતુ આ તમામ પ્રયત્નો નિરર્થક થશે જો શિક્ષકો વ્યવહારમાં નવીન વિચારોને ગ્રહણ કરશે નહીં આ પ્રતિબિંબિત શિક્ષકોની જરૂર છે અને તેથી અમે પ્રતિબિંબિત પ્રથા અને સતત સુધારણા માટે પ્રતિબિંબિની પદ્ધતિઓનો અભ્યાસ કર્યો છે.

શિક્ષકની લાયકાત પરીક્ષા (ટીઈટી) પ્રારંભિક સ્તરે શિક્ષણ માટે પૂર્વ-આવશ્યક બની છે અને તેથી આપણે તે જે રીતે હાથ ધરવામાં આવે છે તે જાણવું જોઈએ.

નોંધ

૮.૮ શબ્દસૂચિ / સંદર્ભ પુસ્તકો

- Approach paper for elementary teacher education curriculum renewal (2003) NCTE, New-Delhi, India
- Boud, D. Keogh, R. Walker, D. (1985) *Reflection: Turning experience into learning*. London: Kogan Page.
- Curriculum Framework for Quality Teacher Education (1998) NCTE,
- Dewey, J. (1933) *How We Think. A restatement of the relation of reflective thinking to the educative process* (Revised edn.), Boston: D. C. Heath.
- Kenneth M. Zeichner and Daniel P. Liston in *Reflective Teaching: an Introduction*.
- Kothari, D. S. (Chairman) (1966) *Report of the Education Commission 1964-66*. Govt. of India, New Delhi.
- MHRD (1986) *National Policy on Education 1986*. Govt. of India, New Delhi.
- MHRD (1992) *National Policy on Education 1986: Programme of Action*. Govt. of India, New Delhi
- National Curriculum Framework for Teacher Education (2009) NCTE, New-Delhi, India
- Schon, DA. (1983) *The reflective practitioner*. Temple Smith: London
- http://indg.in/primary-education/teacherscorner/national_curriculu-forteacher-education.pdf retrieved on 10.8.2011
- http://www.indg.in/primaryeducation/policiesandschemes/rte_ssa_final_report.pdf retrieved on 8.8.2011
- <http://www.ncte-india.org/pub/curr/curr.htm#26> retrieved on 12.8.2011

નોંધ

પ્રારંભિક શિક્ષા માટે અધ્યાપક તૈયાર કરવા

- http://www.ucdoer.ie/index.php/Defining_Reflective_Practice
- <http://www.resources.scalingtheheights.com/Schon%20and%20Reflective%20Practice.htm>
- <http://www.infed.org/biblio/b-reflect.htm>

૮.૯ યુનિટ એન્ડ તાલીમ

એન.સી.એફ. ૨૦૦૫ અને NCFTE 200-10 ના પ્રકાશમાં પ્રામથિક શિક્ષણાર્થી તરીકેની તમારી ભૂમિકામાં તમે શું ફેરકારો કરો છો ? ૩૦૦ શબ્દોમાં વર્ણવો.

નોંધ

એકમ - ૯ પ્રતિકુળ પરિસ્થિતિ ધરાવતા બાળકોનું શિક્ષણ

સંરચના

- ૯.૦ પરિચય
- ૯.૧ શીખવાના હેતુઓ
- ૯.૨ પ્રવેશ અને સ્થાઈત્વ (અભ્યાસ ચાલુ રાખવા) પરના મુદ્દાઓ
 - ૯.૨.૧ એસ.સી. બાળકોનું શિક્ષણ
 - ૯.૨.૨ એસ.ટી. બાળકોનું શિક્ષણ
 - ૯.૨.૩ ખાસ જરૂરિયાતવાળા બાળકો (સી.ડબ્લ્યુ. એસ.એન.)
 - ૯.૨.૪ ભૌગોલિક દૂરસ્થ બાળકોનું શિક્ષણ
 - ૯.૨.૫ શહેરી વંચિત બાળકો
 - ૯.૨.૬ કામ કરતા બાળકો
 - ૯.૨.૭ લઘુમતી બાળકોનું શિક્ષણ
- ૯.૩ શૈક્ષણિક આધાર વ્યવસ્થા
- ૯.૪ સંકલિત શિક્ષણ
 - ૯.૪.૧ આંતરાષ્ટ્રીય પરિદ્રશ્ય
 - ૯.૪.૨ વ્યાપક શિક્ષણના લાભો
 - ૯.૪.૩ એક સમાવિષ્ટ શાળા અને વર્ગખંડ
- ૯.૫ શાળાઓમાં બાળ અધિકારોનું રક્ષણ
- ૯.૬ ચાલો આપણે ઉપર ગણતરી કરીએ.
- ૯.૭ સૂચવેલ વાંચન અને સંદર્ભો
- ૯.૮ સ્વાધ્યાય

૯.૦ પરિચય

સ્કૂલ શિક્ષણમાં પ્રાગટ્યતા (ઈક્વિટી) એક મહત્વનો મુદ્દો છે. ભારતીય શાળાઓમાં અભ્યાસ માટે આવતા વિદ્યાર્થીઓનની ઘરેલું પૃષ્ઠભૂમિમાં એક જબરદસ્ત તફાવત છે, આપણે એવા વિદ્યાર્થીઓ ધરાવીએ છીએ કે જેઓ તેમના ઘરોમાં ઈન્ટરનેટ કનેક્શન ધરાવે છે. અન્ય એવા પણ વિદ્યાર્થીઓ છે કે વાંચવા માટે દરરોજ અખબાર પણ ન મેળાવતા હોય. એક તરફ આપણી સાથે એવા વિદ્યાર્થીઓ

નોંધ

પ્રતિકુળ પરિસ્થિતિ ધરાવતા બાળકોનું શિક્ષણ

છે જેમના માતા-પિતા શિક્ષિત છે અને અભ્યાસમાં તેમના બાળકોની મદદ કરી શકે છે. તો બીજી તરફ એવા વિદ્યાર્થીઓ છે કે જેમના માતા પિતા તદ્દન અભણ છે અને ભાગ્યે જ તેમને શાળા શિક્ષણના લાભ ખબર હોય છે. પરંપરાગત રીતે કેટલાક સમુદાયો એવા છે કે જે શિક્ષણ વ્યવસ્થાને લાભ ઉઠાવતા આવ્યા છે. જ્યારે અન્ય ચોક્કસ સમુદાયો તેમાંથી અલગ રહ્યાં છે. આ વિશાળ અંતરને જોડવું એક પડકાર છે. આ એકમમાં એ પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે કે, શાળા અને વર્ગ ખંડમાં આ સકારાત્મક વિભેદનને કેવી રીતે આચરણમાં મૂકવું જોઈએ કે જેથી પ્રથમ પેઢીના વિદ્યાર્થીઓ શાળા શિક્ષણનો પૂર્ણ લાભ પ્રાપ્ત કરી શકે.

૯.૧ શીખવાના ઉદ્દેશો

આ યુનિટમાંથી પસાર થયા પછી તમે એનો પ્રયત્ન કરી શકો છો :

- શાળામાં જવાની બાળકોની વિવિધતાને સમજો
- સમાજના વંચિત વિભાગોના બાળકોની શૈક્ષણિક સમસ્યાઓની કલ્પના કરી શકશો.
- પહેલી પેઢીના વિદ્યાર્થીઓને સ્કૂલના વિષયો શીખવવા માટે કુશળતા પ્રાપ્ત કરી શકશો.
- સ્કૂલમાં બાળકોના પ્રવેશ અને સ્થાયીત્વને વધારવા માટે પદ્ધતિઓ બહાર લાવી શકશો.
- શૈક્ષણિક તકોમાં પ્રાગટ્યતા (ઈક્વિટી) હાંસલ કરવાની વ્યૂહરચનાઓ અપનાવી શકશો.

૯.૨ પ્રવેશ અને સ્થાયીત્વ પરના મુદ્દાઓ

ભારતના બંધારણ મુજબ સરકાર ૬ થી ૧૪ વર્ષની ઉંમરના તમામ બાળકોને મફત અને ફરજિયાત શિક્ષણ પુરૂ પાડવા માટે પ્રતિબદ્ધ છે. આ ધ્યેય પ્રાપ્ત કરવા માટે સ્વતંત્રતા બાદ ભારતમાં અનેકવિધ પ્રયત્નો કરવામાં આવ્યા છે. મોટાભાગના બાળકોની નજીકમાં એક પ્રાથમિક શાળા છે, તેની ખાતરી કરવા માટે સમગ્ર દેશમાં અનેકો શાળાઓ ખોલવામાં આવી હતી. ગામમાં જ બાળકોની શૈક્ષણિક સુવિધા મળી રહે તે માટે પણ ઘણા સ્થળોએ એક જ શિક્ષક સંચાલિત શાળાઓ શરૂ કરવામાં આવી હતી.

અનેક યોજનાઓ જેવી કે, મફત શૈક્ષણિક સામગ્રી, મધ્યાહન ભોજન, શાળા ગણવેશનું વિતરણ, આદિજાતિ વિસ્તારોની કન્યાઓને સહાયતા અમલમાં મુકવામાં આવી હતી. ૨૦મી સદીના છેલ્લા દાયકામાં જે જિલ્લાઓમાં સ્ત્રી સાક્ષરતા સ્તર રાષ્ટ્રીય સરેરાશની નીચે હતો, ત્યાં જિલ્લા પ્રાથમિક શિક્ષણ કાર્યક્રમ (ડીપીઈપી) નામનો મહત્વકાંક્ષી કાર્યક્રમ, માનવ સંસાધન વિકાસ મંત્રાલય (એમએચઆરડી) ભારત સરકાર દ્વારા હાથ ધરવામાં આવ્યો હતો. પ્રવેશ સુનિશ્ચિત કરવા અને સ્થાયીત્વ વધારવા માટે આ કાર્યક્રમમાં તમામ પ્રયત્નો કરવામાં આવ્યાં હતા. આ પ્રયાસો વધુ વ્યાપક રીતે સર્વ શિક્ષા અભિયાન (એસએસએ) હેઠળ ચાલુ છે. આ બંને કાર્યક્રમો દ્વારા વિદ્યાર્થીઓના શાળા પ્રવેશ અને શિક્ષણ પરના સાતત્યના સંદર્ભમાં કેટલાક લાભ પ્રાપ્ત થયા છે. તેમ છતાં ૧૦૦ ટકા પ્રવેશ અને સાતત્ય હજુ પણ એક સ્વપ્ન રહ્યું છે. આ સ્વપ્ન પરિપૂર્ણ કરવું એ પડકાર છે અને તેમાં દેશના પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકો મહત્વની ભૂમિકા ભજવી શકે તેમ છે.

નોંધ

૯.૨.૧ અનુસુચિત જાતિના (એસ.સી.) બાળકોનું શિક્ષણ

ભારતના લાંબા સમયથી જાતિ પ્રથા પ્રવર્તમાન છે, તેના એક ભાગરૂપ એક ચોક્કસ જૂથના લોકોને અદ્ભૂત તરીકે વર્ગીકૃત કરવામાં આવ્યા હતા. આ લોકોને સમાજ રચનાના અનુસંધાને, સમાજના અમુક નીચી પાયરીના કામો સોંપવામાં આવ્યા હતા, જેથી તેઓ શિક્ષણથી દુર રહ્યા. સ્વતંત્રતા પછી અસ્પૃશ્યતાને કાયદા દ્વારા નાબૂદ કરવામાં આવી છે. ઉપરાંત, લાંબા સમય સુધી ઉપેક્ષિત રહેલા સમાજના આ વર્ગ સમુહોને ક્ષતિપુર્તિ માટે, વિશિષ્ટ લાભ આપવાના ઉદ્દેશ્યથી આવી જાતિઓની એક યાદીમાં તૈયાર કરવામાં આવી. પરિણામ સ્વરૂપ આવી જાતિઓને બંધારણમાં અનુસુચિત જાતિઓની યાદીમાં મુકવામાં આવી છે. તેમના પરિણામ સ્વરૂપ આવી જાતિઓને બંધારણમાં અનુસુચિત જાતિઓની યાદીમાં મુકવામાં આવી છે. તેમના પછાતપણાના વળતર સ્વરૂપ અનુસૂચિત જાતિ (એસસી) ના લોકોને અમુક બંધારણીય અધિકારોની ગેરંટી આપવામાં આવી છે. માત્ર એટલું જ નહિ તેઓને શાળા શિક્ષણ મફત આપવામાં આવે છે. ઉચ્ચ શિક્ષણ સંસ્થાઓમાં અનામત બેઠકો ફાળવવામાં આવે છે. આ પગલાંઓથી શાળાઓમાં એસસી વિદ્યાર્થીઓની ટકાવારી વધી છે અને તેમાંના ઘણાએ, કોલેજો અને ઉચ્ચ શિક્ષણ પણ સફળતાપૂર્વક પૂર્ણ કર્યું છે. છેલ્લા ૬૦ વર્ષથી આ સમુદાયના લોકોના સાક્ષરતા સ્તરમાં સતત વૃદ્ધિ જોવા મળી છે. તેમ છતાં આ સમસ્યા પર વધુ ધ્યાન આપવું જરૂરી છે અને તેને સંપૂર્ણપણે દૂર કરવા માટે ક્રિયા યોજના તૈયાર કરવી જોઈએ.

કેટલીકવાર એવું ધ્યાનમાં આવ્યું છે કે વર્ગખંડોમાં એસસી બાળકોને અલગ બેસાડવામાં આવે છે. આ ઉપરાંત ખાસ કરીને ઉપલી જાતિના બાળકોની સરખામણીમાં એસસી બાળકો સાથે શાળામાં વધુ કઠરો વ્યવહાર કરવામાં આવે છે. દાખલા તરીકે એસ.સી. બાળકોને શાળામાં મોડું થવા માટે સખત ઠપકો આપવો. વર્ગખંડમાં તેના પર પૂરું ધ્યાન આપવું કે યોગ્ય સમય ન આપવો, તેમના પ્રશ્નોના જવાબ ન આપવા અને ત્યાં સુધી કે તે જો પ્રશ્ન પૂછે છે તો તેને ઠપકો આપવો. જેવા વ્યવહારો સમયાંતરે ધ્યાનમાં આવ્યા છે. શાળાના જાહેર કાર્યક્રમોથી એસસી બાળકોનું દુર રાખવામાં આવે છે. જેમકે, પ્રાર્થના સભા તથા અન્ય જાહેર કાર્યક્રમોમાં ભાગ લેવાની તેમને મંજૂરી આપવામાં આવતી નથી. તેથી જ તો ગણતંત્ર દિવસ અને સ્વતંત્રતા દિવસ જેવા પર્વોમાં તેમને સરળતાથી શોધી શકતા હોતા નથી.

એસસી બાળકો વિશેની અપમાનજનક ટીકાઓ કરવી, શાળામાં તેઓને શૈક્ષણની સાથે રહેવાની અસમર્થતા ધરાવતા કામ સોંપવા, એસ.સી. બાળકોને પાણીના સ્ત્રોત સહિતની શાળા સવલાતોનો ઉપયોગ કરવાનો ઈનકાર કરવો જેથી ફરિયાદો ઘણા વિસ્તારોમાંથી જાણવામાં આવી છે. ઉપરાંત, એસસી બાળકોને શાળામાં નજીવા કાર્યો કરવા માટે પૂછવામાં આવે છે. જેમાં શાળાની સફાઈ કરવી અને તે પણ શૌચાલય સહીત પીઅર (જડ માણસો) સમૂહો ઘણીવાર એસસી બાળકોને વર્ગખંડમાં અથવા એક ટાઈમમાં જ્યારે બાળકો રમવા માટે બહાર જાય ત્યારે રમતી રમતો અને નાટક પ્રવૃત્તિઓમાં ભાગ લેવા દેતા નથી. પરિણામે એસસી પોતાના પડોશમાં રહેતા એસસી બાળકો સાથે રમવા માટે જતા રહે છે અને શાળામાં પરત કરતા નથી.

એસસી સમુદાયોના બાળકો માટેના હસ્તક્ષેપો સઘન માઈક્રો પ્લાનિંગ પર આધારિત હોવા જોઈએ. કે જે દરેક બાળકની જરૂરીયાતોને સંતોષતા હોય.

એસ.સી. બાળકોના શાળામાં સામેલ કરવાના કેટલાક સૂચનો આ મુજબ છે.

નોંધ

પ્રતિકુળ પરિસ્થિતિ ધરાવતા બાળકોનું શિક્ષણ

૧. શિક્ષકો શાળા કર્મચારીઓ અને વિદ્યાર્થીઓ માટે શાળામાં વર્તનમાં ધોરણો અધિષ્ઠાપિત કરવા જોઈએ.
૨. ખાસ કરીને આચરણ સંબંધી ભેદભાવોને સમયસર શોધો પછી તે શિક્ષકો, શાળાના કર્મચારીઓ અથવા વિદ્યાર્થીઓ દ્વારા અમલમાં મૂકાતા હોય. આ કોઈ સરળ કાર્ય નથી કેમ કે ભેદભાવના ઘણા સ્વરૂપે સ્વીકૃત વર્તનનો ભાગ બની ગયા છે, અને મોટા ભાગના ધ્યાન પર આવતા નથી અને અવિભાજ્ય બની ગયેલા છે.
૩. આ માટે બાળકોના અવાજો ધ્યાનથી સાંભળવા એક નિર્ણાયક માર્ગો બની રહેશે.
૪. શાળામાં ભેદભાવપૂર્ણ પ્રણાલીઓ પર નોંધ કરવાની એક પદ્ધતિ વિકસાવવી આ સ્તરે એક પ્રારંભિક બિંદુ છે. શાળામાં લગાવેલ આવી ફરિયાદ પેટી નિયમિત તપાસવી જોઈએ અને ભેદભાવના ઘટકોના નિયમિત અને સમયસર નિવારણ માટે યોગ્ય કામગીરી કરવી જોઈએ. આ બાબત શાળા તથા વર્ગમાં વધુ સારી સમાવિષ્ટતાને પ્રોત્સાહન આપી શકે છે.
૫. વર્ગમાં થતી ક્રિયા પ્રતિક્રિયાઓના ધોરણો સુનિશ્ચિત કરવા જોઈએ. જેમકે કે વર્ગમાં બાળકોની બેઠક વ્યવસ્થા એવી રીતે સુનિશ્ચિત કરવી કે જેમાં જાતિ સમુદાય અથવા લિંગના આધારે તેમને અલગ પાડવામાં ન આવે. મલ્ટિલેવલ લર્નિંગના નાળી-કાલિ મોડેલ મુજબ બાળકોની બેસવાની વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ. કે જેનો પાયો નેવુંના દાયકાની મધ્યમાં ક્ષણિકમાં નાખ્યો હતો. કારણ કે તે બાળકોની જ્ઞાતિ, લિંગ, વગેરેના ભેદભાવ વગર શીખવાના સ્તરો પર આધારિત જૂથોમાં વિભાજિત કરી બેસવાની મંજૂરી આપે છે. આ વ્યવસ્થા માત્ર સામાજિક અવરોધો તોડે છે એટલું જ નહિ. પરંતુ તે પરિભ્રમણ માટેની પરવાનગી આપે છે. જેમાં બાળકોની શીખવાની વર્તણૂકોના આધારે ખસેડવામાં આવે છે.
૬. શાળાઓમાં સહ-અભ્યાસેતર પ્રવૃત્તિઓને પ્રોત્સાહન આપવાની જરૂર છે. જેમકે રમત-ગમત સંગીત, નાટક વિગેરે આ ક્ષેત્રો ભારે ઉપેક્ષિત રહ્યા છે. જો આનો વ્યવસ્થિત ઉપયોગ કરવામાં આવે તો તે બાળકોની ક્રિયાપ્રતિક્રિયા તેમજ તેમને અલગતા આપવા માટે એક મહત્વપૂર્ણ વ્યૂહરચના બની રહેશે. ઉપરાંત વિભિન્ન પૃષ્ઠભૂમિ ધરાવતા બાળકોને પોતાની પ્રતિભા પ્રદર્શન અને માન્યતા મેળવવાની તક આપશે.
૭. સમાવેશીન ખાતરી કરવા માટે શિક્ષક શાળામાં એક મુખ્ય વ્યક્તિ છે. પરંતુ મોટેભાગે અત્યાર સુધી આ પ્રક્રિયામાં તેની આ ભૂમિકાની ઉપેક્ષા કરવામાં આવી છે. તેથી, સેવા પૂર્ણ તાલીમથી શરૂ કરી છેક સુધી શિક્ષકોની સંવેદશીલતા વધારવા માટેના તાલીમ કાર્યક્રમો ચલાવવાં જોઈએ. આ માટે વિશેષ સેવાકાલીન તાલીમ કાર્યક્રમોનું આયોજન કરી શકાય છે કે જેથી વર્ગખંડ સ્તર પર એસસી વિદ્યાર્થીઓની ચોક્કસ સમસ્યાઓનું સમાધાન કરી શકાય.
૮. આર.ટી.ઈ. ૨૦૦૮ માં શારિરીક શિક્ષા અને દુર્વ્યવહાર અટકાવવા સંબંધિત કેટલાક આદેશો અને માપદંડો આપવામાં આવેલા છે. જેની સખત દેખરેખ અને પાલનની જરૂર છે. શિક્ષક અને શાળા કર્મચારીઓના વર્તનની દેખરેખ રાખવી તે એસએમસીના આદેશો પૈકી એક છે. બીઆરસી અને સીઆરસી શિક્ષકો શૈક્ષણિક સાધનો અને વર્ગખંડમાં પ્રથાઓ વિકસાવવામાં મદદ કરી શકે છે, કે જેથી સામાજિક અવરોધો તોડી શકાય.

નોંધ

૯. એસસીની વસ્તી વધારે હોય તેવા જિલ્લાઓમાં પ્રારંભિક શિક્ષણ માટે પર્યાપ્ત ઈન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર પૂરું પાડવું જોઈએ. જે એસસી વિદ્યાર્થીઓના શિક્ષણમાં વધારો કરવા માટે ઉપયોગી બની શકે છે. શિક્ષણ વિભાગ દ્વારા એસસી કેન્દ્રિત ક્ષેત્રોમાં તેમની નજીક જ્યાં પણ જરૂર હોય ત્યાં પ્રારંભિક શાળાઓની સવલત પૂરી પડવી જરૂરી છે.
૧૦. એસસી વિદ્યાર્થીઓને સામનો કરવો પડતો હોય તેવા શીખવા સામેના અવરોધોનું વ્યવસ્થિત સંશોધન કરવાની જરૂર છે તેવું પણ જાણવા મળ્યું છે, કે શિક્ષણની મુશ્કેલીઓ અને તેમને દૂર કરવાના પગલાંઓની તપાસ કરવી તે માત્ર એસસી વિદ્યાર્થીઓ માટે શીખવાની સુવિધા જ નથી પરંતુ તેમની વિધ્વતા સિદ્ધિમાં વધારો કરનાર છે. (કુલકર્ણી અને અગરકર ૧૯૮૫) તે માન્યતા પ્રાપ્ત છે કે બાકાતની સમસ્યાઓ ઘણીવાર અત્યંત સ્થાનિક અને ચોક્કસ સંદર્ભ સ્વરૂપોની લાગે છે. ઉપરોક્ત સૂચિ, સામાન્ય કુદરતી માપદંડો સાથે સંબંધિત છે.
- તદ ઉપરાંત, ચોક્કસ વિસ્તાર અને ચોક્કસ સમુદાયની સમસ્યાઓને તાત્કાલિક ધોરણે ઓળખી કાઢવી જોઈએ અને એસસી વિદ્યાર્થીઓની સમસ્યાઓનું તાત્કાલિક ધોરણે સંપૂર્ણપણે ઉકેલ આણવો જોઈએ.

પ્રવૃત્તિ-૧

ભારતમાં એસસી (અનુસૂચિત જાતિના) વિદ્યાર્થીઓની પ્રગતિની માહિતી શોધો અને ત્યારબાદનીચેના પ્રશ્નોના જવાબ આપો.

૧. ૧૯૫૦માં આ સમુદાયના લોકોનું સાક્ષરતા સ્તર કેટલું હતું ?

.....

.....

.....

૨. સાંપ્રત સમયમાં તેમનું સાક્ષરતા સ્તર કેટલું છે ?

.....

.....

.....

૩. શું આ સમુદાયની સાક્ષરતામાં, સામાન્ય સાક્ષરતા દર સાથે પ્રગતિ થઈ છે ?

.....

.....

.....

નોંધ

પ્રતિકુળ પરિસ્થિતિ ધરાવતા બાળકોનું શિક્ષણ

૪. શું એસસી સમુદાયોના પુરૂષો અને સ્ત્રીઓની સાક્ષરતા દરમાં કોઈ તફાવત છે ?

.....

.....

.....

૯.૨.૨ એસ.ટી. (અનુસૂચિત જનજાતિના) બાળકોનું શિક્ષણ

આદિવાસી લોકોના કલ્યાણની ચિંતા ભારતના બંધારણની કલમ-૪૬ માં સારી રીતે પ્રતિબિંબિત થયેલી છે. તેમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે રાજ્ય તેમના શૈક્ષણિક અને આર્થિક વિકાસને પ્રોત્સાહન આપશે. અનુસૂચિત જનજાતિ યાદીની જેમ આદિવાસી જાતિઓની પણ સૂચી તૈયાર કરવામાં આવી છે. જેના આધારે અનુસૂચિત રાજ્યો સિવાય આદિવાસી લોકો દરેક રાજ્યોમાં ફેલાયેલા છે. આ આદિવાસી સમુદાયો એકરૂપ નથી. તેઓ સામાજિક, આર્થિક અને શૈક્ષણિક રીતે વિવિધતા ધરાવે છે. મોટાભાગની જનજાતિ (એસટી કોમ્યુનિટી) શૈક્ષણિક રીતે પછાત છે. સ્વતંત્રતા પછી તેમને શિક્ષણના મુખ્ય પ્રવાહમાં લાવવાના પ્રયત્નો થઈ રહ્યા છે. ડીપીઈપી અંતર્ગત આદિવાસી સમુદાયોના વિદ્યાર્થીઓને પ્રોત્સાહન આપવાના. નજીકની શાળાઓમાં પ્રવેશ એસએસએ (સર્વ શિક્ષા અભિયાન) દ્વારા એજ નીતિ ચાલુ રાખવામાં આવી છે. તેમ છતાં સફળતા હાંસલ કરવામાં સંતોષકારક પ્રગતિ મળી શકી નથી. તેથી આ મુદ્દે વધારે ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. દેશના જુદા જુદા ભાગોમાં રહેતા આદિવાસી લોકોની જીવન શૈલી સાથે સંકળાયેલ સમસ્યાઓ જુદી જુદી છે. તેઓ સામાન્ય રીતે ડુંગરાળ પ્રદેશોમાં રહે છે. જે દૂરસ્થ અને અપ્રાપ્ય (મુખ્ય પ્રવાહથી અલગ) છે. તેમની આર્થિક સ્થિતિ ખરાબ છે. જે તેમને તેમના બાળકોને કામ પર મોલકવા માટે મજબૂર કરે છે, જેથી કુટુંબની આવકમાં વધારો થઈ શકે. આદિવાસી લોકો તેમની રોજબરોજની વાતચીતમાં સ્થાનિક બોલીનો ઉપયોગ કરે છે. તેથી આદિવાસી વિદ્યાર્થીઓમાંના ઘણા પ્રાદેશિક ભાષાઓનો ઉપયોગ કરવામાં પૂરતી ક્ષમતા ધરાવતા નથી. તેમના વસવાટના વિસ્તારો શાળા બાંધવા માટે અનુકૂળ નથી. આ સમુદાયોની વિચરતી પ્રકૃતિ. તેમને આજીવિકાની શોધમાં રાજ્યની અંદર અને પડોશી રાજ્યોમાં એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ જવાનું દબાણ કરે છે જે તેમના બાળકોના શિક્ષણ સંદર્ભમાં ગંભીર સમસ્યાઓ ઉત્ત્પન્ન કરે છે. કારણ કે તેઓ કોઈ ચોક્કસ શાળામાં સમગ્ર વર્ષ દરમિયાન હાજરી આપી શકતા નથી. તેથી આદિવાસી બાળકોને શાળામાં આકર્ષિત કરવા માટે અને તેમને શાળામાં જાળવી રાખતા માટે ખાસ હસ્તક્ષેપો જરૂરી છે.

તેમની કેટલાક દરમિયાનગીરીઓ નીચે મુજબ છે ;

- જે બાળકો પ્રાદેશિક ભાષા સમજી શકતા નથી તેમના માટે પ્રાથમિક શિક્ષણના પ્રારંભિક વર્ષોના પાઠ્યપુસ્તકો માતૃભાષામાં હોવો જોઈએ.
- શિક્ષકોના ઉપયોગ માટે સેતુ ભાષા નવનિર્મિત કરવી.
- આદિજાતિ વિસ્તારોની દરેક શાળામાં આંગણવાડી અને બલવાડી અથવા ઘોડિયારની સ્થાપના કરવી કે જેથી છોકરીઓને નાના બાળક રાખવાની જરૂર જ ન પડે.

નોંધ

- આદિજાતિ વિસ્તારોમાં બિન-આદિજાતિ શિક્ષકો માટે ખાસ તાલીમ, સહિત આદિવાસી બોલીનું જ્ઞાન આપવું.
- વસાહતોની એક કિલોમીટર અંદર સ્કૂલ અથવા શિક્ષા ગેરિંટ યોજના (ઈ.જી.એમ.) જેવી વૈકલ્પિક સુવિધા સ્થાપવી.
- જ્યાં ઈ.જી.એસ. વ્યવસ્થા હોય તેનું નિયમિત શાળાઓમાં ઉન્નતિકરણ
- શાળા બહારના બાળકોને શિક્ષણના મુખ્ય પ્રવાહ સાથે જોડવા માટે ખાસ વૈકલ્પિક અને નવીન શિક્ષણ ઘટક શિબિર.
- મહિલા સામખ્ય જેવા નવીન ભંડોળમાંથી શિક્ષણ પર ધ્યાન કેન્દ્રિત સાથે પ્રક્રિયા આધારિત સમુદાય ભાગીદારીની જોગવાઈ
- કન્યાઓ અને એસસી/એસટી બાળકોના સંદર્ભિત નવીન શિક્ષણ કાર્યક્રમો માટે નાણાકીય જોગવાઈ કરવી જેના અંતર્ગત : નોંધણી અને સ્થાઈત્વ. ખાસ શિબિરો અને સેતુ અભ્યાસક્રમો વૈકલ્પિક શાળાઓના વિશેષ મોડલની સ્થાપના. સમુદાયની ગતિશિલતા માટે કાર્યશીલ જૂથોની સ્થાપના અને પ્રવર્તમાન કાર્યશીલ જૂથો સાથે કામ કરવા, હાજરીની દેખરેખ રાખવી, ઉપચારાત્મક / કોચિંગ વર્ગો, શાળામાં અને બહાર એક સહાનુભૂતિ પૂર્ણ શિક્ષણીક પર્યાવરણ પૂરું પાડવું વગેરે.
- સમુદાયના નેતાઓ માટે તાલીમ કાર્યક્રમ કે જેથી તેમનામાં શાળા અવ્યસ્થાપન માટેની ક્ષમતાઓ વિકસાવી શકાય. અસકારક શૈક્ષણિક દેખરેખ માટે બ્લોક અને કલસ્ટર રિસોર્સ કેન્દ્રોની સ્થાપના.
- વર્ગ-૮ ની સુધીના તમામ બાળકોને મફત પાઠ્ય પુસ્તકો, મફત છાત્રાલય સુવિધાઓ જેમાં ખોરાક, શૌચાલય, નોટબુક, ગણવેશ વગેરે સંમિલિત હોય.

આશ્રમ શાળાઓ અને ગુણવત્તા સુધારણા કાર્યક્રમ :

મહારાષ્ટ્ર સરકારના આદિજાતિ વિકાસ વિભાગની વિનંતીના આધારે આશ્રમ શાળાઓમાં વિજ્ઞાન અને ગણિત શિક્ષણની ગુણવત્તામાં સુધારો લાવવા માટે એક કાર્યક્રમ હાથ ધરવામાં આવ્યું હતો. આશ્રમ બાળાઓ કે જ્યાં આ યોજના અમલમાં મુકવામાં આવી માં ગણિત શિક્ષણ (નિવાસી શાળાઓ પ્રાચીન ભારતીય ગુરુકુળ વ્યવસ્થાની રેખાઓ મુજબ સ્થાપિત કરવામાં આવી હતી અને તેના દ્વારા અત્યાર સુધી અવગણના પ્રાપ્ત આદિવાસી જાતિઓના વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષણ આપવામાં આવવાનું હતું. આ કાર્યક્રમ હોમી ભાભા સેન્ટર ફોર સાયન્સ એજ્યુકેશન ૧૯૯૩-૯૭ દ્વારા સાહયદ્રી પર્વતમાળામાં સ્થિત ત્રણ જિલ્લાઓમાં (મહારાષ્ટ્ર રાજ્યના પશ્ચિમ ભાગ) હાથ ધરવામાં આવ્યો હતો. આ કાર્યક્રમ ત્રણ બાબતો પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરતો હતો : ૧. ક્ષમતા નિર્માણ. ૨. શિક્ષકોની તાલીમ અને ૩. બાળક-બાળક વચ્ચેની ઉન્નત ક્રિયાપ્રતિક્રિયા

૧. ક્ષમતા નિર્માણ :

શાળાના ક્ષમતા નિર્માણના સંદર્ભમાં પુસ્તકાલયો અને પ્રયોગશાળાઓના વિકાસ પર ધ્યાન આપવામાં આવ્યું હતું. પુસ્તકો ઉપલબ્ધ કરાવવામાં આવી હતી અને તેનો અસરકારક રીતે ઉપયોગ

નોંધ

પ્રતિકુળ પરિસ્થિતિ ધરાવતા બાળકોનું શિક્ષણ

થાય તે માટે સુયોજિત વ્યવસ્થા અમલમાં મુકવામાં આવી હતી. તેવી જ રીતે વિજ્ઞાનની જરૂરી સાધન સામગ્રીથી પ્રયોગશાળાને મજબૂત બનાવવામાં આવી હતી. વધુમાં એક પ્રયાસ ગાણિતિક પ્રયોગશાળા વિકસાવવામાં પણ કરવામાં આવ્યો હતો.

૨. શિક્ષક તાલીમ :

ત્રણ વર્ષના ગાળામાં વિજ્ઞાન અને ગણિતના શિક્ષકો માટે છ તાલીમ કાર્યક્રમો યોજવામાં આવ્યા હતા. આ અભ્યાસકર્મો દરમિયાન શિક્ષકોને આદિવાસી વિદ્યાર્થીઓને અનુભવાતી મુશ્કેલીઓથી પરિચિત કરાવવામાં આવ્યા હતા અને તેમને માર્ગદર્શન આપવામાં આવ્યું હતું કે કેવી રીતે તેને દૂર કરી શકાય. આદિવાસી બાળકો માટે ખાસ તૈયાર કરવામાં આવેલી ઉપચારાત્મક સામગ્રી આપવામાં આવી કે જેનો ઉપયોગ શિક્ષકો પોતાના સંદર્ભે માટે કરી શકે.

૩. બાળક-બાળક વચ્ચેની ઉન્નત ક્રિયાપ્રતિક્રિયા :

આશ્રમ શાળાઓના વિદ્યાર્થીઓ વર્ગ ખંડના કલાકો પછી પણ એક સાથે રહેતા હતા. આ સમયનો ઉપયોગ કરવા માટે બાળકો વચ્ચેની પ્રતિક્રિયાને વધારવા માટેનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો હતો. તેમને દર્શાવ્યા મુજબની ઝુપની પ્રવૃત્તિઓ હાથ ધરવા સલાહ આપવામાં આવતી હતી જેવી કે, ડિસ્કે બોર્ડ પર અખબારનો લેખ મુકવો. નજીકમાં પ્રાપ્ત છોડ લાવી શાળામાં હર્બરીયલ (વનસ્પતિ વિજ્ઞાન સંગ્રહાલય) બનાવવો વગેરે આ પ્રકારના ક્રિયાકલાપોથી એક તરફ બાળકના વધારાના સમયનો સદુપયોગ થાય છે અને બીજી તરફ તેની શૈક્ષણિક ઉપબંધીમાં વૃદ્ધિ થાય છે.

૯.૨.૩ ખાસ જરૂરિયાતવાળા બાળકો (સી.ડબલ્યુ. એસ.એન.) નું શિક્ષણ

એસ.એસ.એ.ના ઉદ્દેશો ત્યારે જ પ્રાપ્ત કરી શકાશે. કે જ્યારે તમામ બાળકોની સાથે ખાસ જરૂરિયાતવાળા બાળકોને પણ પ્રારંભિક શિક્ષણના ક્ષેત્ર હેઠળ સમાવવામાં આવે અને તેઓ પ્રાથમિક શિક્ષણ પૂર્ણ કરે, ડી.પી.ઈ.પી. જેવા કાર્યક્રમોના અનુભવ દ્વારા એ સ્પષ્ટ થઈ ગયું છે, કે પર્યાપ્ત આધાર સેવાઓ (સપોર્ટ સર્વિસીસ) દ્વારા ખાસ જરૂરિયાતવાળા બાળકો (સીડબલ્યુએસએન) ને પણ નિયમિત શાળાઓમાં ગુણવત્તાયુક્ત શિક્ષણ પૂરું પાડવામાં આવી શકે. ખાસ જરૂરિયાતવાળા બાળકો (સીડબલ્યુએસએન) ને ઘણીવાર તેમની વિકલાંગતાના આધારે, માતા-પિતા અને સમુદાય દ્વારા બાળકની ક્ષમતાઓની જાણકારીના અભાવના કારણે, હશીયામાં ધકેલી દેવામાં આવે છે. આવા બાળકોને શીખવવાની શિક્ષકોની શંકાએ પણ તેમના શિક્ષણના અધિકારનો નાશ કર્યો છે. આવા બાળકોના શિક્ષણને અવરોધવામાં સામાજિક સહાનુભૂતિના એ વલણે પણ મહત્વની ભૂમિકા ભજવી છે કે જેમાં એ વિશે વધુ ધ્યાન આપવામાં આવે છે કે તે શું નહિ કરી શકે પરંતુ તે તરફ ધ્યાન નથી આપવામાં આવતું કે તે શું કરી શકે છે. ખાસ જરૂરિયાતવાળા બાળકોને નિયમિત શાળામાં દાખલ કરાવવાના મહત્વને સમજીને, સર્વ શિક્ષા અભિયાન માળખામાં આવા બાળકોને શિક્ષણ આપવા માટેની પુરતી જોગવાઈઓ કરી છે. એસ.એસ.એનો હેતુ તે સુનિશ્ચિત કરવાનો પણ છે, કે ખાસ જરૂરિયાતવાળું પ્રત્યેક બાળક પછી તે કોઈપણ વર્ગમાં હોય અને ગમે તેવી અપંગતાની શ્રેણી ધરાવતું હોય તો તેને ધ્યાનમાં લીધા વગર તેને અર્થપૂર્ણ અને ગુણવત્તા શિક્ષણ મળી રહે, આમ એસએસએએ

નોંધ

શૂન્ય નકારણીન નીતિ અપનાવી છે. આનો અર્થ છે કે કોઈપણ ખાસ જરૂરિયાત ધરાવતા બાળકને તેના શિક્ષણના અધિકારથી વંચિત નહિ રાખવામાં આવે.

અપંગતા ધરાવતી વ્યક્તિઓ (સમાન તકો, અધિકારોનું રક્ષણ અને પૂર્ણ ભાગીદારી) અધિનિયમ, ૧૯૮૫ સાથે હરોળમાં ઉભા રહી સર્વ શિક્ષા અભિયાનનું માળખું, કૃત સંકલ્પ છે, કે ખાસ જરૂરિયાતવાળા બાળકોને એવા પર્યાવરણમાં શીખવવું જોઈએ, કે જે તેની શીખવાની જરૂરિયાતોને અનુરૂપ શ્રેષ્ઠ હોય. તેમાં વિશેષ શાળાઓ, વૈકલ્પિક શિક્ષણ અથવા ઘરેલું શિક્ષણ પણ સામેલ હોઈ શકે છે. તેથી જ્યારે વસવાટ/ગામ/તાલુકા અને જિલ્લા સ્તરે શિક્ષણ માટે આયોજન કરવામાં આવે ત્યારે સી ડબલ્યુએસએનની જરૂરિયાતો ધ્યાનમાં રાખવામાં આવે. સીડબલ્યુએસએન. માટે અમુક ચોક્કસ જરૂરિયાતો છે. સહાય ખાસ શિક્ષક તાલીમ, ગતિશીલતા સાધનો અને ઉપકરણો વગેરે. આ ઉપરાંત ખાસ સવલતોનો સમૂહ જે સી ડબલ્યુએસએનની જરૂર છે. જેને અન્ય સાથે જોડી શકાય છે. જેમકે સમુદાય જાગરૂકતા. ગામની ક્ષમતા નિર્માણ જેવી પ્રવૃત્તિઓ, શિક્ષણ સમિતિ, સેવા શિક્ષક તાલીમ શાળામાં અપંગો માટેની સુલભ અને મૈત્રીપૂર્ણ જગ્યા બનાવવી, પ્રારંભિક બાળપણની સંભાળ અને કન્યાઓનું શિક્ષણ આ સાથે જોડી શકાય છે.

શિક્ષણના અધિકારને ખાસ જરૂરિયાતવાળા બાળકો (સીડબલ્યુએસએન) માટે માટે વાસ્તવિક બનાવવા માટે ઉપર મુજબ આયોજન કરવું જરૂરી છે. જે માટે ઘરગથ્થુ મોજણી દ્વારા જરૂરિયાતવાળા બાળકને વર્ગ મુજબ ઓળખી કડવા જોઈએ. જિલ્લામાં અને શાળામાં કુલ બાળ વસ્તીમાં સીડબલ્યુએસએનનું પ્રમાણ એકત્રિત કરવું જોઈએ. જિલ્લામાં (સીડબલ્યુએસએન) ના કાર્યાત્મક અને ઔપચારિક મૂલ્યાંકન માટે પ્રયત્નો કરવા જોઈએ. ખાસ જરૂરિયાતવાળા બાળકોને જે શાળાના નોંધાયેલા નથી તેમને નિયમિત શાળાઓમાં પ્રવેશ અપાવવા માટે જરૂરી ખાસ પરિવહન અને અન્ય સુવિધાઓનું મૂલ્યાંકન કરવાના પ્રયત્નો હાથ ધરવા જોઈએ.

ઓળખી કાઢવામાં આવેલ ખાસ જરૂરિયાતવાળા બાળકોમાંના કેટલાને સહાયક સાધનો અને ઉપકરણોની જરૂર છે તેના પ્રમાણના આંકડા તથા તે કોના સહયોગથી મેળવી શકાય છે. રાજ્યના વિભાગો એનજીઓ ADIP/ALIMCO/IEDC કે અન્ય યોજનાઓ, એસએસએ ફંડ્સ અથવા અન્ય સ્ત્રોતો તે એકત્રિત કરવા જોઈએ.

ઉપરાંત પ્રશિક્ષિત વિશેષ શિક્ષકોની નિમણૂક, ફિઝિયો-થેરાપિસ્ટ, ઓક્યુપેશનલ થેરાપિસ્ટની લાંબા ગાળાની તાલીમ, એનજીઓનો ઉપયોગ કરી/તાલીમ માટે સ્પેશિયલ સ્કુલ/મૂલ્યાંકન/નવીન શૈક્ષણિક સાધનોનું અમલીકરણ વગેરે માટે ભંડોળ ક્યાંથી આવશે તેના સ્ત્રોતોની શોધ કરવી જોઈએ.

એકાંતરે તમામ શિક્ષકોને સમૂહ તાલીમ કાર્યક્રમો દ્વારા સંવેદનશીલ બનાવવા માટેના સાધનો અને સ્ત્રોતો શોધી રાખવા જોઈએ. શાળાના તમામ ખાસ જરૂરિયાતવાળા બાળકોને કેન્દ્રમાં રાખી કોમ્યુનિટી ગતિશીલતા વાલી સંવેદનશીલતા કાર્યક્રમોનું આયોજન કરવું જોઈએ. સીડબલ્યુએસએન સહિતના તમામ બાળકોને શીખવા માટેના અભ્યાસક્રમની રચના કરવી જોઈએ.

સીડબલ્યુએસએનમાટે મૂલ્યાંકન / પરીક્ષાના સંદર્ભમાં કેટલીક રાહત પૂરી પડવી જોઈએ. દા.ત. દૃષ્ટિ ક્ષતિગ્રસ્ત બાળકોને લેખક/લહિયો. શબ્દ જોઈ ઉકેલી ન શકતા હોય તેવા (ડિસ્લેક્સીક) / અસંદિગ્ધતાવાળા બાળકોને વધુ સમય સાંભળવાની ખામીવાળા બાળકો / ડિસ્લેક્સીકને અભ્યાસ કરવાના વિકલ્પ માટે માત્ર એક ભાષા વિગેરે પૂરી પાડવામાં આવવી જોઈએ.

નોંધ

પ્રતિકુળ પરિસ્થિતિ ધરાવતા બાળકોનું શિક્ષણ

જિલ્લા અધિકારીઓ સમુદાયને સાથે રાખી તેમની મદદ મેળવી શાળાઓમાં પ્રવર્તમાન સ્થાપત્ય અવરોધો દૂર કરવાની યોજના બનાવવી પડશે. કે જે સીએડબલ્યુએસએન માટે સક્ષમ પર્યાવરણ પુરૂ પાડે (ઢોળાવવાળો માર્ગ/કઠેરો/ટોઈલેટ/સુધારા/વર્ગખંડની અંદરની ગોઠવણી)

૯.૨.૪ ભૌગોલિક દષ્ટિથી પ્રતિકુળ સ્થિતિમાં રહેતા (દૂરસ્થ) બાળકોનું શિક્ષણ

વંચિત વસાહતોમાં શિક્ષણની ખાતરી, શાળા બહારના અને મુશ્કેલ સંજોગોમાં રહેતા બાળકો માટે વૈકલ્પિક અને નવીનતમ શિક્ષણની ખાતરી તે પણ સર્વ શિક્ષા અભિયાનના માળખાનો એક ભાગ છે. EGS અને AIE ના અમલીકરણનું સંચાલકીય માળખું શૈક્ષણિક યોજનામાં સામેલ કરવામાં આવે છે. બહુવિધ વ્યૂહરચનાઓ અને લવચીક નાણાકીય પરિમાણો માટે તે જરૂરી છે. તેના ચાર વ્યાપક ધ્યાન કેન્દ્રિત વિસ્તારો છે :

- નાની વંચિત વસાહતો માટે પૂર્ણ સમયની સમુદાય શાળાઓ :
- વિવિધ સમયગાળાના સેતુ (બ્રિજ) અભ્યાસક્રમો દ્વારા બાળકોને મુખ્ય પ્રવાહમાં લાવવા.
- વિશિષ્ટ સમૂહો માટેની ચોક્કસ વ્યૂહરચનાઓ જેવા, કે બાળ મજૂરો, શેરી બાળકો, કિશોર કન્યાઓ, અમુક પછાત સમુદાયોની બાળાઓ અસ્થાયી પરિવારોના બાળકો વગેરે.
- નવીન કાર્યક્રમો - શિક્ષણ શાસ્ત્રના ક્ષેત્રોમાં નવી પદ્ધતિઓ અપનાવી શકાય છે. અભ્યાસક્રમ કાર્યક્રમ સંચાલન, પાઠ્ય પુસ્તકો અને ટી.એલ.એમ. વગેરે.
- એક કિલોમીટરની અંદરની તમામ વસ્તીમાં પ્રાથમિક શાળા ન હોય અને તેની પાસે લઘુત્તમ શાળા વયના બાળકો હોય તો તે EGS (Education Guarantee scheme) પ્રકારની શાળા મેળવવાના હકદાર છે. જેમણે શાળા છોડી દીધી છે. તેમને સેતુ કાર્યક્રમનો લાભ લેવાની તક હોવી જોઈએ. જેથી તેમને મુખ્ય પ્રવાહમાં લાવી શકાય.
- સીઆરસી/બીઆસી/ડીઆઈઈટી/એસસીઈઆરટી સાથે જોડાણ .. અને ... માટે આવશ્યક છે. કારણ કે .. અને .. નો ઉદ્દેશ એ જોવાનો છે, કે પ્રાથમિક શિક્ષણ સાર્વત્રીકરણનું (યુઈઈ) અભિન્ન અંગ બની જાય. શાળા બહારના બાળકોમાં ખૂબ જ ભિન્નતાઓ હોય છે. જેમકે તેઓ શાળા ન હોય તેવી દૂરસ્થ વસાહતોમાં રહેતા હોય છે. તેઓ કામ કરતા બાળકો લઘુમતી સમુદાયની કન્યાઓ ઘરેલુ કામકાજમાં સામેલ છોકરીઓ અથવા નાના ભાઈ-બહેનોની સંભાળ રાખતી છોકરીઓ, બાળકો જે ઢોર ચરાઈ વગેરેમાં સંકળાયેલાં છે વગેરે. આ વૈવિધ્યતા તેમના શિક્ષણ માટે બહુશાખી અભિગમો અને વ્યૂહરચનાઓની માંગણી કરે છે. .. અને .. અગ્રતાને આધારે વસાહતોમાં ... કેન્દ્રો સ્થાપવા માટે સમજૂતી કરશે. જ્યાં કોઈ શાળા ૧ કિમીની ત્રિજ્યામાં અસ્તિત્વમાં ન હોય અને ત્યાં ૬ થી ૧૪ વર્ષની ઉંમરના ઓછામાં ઓછા ૧૫ બાળકો (અને ૧૦ બાળકો પર્તતીય વિસ્તારોમાં કિસ્સામાં) ઉપલબ્ધ હોય. પરંતુ તે શાળામાં ન જતા હોય.
- ખાસ કરીને સ્કૂલ બહારના બાળકોને મુખ્ય પ્રવાહ સાથે જોડવા માટે વિવિધ સમયગાળાના વૈકલ્પિક નવીન શૈક્ષણિક બ્રીજ અભ્યાસક્રમોની રચના કરી શકાય છે. મુશ્કેલ જૂથોના બાળકો કે જે મુખ્ય પ્રવાહમાં ન આવી શકે તેવા, જેમકે કામ કરતા બાળકો શેરી બાળકો કિશોર

કન્યાઓ, અમુક પછાત સમુદાયોની કન્યાઓ અને બાળકો, સ્થળાંતરિત પરિવારોના બાળકો, માટે ચોક્કસ નવીન વ્યૂહરચનાઓની રચના કરી શકાય છે.

નોંધ

૯.૨.૫ શહેરી વંચિત બાળકો

શહેરી વિસ્તારોના વંચિત બાળકોની શૈક્ષણિક જરૂરિયાતો પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવાની તાત્કાલિક જરૂરિયાત છે. તાજેતરના અભ્યાસો શહેરી વિસ્તારોમાં રહેતા ગરીબોના બાળકોમાં શિક્ષણની વધતી જતી સમસ્યા સૂચવે છે. શહેરી વિસ્તારોની શાળાઓમાં વિવિધ વહીવટી વ્યવસ્થાના વ્યવસ્થાપનને કારણે ઘણીવાર યુઈઈની અનેક પહેલો શહેરી વંચિત બાળકો સુધી પહોંચી નથી. પ્રથમ જેવી એનજીઓ દ્વારા મુંબઈ મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશન અને કલકત્તામાં સિટી લેવલ પ્લાન એક્શન સાથેની ભાગીદારીમાં કરવામાં આવેલ કેટલાક પ્રયત્નો નોંધપાત્ર છે. પ્રારંભિક શિક્ષણ યોજનાઓ તૈયારીના હેતુ માટે મોટા શહેરોનું મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશન જિલ્લા તરીકે ગણવામાં આવે છે. અને દરખાસ્ત વિકેન્દ્રિત વ્યવસ્થાપન માટેની વ્યવસ્થાને પણ લાગુ પડે છે. આ દરખાસ્ત મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશન દ્વારા વિકસિત કરી શકાય છે.

અને રાજ્ય સરકાર એસએસએ હેઠળ ભંડોળ પૂરૂ પાડવા માટે ભલામણ કરે છે. કે જ્યાંથી સ્પષ્ટપણે રાજ્યનો શેર પૂરો પાડવામાં આવે છે. એસ.એસ.એ.ના બધા જ ધારા-ધોરણો શહેરી વિસ્તારોમાં લાગુ પડે છે. આવા વિસ્તારોમાં આયોજન એકમ વોર્ડ ઉપરાંત શહેરી સ્લમ કલસ્ટરો હશે. શહેરી વિસ્તારોમાં ખાસ સમસ્યાઓ જેવી કે,

શેરી બાળકોનું શિક્ષણ, રેગ પિકર્સ (કચરો વીણનાર) બાળકોનું શિક્ષણ, વ્યવસાયમાં રોકાયેલા માતા-પિતા કે જે બાળકોના શિક્ષણને મુશ્કેલ બનાવે છે. શહેરી કામદાર વર્ગની ઝૂંપડપટ્ટીમાં રહેતા બાળકોનું શિક્ષણ ઉદ્યોગમાં કામ કરતા બાળકોનું શિક્ષણ ઘરમાં કામ કરતા બાળકો, ચાની દુકાનોમાં કામ કરતા બાળકો વગેરે શહેરી વિસ્તારોમાં શૈક્ષણિક સમસ્યાઓનો સામનો કરવા માટે અભિગમની વિવિધતા જરૂરી છે. શહેરી વિસ્તારની શાળાઓમાં અલગ વહીવટી વ્યવસ્થા ગોઠવવી જોઈએ. ત્યાં વિભાગો અને પ્રાથમિક શિક્ષણ માટે જવાબદાર સ્થાનિક સંસ્થાઓમાં સંકલન અને એકત્રું કરવા માટે દરમિયાનગીરી કરવાની જરૂર છે. નાના નગરોના કિસ્સામાં જુદીજુદી યોજનાઓ અથવા જિલ્લા આયોજનના ભાગરૂપે શહેરી વિસ્તારો માટે વિશિષ્ટ આયોજન કરવાની જરૂર છે. અથવા તો આ માટે એનજીઓ મ્યુનિસિપલ સંસ્થાઓ વગેરે સાથે ભાગીદારીની જરૂર છે.

બાળકોની એક મહત્વપૂર્ણ કેટેગરીમાં પણ ખાસ હસ્તક્ષેપની જરૂર રહે છે, શહેરી ઓછી આવકના ક્ષેત્રો, જેને સામાન્ય રીતે શહેરી ગરીબ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. શહેરી ગરીબ બાળકો માત્ર આર્થિક રીતે ગરીબ નથી પરંતુ ઘણીવાર તેઓ પરિવારના સમર્થનથી વંચિત છે અને તેમને શિક્ષણમાં પ્રવેશ અપાવવો જરૂરી છે. શહેરી ગરીબોના બાળકોને વારંવાર શિક્ષણથી બાકાત રાખવામાં આવે છે અને તેમનું પ્રાથમિક શિક્ષણ સુધી પહોંચવું પડકાર છે.

વહીવટી એકમોની બહુલ્યતા માઈક્રો લેવલ પ્લાનિંગ અને સંકલિત અમલીકરણનો અભાવ. વિજાતીય સમુદાય ટાંચા સાધનો ધરાવતી સરકારી શાળાઓ.

વર્ગખંડમાં ભણાવાતા અભ્યાસક્રમમાં પ્રતિબિંબિત સમતુલાઓ શિક્ષણની નબળી ગુણવત્તા ઈન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચરની અછૂત શાળાના સ્થાન અને સમય, કમાણીની ખોટ. અભાવ

નોંધ

પ્રતિકુળ પરિસ્થિતિ ધરાવતા બાળકોનું શિક્ષણ

શાળા બહારના બાળકોના ડેટાબેઝની બિનઅધિકૃતતા, નવી શાળાઓ ખોલવા માટે જગ્યાની ગંભીર તંગી આવા અસંખ્ય પરિબળો છે. જે શહેરી વિસ્તારોમાં પ્રાથમિક શિક્ષણના પ્રવેશને અસર કરે છે. વંચિત શહેરી ગરીબ બાળકને શિક્ષિત કરવાની સમસ્યાઓ જટિલ અને વૈવિધ્યસભર છે તેમાં વિશ્વસનીય માહિતીનો અભાવ શાળામાં અપૂરતી માળખાકીય સુવિધા. વંચિત શહેરી ગરીબ બાળકોના શાળામાં જવા માટે પ્રોત્સાહનોનો અભાવ શાળાનું સ્થાન વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. જો કે આ વિસ્તારમાં ઘણા એનજીઓ કાર્યરત છે.

તેમ છતાં હજુ સુધી શિક્ષણની વ્યાપ્તિ અસમાન છે અને ઘણાને છોડી દેવામાં આવ્યા છે. વધુ પ્રમાણમાં આવા બાળકો સ્થાનાંતરિત પરિવારોના છે. સરકાર બાળકોના આ જૂથને પ્રારંભિક શિક્ષણ સુધી પહોંચવાના પડકારોને પહોંચી વળવા સમર્થ નથી.

શહેરી ગરીબ બાળકોને આ પ્રમાણે વર્ગીકૃત કરી શકાય છે.

- ઝૂંપડપટ્ટીમાં રહેતાં બાળકો અને પુનર્વસન વસાહતો
- ઘરગથ્થું નોકરો તરીકે કામ કરતા બાળકો સહિત બાળ કામદારો / મજૂરો
- શેરી બાળકો
- લૈંગિક કાર્યકરોના બાળકો
- સ્થળાંતર કામદારોના બાળકો
- રિમાન્ડ ઘરો કિશોર ઘરો અને કાયદાનો વિરોધમાંના બાળકો
- બાળ ભિખારીઓ
- અપંગતાવાળા શહેરી ગરીબ બાળકો

આમાંના ઘણા જૂથોને લાંબા ગાળાના સમર્થનની અને વ્યક્તિગત ધ્યાનની જરૂર પડશે. બાળકોના આ જૂથ માટે આયોજન કરતી વખતે સ્પષ્ટ ધ્યાન કેન્દ્રિત કરો. કે તે લવચીક વ્યૂહરચના ધરાવતી હોય તે મહત્વપૂર્ણ છે. ઔપચારિક શાળાઓને બાદ કરતા સર્વ શિક્ષા અભિયાન (એસએસએ) પણ શિક્ષણ ગેરંટી સ્કીમ અને અન્ય વૈકલ્પિક અને નવીન શિક્ષણ કાર્યક્રમો હેઠળની વ્યૂહરચનાઓ દ્વારા સ્કૂલ બહારના બાળકોને સહાય પૂરી પાડે છે. શક્ય છે કે આ કાર્ય માત્ર સરકાર પૂરું ન કરી શકે તેથી એનજીઓની મદદ લેવી જરૂરી છે. ઔજ અભ્યાસક્રમો, ઉપચારાત્મક અભ્યાસક્રમો, રાષ્ટ્રીય ઓપન સ્કૂલિંગ પ્રોગ્રામ અને શાળા તરફ પાછા ફરો જેવા કાર્યક્રમો દ્વારા શાળા બહારના વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષણ પૂરું પાડવું જોઈએ.

૯.૨.૬ કામ કરતા બાળકો (શ્રમજીવી બાળકો)નું શિક્ષણ

ભારતમાં બાળ મજૂરી પર પ્રતિબંધ છે જે લોકો નાના બાળકોને નોકરી રાખે છે તેમને કાયદા દ્વારા સજા આપવાની જોગવાઈ છે. જો કે કેટલાક પરિવારો ભયંકર ગરીબીને કારણે કુટુંબની આવક વધારવા માટે પોતાના બાળકોને કામ પર મોકલવા મજબૂર છે. આ બાળકો નિયમિત રીતે શાળામાં હાજર હેવા માટે અસમર્થ છે. સ્કૂલના કલાકો દરમિયાન તેઓ કામ કરે છે. આનો વાસ્તવિક ઉકેલ એ દેખાશે, કે તેઓને કામ પરથી લાવવામાં આવે અને શાળાઓમાં પ્રવેશ અપાવવામાં આવે. પરંતુ

નોંધ

આ સ્થિતિમાં માતા-પિતા માટે નાણાકીય વળતર આપવું જરૂરી બનશે. જેનું આયોજન કરવાનું મુશ્કેલ હશે. તેના બદલે આ બાળકોને રાત્રી શાળાઓમાં નોંધણી દ્વારા કામ કરી શકાય તેમ છે.

હાલના સંજોગોમાં શહેરી વિસ્તારોમાં મોટી સંખ્યામાં રાત્રિ શાળાઓ છે. મેટ્રોપોલિટન શહેરોમાં આવી શાળાઓની સંખ્યા ખૂબ વધુ છે અને તેમાં પ્રવેશ મેળવનાર વિદ્યાર્થીઓ પણ પ્રશંસનીય રીતે વધુ છે. આ શાળાઓમાં સમસ્યા એ છે કે તેમાં અભ્યાસક્રમ જે ઔપચારિક દિવસ શાળાઓ માટે છે, તે જ શીખવવા માટે ફરજ પાડવામાં આવે છે. રાત્રી શાળાઓના શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓ પાસે અભ્યાસનો સમય મર્યાદિત હોય છે. વધુમાં આ એવા વિદ્યાર્થીઓ હોય છે કે જેઓ દિવસ દરમિયાન કામ કરી થાકી ગયેલા હોય છે. તેથી એ જરૂરી છે કે રાત્રિ શાળાના વિદ્યાર્થીઓ માટે અલગ અભ્યાસક્રમનું આયોજન કરવામાં આવે. તેઓ કામનો અનુભવ ધરાવે છે. અને તેઓ ઔપચારિક શાળાના વિદ્યાર્થીઓ એસાઈનમેન્ટ આપી શકાય છે, કે તેઓ નોકરી કરવાની જરૂર નથી, કે જેમાંથી ઔપચારિક શાળાના વિદ્યાર્થીઓ પસાર થાય છે. તેના બદલે તેમનો અભ્યાસક્રમ એવી રીતે રચાયેલો હોવો જોઈએ જે જીવન કુળશતા હાંસલ કરવામાં અને રોજિંદા કામ માટે તેમની સહાય કરે ઔપચારિક અભ્યાસ કરતાં, વ્યવસાય આધારિત તાલીમ આ વિદ્યાર્થીઓને વધુ મદદ કરી શકે છે. આવા અભ્યાસક્રમ તેમને વ્યવસાયના સિદ્ધાંતો સમજવામાં અને કુશળતા સુધારવામાં મદદ કરશે તથા નોકરી પર વધુ કમાણીની તકો અપાવશે.

૯.૨.૭ લઘુમતી બાળકોનું શિક્ષણ

શિક્ષણ સામાન્ય રીતે સમાજના બહુમતીનો દરજ્જો ધરાવતા ઘરોમાંથી આવતા વિદ્યાર્થીઓની સાથે જોડાયેલો જરૂરિયાત તરફ નિર્દેશન કરતો હોય છે. પરિણામે લઘુમતી સમુદાયના વિદ્યાર્થીઓ પોતાને શાળા પર્યાવરણમાંથી બાકાત સમજવા લાગે છે.

આમાંથી તેમના બાકાત માટના કેટલાક કારણો નીચે પ્રમાણે આપી શકાય છે.

- પાઠ્ય પુસ્તકો અને વર્ગખંડના વ્યવહારોમાં વપરાતી ભાષા વિદ્યાર્થીઓની માતૃભાષાથી અલગ હોઈ શકે છે.
- પુસ્તકના સંદર્ભમાં અને વર્ગખંડમાં આપવામાં આવતા પ્રવચનમાંના અનુભવો વિદ્યાર્થીઓ માટે અજાણ્યા હોઈ શકે છે.
- સાંસ્કૃતિક પૃષ્ઠભૂમિમાં તફાવતને કારણે વિદ્યાર્થીઓની પૂર્વ સંધ્યાત્મક માન્યતાઓ બહુમતી બાળકોમાંથી અલગ હોઈ શકે છે.
- કેટલીક અભ્યાસ સામગ્રી વિદ્યાર્થીઓને અપ્રસ્તુત લાગી શકે છે.

૯.૩ શૈક્ષણિક આધાર વ્યવસ્થા

શાળાના શિક્ષણમાં શિક્ષક સશક્તિકરણ એક નિર્ણાયક પાસુ છે. કાર્યરત શિક્ષકને વિવિધ રીતે સશક્ત કરી શકાય છે. જેમકે પગાર વધારો શાળા સવલતોની વૃદ્ધિ, વર્ગખંડના વ્યવહારોમાં સ્વાતંત્ર્ય અમે અહીં જે ઉલ્લેખ કરીએ છીએ તે શૈક્ષણિક આધારના કેટલાક રસ્તાઓ છે. તેની શિક્ષકોને તેના પર મૂકવામાં આવેલી સંખ્યાબંધ માંગણીઓ પૂર્ણ કરવા માટે જરૂર પડશે. કેટલાક દેશોએ કાર્યરત શિક્ષકોને સહાય પૂરી પાડવા માટે ટીચર સપોર્ટ સર્વિસીસની સ્થાપના કરી છે. આ કેન્દ્રના

નોંધ

પ્રતિકુળ પરિસ્થિતિ ધરાવતા બાળકોનું શિક્ષણ

શિક્ષકો પાસે એ અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે કે તેઓ રોજે-રોજના શિક્ષણ માટે આ સંસ્થાની મદદ લે. કે જે તેમને મફત અને વિલંબ વિહોણી સેવાઓ પૂરી પડે છે. આપણી પાસે ભારતમાં આવી શૈક્ષણિક આધાર વ્યવસ્થા નથી. તેમ છતાં આપણે અનુક્રમે ડી.એચ.એ (જિલ્લા શિક્ષણ અને તાલીમ સંસ્થાઓ) ની જિલ્લા કક્ષાએ, બીઆરસી (બ્લોક રિસોર્સ સેન્ટર) તાલુકા કક્ષાએ અને કલસ્ટર સ્તરે સીઆરસી (કલસ્ટર રિસોર્સ સેન્ટર)ની સ્થાપના કરી છે જે શાળા શિક્ષકોને ટેકો પૂરો પાડે છે. આ કેન્દ્રો પર કાર્યરત શિક્ષકો વિષય નિષ્ણાત તરીકે સેવાઓ આપે છે અને આ સ્થળો પર અન્ય વ્યક્તિઓ જરૂરિયાત મુજબ મદદ મેળવી શકે છે.

ટેકનોલોજીમાં પ્રગતિઓએ આપણા જીવનને નોંધપાત્ર રીતે પ્રભાવિત કર્યું છે જેમકે ટેકનોલોજીએ આપણને ખાદ્ય ઉત્પાદન વધારવાનો અને ઘોર રોગોને નિયંત્રિત કરવા માટેનો માર્ગ, સામગ્રી એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ લઈ જવા માટે પરિવહન અને એકબીજા સાથે વાતચીત કરવાની વ્યવસ્થા બતાવી છે. શાળા સમાજનો એક ભાગ લેવાના કારણે તે ટેકનોલોજી એ લાંબા સમય પહેલા શાળા વ્યવસ્થા દાખલ કર્યા હતા. તાજેતરના વર્ષોમાં એલસીડી/એલઈડી પ્રોજેક્ટએ તેનું સ્થાન લીધું છે. કમ્પ્યુટર સાથે જોડાયેલ આ પ્રોજેક્ટ શિક્ષકને શૈક્ષણિક વિષયોને શાળામાં અસરકારક રીતે હાથ ધરવા સમર્થન આપો છે.

ભારતીય સ્પેસ રિસર્ચ ઓર્ગેનાઈઝેશન (ઈસરો) શૈક્ષણિક પ્રયાસોમાં આપણી મદદ કરવા આગળ આવ્યું છે. ઓક્ટોબર ૨૦૦૪ માં તેણે સમર્પિત ઉપગ્રહ કે જેનું નામ ઈડીયુએસએટી છે. શરૂ કર્યો છે. ભૂસ્તરીય ભ્રમણકક્ષામાં સ્થિત આ ઉપગ્રહ દિવસમાં ૨૪ કલાક અને વર્ષમાં ૩૬૫ દિવસ શૈક્ષણિક પ્રવૃત્તિઓ માટે ઉપલબ્ધ હોય છે. તે નિષ્ણાતો અને શિક્ષકોને એકબીજાની નજીક લાવ્યો છે. એક જ સમયે તેણે વિડીયો કોન્ફરન્સિંગ દ્વારા વિવિધ જિલ્લાના અથવા રાજ્યમાં કામક કરતા સહકાર્યકરો તરફથી આવતા વિચારો, અનુભવો અને સાલહ મેળવવા માટે શિક્ષકોને ભેગા કર્યા છે.

ઈન્ફર્મેશન ટેકનોલોજીનો વિકાસ અને વિષયને નજીક લાવ્યો છે. હવે વર્લ્ડ વાઈડ વેબનો ઉપયોગ કરી બે વ્યાવસાયિકો વચ્ચે ઝડપી જોડાણ સ્થાપિત કરવું શક્ય છે. હવે દેશના દૂર ખૂણામાં કામ કરતા શિક્ષક માટે તે શક્ય છે કે તે દુનિયાના વિવિધ ભાગોમાં તેના/તેણીના પ્રતિરૂપ (સમોવડિયું) સાથે વાસ્તવમાં ક્રિયાપ્રતિક્રિયા કરી શકે. વધુમાં તે / તેણીના પાસે ઓપન એજ્યુકેશન રિસોર્સિંગ ઓભઆર દ્વારા આંગળીના ટેરવા પર બધી માહિતી ઉપલબ્ધ છે. વિદ્યાર્થીઓ અને શિક્ષકો માટે ઓઈઆર બંધબેસતું છે તે શાળા વિવિધ સ્તરો માટે નિ:શુલ્ક ઉપલબ્ધ છે. એ હકીકત વધુ મહત્વપૂર્ણ છે. કે ઓઈઆર સામગ્રીને કોઈપણ ચાર્જ વગર ડાઉનલોડ કરી શકાય છે અને વર્ગખંડ શિક્ષણ માટે તેને વાપરી શકાય છે. ઈન્ટરનેટ સુવિધા ભારતમાં ખૂબ જ તીક્ષ્ણ ઝડપથી પ્રસરી રહી છે. એ દિવસો દૂર નથી કે જ્યારે ભારતમાં એક લાક્ષણિક શિક્ષક એક લાક્ષણિક ગ્રામ્ય શાળાના ઓઈઆરને પ્રવેશનો માર્ગ બનાવી વર્ગખંડમાં મંત્રણા માટે તેનો ઉપયોગ કરશે.

નોંધ

શાળાઓ માટે મુક્ત શૈક્ષણિક સાધનસામગ્રી યોજના (ઓઈઆર૪એસ) (Project on Open Educational Resource for Schools - OER-4S)

હોમી ભાભા સેન્ટર ફોર સાયન્સ એજ્યુકેશન (એચબીસીએસઈ), ટાટા ઈન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ ફન્ડામેન્ટલ રિસર્ચ (ટીઆઈએફઆર) વિજ્ઞાન અને ગણિત શિક્ષણ માટેનું રાષ્ટ્રીય કેન્દ્ર એ તાજેતરમાં મુક્ત જ્ઞાન સ્ત્રોત વિકાસ (www.gnowledge.org) કરવાની શરૂઆત કરી છે. આગામી પગલા તરીકે તે શાળાઓ માટે મુક્ત શૈક્ષણિક સ્ત્રોતની રચના કરવા ઈચ્છે છે. જેનો ઉપયોગ દેશના દૂરના નાના ગામોમાં અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓએ ગુણવત્તા શિક્ષણ પ્રદાન કરવા માટે વાપરી શકાય છે. આ પ્રોજેક્ટને મહારાષ્ટ્ર સરકારના રાજીવ ગાંધી વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજી કમિશન દ્વારા ભંડોળ આપવામાં આવે છે. અને હોમી ભાભા સેન્ટર ફોર સાયન્સ એજ્યુકેશન (એચબીસીએસઈ) મહારાષ્ટ્ર જ્ઞાન કોર્પોરેશન લિમિટેડ (એમકેસીએલ) અને ભારતીય શૈક્ષણિક પરિવર્તન માટેના કોન્સોર્ટિયમ (I-CONSENT) દ્વારા સંયુક્તપણે અમલમાં મૂકવામાં આવેલ છે. આ પ્રોજેક્ટનો હેતુ શાળાકીય વિજ્ઞાન અને ગણિતમાં યોગ્ય સંસાધનોનો વિકાસ કરવાનો છે. જેમાં વ્યવસ્થાની જરૂરિયાતો અને આવશ્યકતાઓને ધ્યાનમાં રાખી તેને એમકેસીએલ વેબસાઈટ દ્વારા ઉપલબ્ધ કરાવવાનો છે. છેલ્લા એક દાયકાથી એમકેસીએલે વર્ગખંડ વિતરણની એક બ્રાન્ડનો વિકાસ કર્યો છે. જે કોઈપણ મુશ્કેલી વિના શાળાના હિસ્સેદારોને વેબસાઈટ ડેટા ઉપલબ્ધ કરાવે છે. વિદ્યાર્થીઓ, શિક્ષકો અને માતા-પિતાને શાળાના મુખ્ય ત્રણ હિસ્સેદારો તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. શિક્ષણની તમામ જરૂરિયાતોને પૂરી કરવા માટે મટિરીયલ ખાસ મરાઠીમાં વિકસાવવામાં આવેલ છે કેમકે મહારાષ્ટ્ર રાજ્યમાં રહેલ ત્રણ હિસ્સેદારો આનો લાભ મેળવી શકે તે માટે વર્કશોપનું આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું. જેમાં અનુભવી શિક્ષકો ઉત્સાહી માતા-પિતા વિષય નિષ્ણાતો અને શિક્ષણ સંશોધકો સામેલ થયા હતા. તે વિષય સામગ્રી એમકેસીએલ દ્વારા ડિઝાઈન કરવામાં આવેલી ખાસ વેબસાઈટ (www.mkel.org/mahadnyan) પર અપલોડ કરવામાં આવેલી છે. શાળામાં ઉપલબ્ધ ઓઈઆર તેના ક્ષેત્રમાં પરીક્ષણ પછી અને વપરાશકર્તાઓ તરફથી પ્રાપ્ત થયેલ અંતિમ પ્રતિસાદને આધારે યોગ્ય ફેરફારો સાથે અન્ય ભાષાઓમાં પણ ઉપલબ્ધ બનાવવા માટેનો ઉદ્દેશ્ય છે.

૯.૪ સમાવિષ્ટ શિક્ષણ

સમાવિષ્ટ શિક્ષણ એવી પ્રક્રિયા છે. જેમાં શાળા વ્યવસ્થા, વ્યૂહાત્મક યોજનાઓ અને

નિતિઓ, શૈક્ષણિક વ્યૂહરચનાઓ બાળકો અને તેમના પરિવારોના વધુ વ્યાપક શિક્ષણ માટે અનુકૂળ અને બદલવામાં આવે છે. સમાવિષ્ટ શિક્ષણનો અર્થ થાય છે. બાળકની શીખવાની શૈલીને ઓળખો અને તેનું બદલવામાં આવે છે. સમાવિષ્ટ શિક્ષણનો અર્થ થાય છે. બાળકની શીખવાની શૈલીને ઓળખો અને તેનું વર્ગખંડમાં અનુકૂલન સાધો અને તેના આધારે વર્ગના તમામ સભ્યો માટે ઉચ્ચ ગુણવત્તા યુક્ત પરિણામો સુનિશ્ચિત કરવા શિક્ષણની વ્યૂહરચના કરો. દરેક વ્યક્તિ માટે શાળામાં તેમનું યોગદાન મહત્વપૂર્ણ અનન્ય અને મૂલ્યવાન છે.

સમાવેશ એક શૈક્ષણિક અભિગમ અને ફિલસૂફી છે જે તમામ વિદ્યાર્થીઓને સામુદાયિક સભ્યપદની સાથે શૈક્ષણિક અને સામાજિક તક પૂરી પાડે છે.

નોંધ

પ્રતિકુળ પરિસ્થિતિ ધરાવતા બાળકોનું શિક્ષણ

સમાવિષ્ટ શિક્ષણ એ ખાતરી કરવા માટે છે કે દરેક વિદ્યાર્થી સ્વાગત અનુભવે અને તેમની અનન્ય જરૂરિયાતો અને શીખવાની શૈલીઓ માટે હાજરી આપે. સમાવિષ્ટ શાળાઓએ અમેરિકાએ સ્થાપિત કરેલા (બહુમતીવાદ ... સહિષ્ણુતા અને સમાનતા) મૂલ્યો અમલમાં મુક્યા છે. તે શિક્ષકોને વિદ્યાર્થીઓ માટે વ્યક્તિગત સહાય અને યોગ્ય સેવાઓ પ્રદાન કરવા માટે કહે છે. સંશોધનો દર્શાવે છે કે મોટા ભાગના વિદ્યાર્થીઓ સામાન્ય શૈક્ષણિક અભ્યાસક્રમ આરક્ષિત અને વૈભવી હોય તથા યોગ્ય વ્યૂહરચનાઓ અને સ્થળ પર સવલતો હોય તો સારી રીતે શીખે છે અને કરે છે.

વર્ગખંડમાં અભ્યાસક્રમ માટે સમય ન આપવામાં આવે છે કે શૈક્ષણિક જરૂર સામેલ કરવામાં ન આવે તો શિક્ષણ પાણીમાં બેસી જાય. તેનાથી વિપરિત વિદ્યાર્થીઓ માટે સમાવેશ શીખવાની ક્ષમતા વધારે છે બંને સાથે ખાસ જરૂરિયાતો વગર અને તેનો ઉપયોગ કરીને વિદ્યાર્થીઓ શીખે છે અને કરે છે. વિદ્યાર્થીઓ અમલ રીતે શીખે છે અને અલગ રીતે તેનો ઉપયોગ કરે છે. બધા વિદ્યાર્થીઓને સૂચના દ્વારા ધ્યેય આપવામાં આવે છે. શીખનારાઓ તરીકે તેમાં સફળ થવું જરૂરી છે અને તેમના મિત્રો અને પડોશીઓ કરતા ઉચ્ચ માનદંડ પ્રાપ્ત કરવા જરૂરી છે.

આપણી શાળાઓમાં શિક્ષણના વિશિષ્ટ વર્ગોનું ધોરણ કેમ શામેલ નથી ?

ઘણા વર્ષો પહેલા ખાસ જરૂરિયાતો ધરાવતા વિદ્યાર્થીઓ માટે વિશિષ્ટ વર્ગો બનાવવામાં આવ્યા હતા. એવું અનુમાન હતું કે વિશેષ શિક્ષકો આ વિદ્યાર્થીઓને અલગ રીતે શીખવી શકશે અને વિદ્યાર્થીઓના નાન જૂથો હશે તો તેમને તેઓ વધુ મદદ કરી શકશે. જો કે, વાસ્તવિકતા તેવી રહી કે વિશિષ્ટ શિક્ષણ વર્ગોમાં વિદ્યાર્થીઓ વધુ અને વધુ ઘટતા ગયા. પાછળ જતાં, આપણે સામજી ગયા કે સમાવિષ્ટ શિક્ષણ એ બધા વિદ્યાર્થીઓને સફળ મદદ કરવા વધુ સારૂ છે.

આપણી શાળાઓ કેવી રીતે રૂપાંતરિત થઈ શકે ?

વ્યાવસાયિક શિક્ષકો, કુટુંબો અને સમુદાયનાં નેતાઓની સાથે, આપણા બધા વિદ્યાર્થીઓ માટે શિક્ષણમાં કેવી રીતે સુધારો કરવો તે અંગે ચર્ચા કરો.

આપતું શૈક્ષણિક તંત્ર ૨૦મી સદીથી, અમેરીકન શાળાઓની શૈક્ષણિક પ્રણાલી કે જે એક સાંકડા સાંસ્કૃતિક દૃષ્ટિકોણથી પ્રભાવિત છે અને આજે યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ સ્ટેટ્સ કે જે બહુસાંસ્કૃતિક અને વૈવિધ્યસભર રાષ્ટ્રનું મૂલ્યાંકન પ્રતિબિંબિત કરે છે તેવા પરિવર્તન માટેનું વચન ધરાવે છે.

તેમાં તમે સામેલ બનીને તફાવત કરી શકો છો !

“વ્યાપક શિક્ષણ” (સમાવિષ્ટ શિક્ષણ) શું છે ?

યુનેસ્કોના જણાવ્યા અનુસાર. સમાવિષ્ટ શિક્ષણને “સંબોધન કરવાની પ્રક્રિયા અને શીખવાની વધતી ભાગીદારી દ્વારા સંસ્કૃતિઓ અને સમુદાયના તમામ શીખનારાઓની જરૂરિયાતોની વિવિધતાને પ્રતિભાવ આપવો, શિક્ષણથી અને શિક્ષણમાંથી બાકાત (ડ્રોપ આઉટ) ઘટાડવા” તરીકે જોવામાં આવે છે. જેનો ધ્યેય તે છે કે સમગ્ર શિક્ષણ વ્યવસ્થા શીખવાના વાતાવરણને સરળ બનાવશે. જ્યાં શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓ પડકાર અને વિવિધતાના લાભો સ્વીકારશે અને આવકારશે. એક સંકલિત શિક્ષણ અભિગમમાં શિક્ષણીક પર્યાવરણને પ્રોત્સાહન આપવામાં આવે છે, જ્યાં વ્યક્તિગત જરૂરિયાતો પૂરી થાય છે અને દરેક વિદ્યાર્થી પાસે સફળ થવાની એક તક હોય છે.

નોંધ

૯.૪.૧ આંતરરાષ્ટ્રીય પરિદ્રશ્ય

તાજેતરમાં વર્ષોમાં સમાવિષ્ટ શિક્ષણ શબ્દનું મહત્વ વધ્યું છે તેમ છતાં શિક્ષણના ઈતિહાસમાં તેની ઉત્પત્તિને આંતરરાષ્ટ્રીય પરિદ્રશ્યમાં શોધી શકાય છે. સંકલિત શિક્ષણ આંદોલન એક આંતરરાષ્ટ્રીય ઘટના છે. તેની ઉત્પત્તિ પ્રમાણમાં સમૃદ્ધ અને વિકસિત દેશોમાં થઈ હતી. દેશોએ અપંગ લોકો માટે બનેલી આસ શાળાઓમાંથી તેમને નિયમિત શાળાઓમાં ખસેડવા પર ભાર મુક્યો. આ પરિવર્તન એ વિશાળ આંદોલનનો ભાગ હતું કે જેમાં અશક્તતા એ અપંગતા ન હતી પરંતુ એક અલગ પ્રકારની યોગ્યતા હતી. સંકલનનો યુગ શરૂ થયો જેનાથી સમાવિષ્ટ શિક્ષણનું આંદોલન શરૂ થયું. જેમાં તમામ પ્રકારના બાળકોને એક જ પ્રકારના વર્ગખંડમાં શિક્ષણ આપવું જરૂરી બનાવવામાં આવ્યું અને મહત્વપૂર્ણ ગણાવા લાગ્યું.

શિક્ષણ માટે બાળકનો અધિકાર ઘણીબધી આંતરરાષ્ટ્રીય ઘોષણાઓમાં દેખાયો. આ મુદ્દો જાહેર કરના પ્રથમ આંતરરાષ્ટ્રીય ઘોષણા ચાર્ટર ઓફ ધ યુનાઈટેડ નેશન્સ (૧૯૪૨) હતી. યુનિવર્સલ ડિક્લેરેશન ઓફ હ્યુમન રાઈટ્સે (૧૯૪૮) પણ શિક્ષણના અધિકારના મહત્વનો પુનરોચ્ચાર કર્યો. બાળકોના શિક્ષણના અધિકારને યુનાઈટેડ નેશન્સે ડિક્લેરેશન ઓફ રાઈટ્સ ઓફ ચાઈલ્ડ (૧૯૫૯) માં વધુ આગળ વધાર્યા. આ જાહેરાત બાળકના શિક્ષણની જવાબદારી તેમના માતા-પિતા પર મૂકે છે. ત્યારબાદ, સિવિલ એન્ડ પોલિટિકલ રાઈટ્સ (યુએન. ૧૯૬૬)માં શિક્ષણી સમાનતાને આંતરરાષ્ટ્રીય કરારમાં સામેલ કરવામાં આવી હતી. બાળ અધિકારો પર યોજાયેલ યુનાઈટેડ નેશન્સ કન્વેન્શન (૧૯૮૨ માં યોજાયેલ) માં ૧૦૭ દેશોએ બંધા માટે શિક્ષણને ઔપચારિક પ્રતિબદ્ધતા આપી છે ઉપરાંત શિક્ષણ માટે બાળકના હકનું પ્રતિજ્ઞાપત્ર સ્પષ્ટ કરે છે કે તે સમાન તકોના આધારે હોવું જોઈએ અને દિશા નિર્દેશ કરે છે, કે બાળકના વ્યક્તિત્વ, પ્રતિભા, માનસિક અને શારીરિક ક્ષમતાઓનો વિકાસ તેમના સંપૂર્ણ ક્ષમતાઓ સુધી થવો જોઈએ. આ આંતરરાષ્ટ્રીય વિચારસરણી ભારત સરકાર સાથે સુસંગત છે. ભારતીય સંસદે શિક્ષણના અધિકાર માટે (આરટીઈ) બિલ પણ પસાર કર્યું છે. યુનેસ્કો (૧૯૮૪) ના આશ્રય હેઠળ ઉત્પન્ન થયેલ સલામાન્કા સ્ટેમેન્ટ નીચેની બાબતો જણાવે છે. આ માળખાનું નિર્દેશન કરતા માર્ગદર્શક સિદ્ધાંત એ છે કે, શાળાઓએ તમામ પ્રકારના વિદ્યાર્થીઓને પ્રવેશ આપવો જોઈએ ભલે તેમની ભૌતિક, બૌદ્ધિક, સામાજિક ભાવનાત્મક, ભાષાકીય અથવા અન્ય સ્થિતિ ગમે તેવી કેમ ન હોય, જેમાં અક્ષમ કે હોશિયાર વિદ્યાર્થીઓ, શેરી બાળકો અને કામ કરતા બાકળો દૂરસ્થ અને ભ્રમણકક્ષાથી શીખનારાઓ, વસ્તી ભાષાકીય વંશીય અથવા સાંસ્કૃતિક લઘુમતીઓ અને અન્ય વંચિત અથવા સીમાતં વિસ્તારો અથવા જૂથોમાં થી આવતા બાળકો હોઈ શકે છે. તે સ્પષ્ટ છે કે આ નિવેદનમાં તે તમામ વર્ગોના વિદ્યાર્થીઓનો સમાવેશ થાય છે કે જેમનો અમે આ પ્રકરણમાં ઉલ્લેખ કરી રહ્યા છીએ. તે નોંધવું જોઈએ કે સમાવિષ્ટ શિક્ષણની પ્રથા આપણને ઉપર જણાવેલ વિવિધ સમસ્યાઓનો સામનો કરવા માટે સક્રિય કરશે.

૯.૪.૨ વ્યાપક શિક્ષણના લાભો

વિકસીત દેશો કરતાં વિકાસશીલ દેશોમાં સંકલિત શિક્ષણનું મહત્વ વધુ છે. સમાવિષ્ટ શિક્ષણને વ્યવહારમાં લાવવાથી નીચેના પાસાઓમાં લાભ થશે.

નોંધ

પ્રતિકુળ પરિસ્થિતિ ધરાવતા બાળકોનું શિક્ષણ

- **સ્ત્રોતોનો કાર્યક્ષમ ઉપયોગ :** શિક્ષણ એ સ્ત્રોત સઘન સાહસ છે અને તે સ્વાસ્થ્ય સંભાળ, માળખાકીય સુવિધા વગેરે જેવી દેશની અન્ય માંગણીઓ સાથે સ્પર્ધા કરે છે તેથી શિક્ષણના વિકાસમાં સ્ત્રોતની તંગી રહે છે. વિકાસશીલ દેશોમાં વિવિધ જૂથો માટે અલગ અલગ શાળાઓની સ્થાપના કરવી શક્ય છે તેના બદલે આ દેશો માટે બધા પ્રકારના વિદ્યાર્થીઓના લાભ માટે મર્યાદિત સાધનોનો ઉપયોગ એક સધર ઉકેલ હશે કારણ કે તે સ્ત્રોતોનો ઉપયોગ કાર્યક્ષમ રીતે કરે છે.
- **ખર્ચની અસરકારતા :** સમાવિષ્ટ શિક્ષણ માત્રા કાર્યક્ષમ ખર્ચ નથી. પણ અસરકારક ખર્ચ છે. સમાવિષ્ટ શિક્ષણ માત્ર અપંગોના વિકાસને (વૃદ્ધિ) જ વચન આપતું નથી પરંતુ બિન અપંગ વિદ્યાર્થીઓને પણ સારા શિક્ષણનું વચન આપે છે અને સંભાળ લે છે. સમાવિષ્ટ શિક્ષણમાં જુદા-જુદા શીખનારાઓ વચ્ચે વ્યક્તિગત તફાવતને ધ્યાનમાં લેવામાં આવે છે. ઉપરાંત સમાવિષ્ટ શિક્ષણ સમાજમાં સ્તરીકરણની ભાવનાને દૂર કરવામાં અને સમાજના જૂથોમાં સંવાદિતા જાળવવામાં સહાય કરે છે.
- **વિકેન્દ્રીકરણ :** સમાવિષ્ટ શિક્ષણ અભ્યાસ વિકેન્દ્રીકરણને પ્રોત્સાહન આપે છે. તે સ્પષ્ટ છે કે વિકેન્દ્રીકરણથી રાષ્ટ્રીય અને સ્થાનિક સરકારોને કેન્દ્રીય સંચાલન અને વહીવટી ખર્ચ ઘટાડવામાં સહાય થાય છે તે જ રીતે તે સ્થાનિક નિર્ણયોને પ્રોત્સાહન આપે છે. જે ઘણી વખત સ્થાનિક લોકોની જરૂરિયાતોને પહોંચી વળવા માટે વધુ સહાયક બને છે. તથા તે સ્થાનિક સમુદાય અને સમૂહોને નિર્ણય પ્રક્રિયામાં ભાગ લેવાનો મોકો આપે છે. ટૂંકમાં તે શિક્ષણની ગ્રાહક આધારિત નીતિ છે. નહીં કે નિર્ણયની નોકરીશાહી પદ્ધતિ.

૯.૪.૩ એક સમાવિષ્ટ શાળા અને વર્ગખંડ

એક સંકલિત શાળા બનાવવાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ્ય એક સમાવિષ્ટ સમાજનો વિકાસ છે. જેમાં દરેક સભ્યને તેમની / તેની ક્ષમતાઓના સંપૂર્ણ હદ સુધી વિકાસ માટે સુવિધા પ્રાપ્ત થાય છે. આ હેતુ હાંસલ કરવા માટે તે જરૂરી છે કે શીખનાર જનસમુદાયમાં જોવા મળતી વિવિધતાને મહત્વ આપવામાં આવે અને એવી જોગવાઈ કરવામાં આવે કે દરેકને અધિકારો હાંસલ થઈ શકે. બધા માટે પ્રવેશ એ સંકલિત શાળાઓના કેન્દ્રીય વિચાર છે. તેમાં શાળાના મનોવૈજ્ઞાનિક અને ભૌતિક વાતાવરણનો સમાવેશ થાય છે. શાળાના આ તમામ પાસાં એવા હોવા જોઈએ જે અભ્યાસક્રમ વ્યવહારો સહિત વિવ્ય ક્ષમતાઓ અને સામાજિક પૃષ્ઠભૂમિ સાથે શીખનારાઓ માટે ઉપયોગી હોય. ટૂંકમાં, તે જરૂરી કે શાળામાં વ્યાપક શિક્ષણ પર્યાવરણ એવું જોઈએ જે તમામ વિદ્યાર્થીઓના વ્યક્તિગત શૈક્ષણિક અને વ્યાવસાયિક વિકાસને પ્રોત્સાહિત કરે. એક સમાવિષ્ટ વર્ગખંડનું આવશ્યક પાસું એ શિક્ષકનો અભિગમ છે દાખલા તરીકે શિક્ષક કે જે એમ માને છે કે બુદ્ધિ વારસાગત છે અને તેમાં સુધાર લાવવા માટે કંઈ ન થઈ શકે. તે બધા વિદ્યાર્થીઓના વિકાસ ભાગ્યે જ પ્રોત્સાહિત કરશે. બીજી એક શિક્ષક કે જે વ્યક્તિગત સંભવિતતાઓ વિશે આશાવાદી હશે અને જે એમ માનતો હશે કે વિવિધ સ્વરૂપોમાં બુદ્ધિ પ્રગટ કરી શકાય છે તે વ્યક્તિ પ્રતિભાને વધારવા માટે વર્ગખંડમાં એક સંકલિત વાતાવરણ પેદા કરશે. શિક્ષકે એ સમજવું જરૂરી છે કે શીખનારામાં વિવિધતા અનિવાર્ય છે અને દરેકની વિવિધ જરૂરિયાતો હશે. આ વિવિધતાઓને ધ્યાનમાં રાખીને શિક્ષક માટે જરૂર છે કે તે વર્ગખંડમાં એવું

નોંધ

મનોવૈજ્ઞાનિક અને ભૌતિક પર્યાવરણ બનાવે કે જે દરેક બાળકને અનુકૂળ હોય અને પ્રગતિ કરવાની તક આપે. એસ.એસ.એ. માળખું (સર્વ શિક્ષા અભિયાન) દર વર્ષે અક્ષમ બાળક દીઠ રૂા. ૧૨૦૦ આપે છે. આયોજન કરતી વખતે આ નાણાંના ઉપયોગ માટે તે ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે ઉપલબ્ધ રકમ માત્ર ખાસ જરૂરિયાતવાળા બાળકના ઉપયોગ માટે જ નથી પરંતુ શાળાના / વસવાટ / ગ્રામ્ય સ્તરો પર સમાવિષ્ટ શિક્ષણ પ્રવૃત્તિઓના આયોજન માટે ઉપયોગમાં લેવાની હોય છે. એસએસએ દ્વારા આ રકમ સ્ટેટ મિશન સોસાયટીઓને ફાળવવામાં આવે છે કે જેથી તે વ્યાપક શિક્ષણના કાર્યક્રમનો અમલ કરી શકે. આ માટે તે બાબતનું પણ ધ્યાન રાખવામાં આવે છે કે જિલ્લામાં અપંગ બાળકોની સંખ્યા કેટલી છે. કેટલાક અપંગ બાળકોને માત્ર એક ખાસ શિક્ષણ શિક્ષકની મદદનીશ જરૂર હોઈ શકે છે. તો અન્ય કેટલાક બાળકો એવા હોઈ શકે છે કે જેમને મદદનીશ ઉપકરણો જેવા સાધન જેમ કે શ્રવણ સહાય વગેરેને આવશ્યકતા હોઈ શકે છે. જો કે તેનો મતલબ એવો નથી થતો કે આ રકમ વાર્ષિક ધોરણે જ ખર્ચી શકાય છે તે એક કે બે વર્ષ માટે પણ સંચિત થઈ શકે છે અને પછી તેને નોંધપાત્ર સુવિધા ઉભી કરવા માટે ઉપયોગ લઈ શકાય છે.

અન્ય પ્રવૃત્તિઓ કે જેના પર આ રકમનો ઉપયોગ કરી શકાય છે તેમાં આકારણી કેમ્પ, તાલીમ સામગ્રીનો વિકાસ સમુદાય જાગરૂકતા અભિયાન, ૪૫ દિવસના ભારતના પુર્નવસવાટ પરિષદ દ્વારા માન્ય શિક્ષક તાલીમ, વર્કશોપ્સ અને બેઠકો માટે ચોક્કસ સેવાઓ મેળવવા એનજીઓને વિનંતી કરી શકાય છે. ઓળખી કાઢેલ અપંગ વિદ્યાર્થીઓને સહાયક વસ્તુ અને સાધનો પૂરા પાડવા માટે સીબલ્યુએસએન સાથે કન્વર્જન્સનો પ્રયાસ કરવો જોઈએ. જો આ શક્ય નથી તો પછી આ હેતુ માટે એસએસએ ફંડનો ઉપયોગ કરી શકાય છે. બાળકોને નિવાસી વિશિષ્ટ શાળાઓમાં માત્ર અપવાદરૂપ સંજોગોમાં જ મોકલવા જોઈએ. જ્યાં સુધી શક્ય હોય ત્યાં સુધી વિશિષ્ટ જરૂરિયાતવાળા બાળકોને તેમના પરિવાર સાથે રહેવાની મંજૂરી આપવી જોઈએ. વિકલાંગ બાળકોના શિક્ષણ માટે વિશેષ દરમિયાનગીરી કરવી જોઈએ કે તેઓ સામાન્ય શાળાઓમાં જ શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરે અને તેમને ખાસ શાળાઓમાં મોકલી અલગ પાડવા જોઈએ નહીં.

૯.૫ શાળાઓમાં બાળ અધિકારોનું રક્ષણ

માર્ચ ૨૦૦૭ માં નેશનલ કમિશન ઓફ પ્રોટેક્શન ઓફ ચાઈલ્ડ રાઈટ્સ (એનસીપીસીઆર)ની સ્થાપના કરવામાં આવી હતી. સંસદના એક અધિનિયમ (ડિસેમ્બર-૨૦૦૫) હેઠળ કમિશન ઓફ પ્રોટેક્શન ઓફ ચાઈલ્ડ રાઈટ્સ એક્ટ, ૨૦૦૫ લાગુ કરવામાં આવ્યો હતો. કમિશનના મેન્ડેન્ટ (આદેશપત્ર) મુજબ તેનું કાર્ય એ ખાતરી કરવાનું છે કે બધા નિયમો, નીતિઓ, કાર્યક્રમો અને વહીવટી માળખું બાળ અધિકારોના પરિપ્રેક્ષ્યમાં હોય કે જે ભારતના બંધારણ અને યુનાઈટેડ નેશન્સ કન્વેન્શન ઓન ધ રાઈટ્સ ધ ચાઈલ્ડમાં નિશ્ચિત કરવામાં આવેલું છે. આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદા અનુસાર એક બાળકનો અર્થ ૧૮ વર્ષથી નીચેના વયના દરેક માણસ બાળકની આ વ્યાખ્યા સાર્વત્રિક રીતે સ્વીકૃત છે. અને યુ.એન.સી.આર. સી. (યુનાઈટેડ નેશન ચાઈલ્ડ રાઈટ્સ કન્વેન્શન) દ્વારા આપવામાં આવેલી છે અને તે ભારતમાં પણ સ્વીકાર્ય છે. આ કારણથી જ ભારતમાં ૧૮ વર્ષથી ઓછી ઉંમરની વ્યક્તિઓની કેટેગરી ઓળખી તેમની કાયદેસરતાનો પ્રમાણિત કરવામાં આવે છે અને તે જ રીતે લોકો મત આપી શકે છે અથવા ડ્રાઈવિંગ લાઈસેસ મેળવી શકે છે. અથવા પ્રવેશ કરી શકે છે. કાનૂની માન્યતા ફક્ત ત્યારે જ મળે છે જ્યારે તેઓ ૧૮ વર્ષની ઉંમર પ્રાપ્ત કરે છે.

નોંધ

પ્રતિકુળ પરિસ્થિતિ ધરાવતા બાળકોનું શિક્ષણ

બધા બાળકોને તેમની સામાજિક આર્થિક અથવા ભૌગોલિક સ્થિતિને કારણે રક્ષણની આવશ્યકતા હોય છે. પણ કેટલાક બાળકો અન્યો કરતાં વધુ સંવેદનશીલ હોય છે અને આ બાળકોને વિશેષ સંભાળની જરૂર હોય છે. આવા બાળકોમાં ઘર વિહોણા (બેઘર) બાળકો (ફૂટપાથ નિવાસી વિસ્થાપિત / કબ્જો છોડ્યા શરણાર્થીઓ વગેરે) સ્થળાંતર કરનાર બાળકો, શેરી અને ભાગેડુ બાળકો, અનાથ અથવા ત્યજી દેવાયેલ બાળકો, કાર્યરત બાળ ભિખારી, વેશ્યાઓના બાળકો ગેરકાયદેસર બાળકો, જેલ / બંધક બાળકો, સંઘર્ષથી પ્રભાવિત બાળકો, કુદરતી આફતોથી પ્રભાવિત બાળકો, એચઆઈવી/ એડ્સ દ્વારા અસગ્રસ્ત બાળકો ટર્નિનલ રોગોથી પીડાતા બાળકો, અને અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત જનજાતિના બાળકો હોય છે. ૧૮ વર્ષથી ઓછી ઉંમરના તમામ લોકો તેવા ધોરણો અને અધિકારો માટે હકદાર છે કે જે આંતરરાષ્ટ્રીય કાનૂની સાધનોનું સંચાલન કરે છે અને આપણા દેશે કાયદા દ્વારા સમર્થન આપી સ્વીકારેલ છે. ભારતનું બંધારણ બાળકોના ચોક્કસ અધિકારોની બાંધધરી આપે છે કે જે ખાસ કરીને તેમના માટે સામેલ કરવામાં આવ્યા છે જે આ મુજબ છે.

- ૬ થી ૧૪ વર્ષની વયજૂથના તમામ બાળકો માટે મફત અને ફરજિયાત પ્રારંભિક શિક્ષણ (કલમ-૨૧-એ)
- ૧૪ વર્ષથી ઉંમર સુધી કોઈપણ જોખમી રોજગારથી સુરક્ષિત રહેવાનો અધિકાર (કલમ-૨૪)
- દુરૂપયોગ અને આર્થિક જરૂરિયાતોને લીધે તેમની વય કે તાકાતને અનુરૂપ ન હોય તવા વ્યવસાયોમાં પ્રવેશતા સામે સુરક્ષિત રાખવાનો અધિકાર (લેખ ૩૭ (ઈ))
- તંદુરસ્ત રીતે વિકાસ માટે સમાન તકો અને સુવિધાઓ અધિકાર જેમાં સ્વતંત્રતા અને ગૌરવની શરતો અને બાળપણની નિશ્ચિત સુરક્ષા હોય કે જેથી શોષણ ના કરી શકાય અને ન નૈતિક કે સામગ્રી વિષયક ત્યાગ પણ થઈ શકે. (કલમ-૩૮ (એફ))

આ ઉપરાંત તેમને પણ ભારતના સમાન નાગરિકોને તરીકેના અધિકારો છે જેવા કોઈ અન્ય પુરૂષ અથવા સ્ત્રીને હોય છે.

- સમાનતાનો અધિકાર (કલમ-૧૪)
- ભેદભાવ વિરૂદ્ધ અધિકાર (લેખ-૧૫)
- અંગત સ્વતંત્રતા અને કાયદાની યોગ્ય પ્રક્રિયાનો અધિકાર (લેખ-૨૧)
- નબળા વર્ગોના લોકોને સામાજિક અન્યાયથી સુરક્ષિત રહેવાનો અધિકાર અને તમામ પ્રકારના શોષણ સામેનો અધિકાર (કલમ-૪૬)

સરકાર અને સિવિલ સોસાયટી દ્વારા સંશોધન, દસ્તાવેજીકરણ અને હસ્તક્ષેપો દ્વારા ઘણા બાળ સંરક્ષણ મુદ્દાઓ ધ્યાનમાં આવ્યા છે. તેમાંના કેટલાક સ્કૂલ શિક્ષણને લગતા મુદ્દા નીચે મુજબ છે.

- લિંગ આધારિત ભેદભાવ

નોંધ

- જાતિ ભેદભાવ
- અપંગતા
- શાળાઓમાં શારિરીક શિક્ષા
- પરીક્ષા પ્રેશર
- વિદ્યાર્થી આત્મહત્યા

વગેરે તે ખાતરી કરવી શાળાના શિક્ષકની જવાબદારી છે કે શાળાના વિદ્યાર્થીઓના હક્કોનું યોગ્ય રીતે રક્ષણ થાય અને તેમને શાળામાં કોઈ અન્યાય ન થાય.

૯.૬ ચાલો આપણે સરવાળો કરીએ / મૂલ્યાંકન

ભારતીય સમાજ કદાચ વિશ્વની સૌથી વિપરીત સામાજિક સંસ્થા પૈકી એક છે. જેમાં વ્યક્તિઓ સુવિધાઓ, સમુદાયો જાતિ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. જે અલગ અલગ હોય છે. અને શિક્ષણના સ્ત્રોતો તેમની પહોંચની દૃષ્ટિએ જબરજસ્ત રીતે બદલાય છે. કેટલાક રાજ્યોના સામાજિક જૂથો કે જેઓ આજે પણ મૂળભૂત જરૂરિયાતોથી વંચિત છે અને અસ્તિત્વ માટેની જરૂરિયાતો સંતોષી શકતા નથી ત્યાં આરામદાયક જીવન જીવવાની વાત જ કેવી રીતે કરવી. પછી ત્યાં કેટલાક વર્ગ અથવા જાતિઓ એવી છે જે સામાજિક વર્ગ કે જાતિના રૂપમાં જ લાભોથી વંચિત છે કે જે લાભ અન્ય સામાજિક વર્ગો આસાની પ્રાપ્ત કરતા હોય છે જેમ કે એસસી/એસટી. મહિલાઓ દૂરના વિસ્તારોમાં રહેતા લોકો અને તેમના બાળકો તેની સાથે ખાસ જરૂરિયાતોવાળા બાળકો શારિરીક વિકલોગ સાંભળવાની ખામી અથવા દૃષ્ટિની ખામી, માનસિક ક્ષતિયુક્ત બાળકો, આ વર્ગના બાળકોને વંચિત બાળકો કહેવામાં આવે છે કારણ કે તેઓ સામાન્ય બાળકોની સરખામણીમાં આર્થિક, સામાજિક અને શૈક્ષણિક લાભોથી વંચિત રહી જાય છે. તેમને ખાસ જરૂરિયાતો ધરાવતા બાળકો પણ કહેવામાં આવે છે. હાલના એકમમાં ભારતના આવા તમામ બાળકોના શિક્ષણની વ્યવસ્થા સંબંધી ચર્ચા કરવામાં આવેલી છે.

આ એકમમાં અમે બાળકોના પ્રવેશ અને શાળામાં તેમને સ્થાઈ બનાવવાના ઘણા મુદ્દાઓ પર ચર્ચા કરી છે. ઉપરાંત બાળકોના વિવિધ જૂથ જેવા કે એસસી/એસટીના બાળકો સીડબ્લ્યુએસએન બાળકો, ભૌગોલિક રીતે સુદૂર બાળકો, શહેરી વંચિત કામ કરતા બાળકો, શેરી બાળકો ખાસ જરૂરિયાતોવાળા બાળકોના શિક્ષણ માટે શું પ્રયત્નો કરી શકાય તે અંગે પણ ચર્ચા કરવામાં આવી છે. ઉપરાંત આ એકમ દ્વારા અમે એ પણ ધ્યાન દોર્યું છે કે આપણે કેવી રીતે તે બાળકોનું ધ્યાન રીખી શકીએ છીએ કે જેમના અધિકારોનું અવાર-નવાર શહેરી ઝૂંપડપટ્ટીઓ ફેક્ટરીઓ અથવા નાની દુકાનોમાં હનન થાય છે.

ખૂબ જ દયનીય બાબત છે કે જે ઉંમરના બાળકોએ શાળામાં અભ્યાસ અને રમવું જોઈએ તે ઉંમરમાં તેઓ મજૂરી કે ત્રિક્ષાવૃત્તિ કરતા હોય છે. આ બાળકો વિવશ છે, પરંતુ આપણે એક શિક્ષક તરીકે ભારતના બંધારણ ખાતરી આપેલ બાળકોના અધિકારો કે જે કોઈપણ ભોગે સુરક્ષિત રહેવા જોઈએ તેની સક્ષમ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

નોંધ

૯.૭ સૂચિત વાંચન અને સંદર્ભો :

www.oecd.org/

www.wpi.edu/News/Conf/ISTAS/Presentations/iteducation.pdf
Center for Research on Effective Schooling for *Disadvantaged ...*

www.csos.jhu.edu/otherlinks/cds/cds.html

nvpie.org/inclusive.html

www.ibe.unesco.org/.../Interview_Clementina_Eng13Nov.pdf

૯.૮ એકમાંત અભ્યાસ / સ્વાધ્યાય (મહાવરો)

૧. વંચિત વિદ્યાર્થીઓના શાળા પ્રવેશ અને રાખવા (રીટેન્સશન) સંબંધી સમસ્યાઓ સમજાવો.
૨. શાળા અને વર્ગખંડ શિક્ષણના સંદર્ભમાં સંકલિત શિક્ષણને વ્યાખ્યાયિત કરો.
૩. વ્યાપક શિક્ષણના ફાયદા શું છે ?

એકમ - ૧૦ પ્રારંભિક શિક્ષણમાં આંતરરાષ્ટ્રીય પરિષદ

નોંધ

સંરચના

૧૦.૦ પ્રસ્તાવના

૧૦.૧ અભિગમ ઉદ્દેશ્ય

૧૦.૨ જામેતિયન સમ્મેલન (૧૯૯૦)

૧૦.૨.૧ જામેતિયન સમ્મેલનના મુખ્ય પડકારો

૧૦.૨.૨ આંતરરાષ્ટ્રીય એકતા, ભાઈચારાને મજબુત કરવું

૧૦.૨.૩ જામેતિયન સમ્મેલનનો ઈ-૯ દેશો પર પ્રભાવ

૧૦.૨.૪ દક્ષિણ એશિયાના ક્ષેત્રો પર પ્રભાવ

૧૦.૩ વિકાસશીલ દેશોમાં પ્રારંભિક શિક્ષા

૧૦.૪ પ્રારંભિક શિક્ષાના સાર્વજનિકકરણમાં આંતરરાષ્ટ્રીય એજન્સીની ભુમિકા

૧૦.૪.૧ યુનેસ્કો

૧૦.૪.૨ યુનિશેફ

૧૦.૪.૩ વિશ્વબેંક

૧૦.૪.૪ આંતરરાષ્ટ્રીય વિકાસ વિભાગ (ડી.એફ.આઈ.ડી)

૧૦.૪.૫ સ્વીડનની આંતરરાષ્ટ્રીય વિકાસ એજન્સી (એલ.આઈ.ડી.ઈ)

૧૦.૫ વિશ્વ શિક્ષા મંચ, ડકાર, સેનેગલ-૨૦૦૦

૧૦.૬ સારાંશ

૧૦.૭ શબ્દાવલી, સંકેતાક્ષર

૧૦.૮ સંદર્ભ ગ્રંથ, કેટલીક ઉપયોગી પુસ્તકો

૧૦.૯ અન્ય એકમ અભ્યાસ

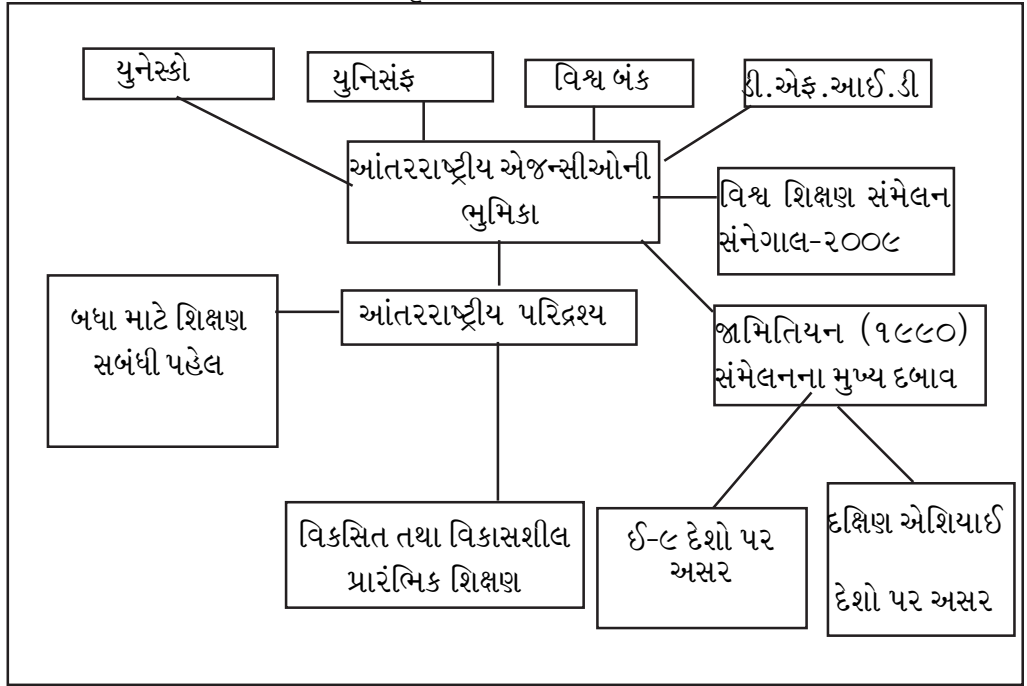
નોંધ

પ્રારંભિક શિક્ષણમાં આંતરરાષ્ટ્રીય પરિષદ

૧૦.૦ પ્રસ્તાવના

આપ એકમ ૧ અને એકમ ૨ માં સ્વતંત્રતા પહેલા અને સ્વતંત્રતા પછીની પ્રાથમિક શિક્ષામાં થયેલા વિકાસ વાંચી ચુક્યા છો. તમને ખબર હશે કે ભારતના સંવિધાનના મુળ અનુચ્છેદ ૪૫ અને ૨૧ એ ના મુજબ શિક્ષા એ એક મૌલિક અધિકાર છે. આપણા દેશમાં પ્રારંભિક શિક્ષાના સાર્વજનિકરણ માટે વિભિન્ન સ્તરે વિવિધ સંગઠનાત્મક સંરચનાઓ છે. પ્રાથમિક શિક્ષા લક્ષ્યો અને ઉદ્દેશ્યોના પ્રાપ્તિ માટે સરકાર પાસે કેટલીક કાર્યનિતિઓ અને યોજનાઓ છે. આ એકમમાં આપણે પ્રારંભિક શિક્ષાનું આંતરરાષ્ટ્રીય પરિદ્રશ્ય ભણીશું. જેમાં વિશેષ સંદર્ભો લઈશું, જામિતિયન સંમેલન, વિશ્વ શિક્ષા મંચ, ડકાર સંમેલન વગેરે. આ એકમમાં આપણે વિકસિત અને વિકાસશીલ દેશોમાં પ્રારંભિક શિક્ષાના ક્ષેત્રમાં થયેલી વિવિધ પ્રવૃત્તિઓનું પુનર્વલોકન પણ કરીશું. આપણે પ્રારંભિક શિક્ષાના સાર્વજનિકરણમાં આંતરરાષ્ટ્રીય એજન્સીઓની ભૂમિકાઓ અને સર્વશિક્ષા સંબંધિત પ્રયાસોનું અવલોકન કરવાનો પ્રયાસ કરીશું.

આ એકમને સમજવા માટે નીચેની આકૃતિને જોઈએ.

૧૦.૧ અભિગમ ઉદ્દેશ્ય

આ એકમના અભ્યાસ પરથી તમે યોગ્યતા કેળવશો કે.

- જામિતિયન સંમેલન ૧૯૯૦ ના મુખ્ય બિંદુઓનું વર્ણન કરી શકશો.

નોંધ

- ઈ-૯ દેશો તથા દક્ષિણ એશિયાના ક્ષેત્ર પર જામિતિયન સંમેલનના પ્રભાવને જોઈ શકશો.
- વિકસિત તથા વિકાસશીલ દેશોમાં પ્રારંભિક શિક્ષાની સ્થિતિની તુલના કરી શકશો.
- પ્રારંભિક શિક્ષાના સાર્વજનિકરણમાં આંતરરાષ્ટ્રીય એજન્સીની ભુમિકાની તપાસ કરી શકશો.
- વિશ્વ શિક્ષા ફોરમ (મંચ), ડકાર, સેનેગાલ (૨૦૦૦) ના પરિણામાંનું પુનરાવલોકન કરી શકશો, તેમજ
- સર્વ માટે શિક્ષા કાર્યક્રમોની શ્રેષ્ઠતાઓનું વર્ણન કરી શકશો.

૧૦.૨ જામિતિયન સંમેલન (૧૯૯૦)

૫ થી ૯ માર્ચ ૧૯૯૦ માં થાઈલેન્ડના એક શહેર જામિતિયનમાં વિશ્વસ્તરિય સંમેલન યોજાયો. જેનો વિષય હતો સર્વ માટે શિક્ષા. આ સંમેલનને જામિતિયન સંમેલનના નામથી ઓળખવામાં આવે છે. આ સંમેલનમાં સંયુક્ત રાષ્ટ્રના ૧૫૫ સદસ્ય દેશોએ ભાગ લીધો હતો. આ સંમેલનમાં ભાગ લેનાર બધાએ આ વિશ્વાસ વ્યક્ત કર્યો કે સર્વ માટે શિક્ષા એ બધાનો અધિકાર છે અને જે બધાએ પોતાની કટીબધ્ધતા બતાવી કે સર્વ માટે શિક્ષા ના લક્ષ્યની પ્રાપ્તિ માટે તેઓ ભરપુર સહયોગ કરશે. વિવિધ દેશોના તમામ પ્રતિનિધિઓએ સર્વ માટે શિક્ષા ની મુળ જરૂરિયાતોની પુર્તિ માટે વિશ્વ ઘોષણા પત્રનો સ્વીકાર કર્યો અને તેના નિર્ધારિત લક્ષ્યોની પ્રાપ્તિ માટે ફામવર્ક ફોર એક્શન તૈયાર કર્યો, જેમાં વિશ્વના કોઈપણ વયના વ્યક્તિ માટે શિક્ષાએ એનો મૌલિક અધિકાર છે.

- આ વાત સમજવામાં આવી કે સુરક્ષિત, સ્વાસ્થ્યપ્રદ, વધારે સંપ્ન અને પર્યાવરણ ને અનુકુળ વિશ્વને સુનિશ્ચિત કરવા માટે સહાયરૂપ થશે.
- તેમને જાણ્યું કે શિક્ષાએ વ્યક્તિગત અને સામાજિક ઉત્થાન માટેનું પર્યાય નથી પણ તેના માટેની એક અનિવાર્ય અવસ્થા છે.
- આ સ્વીકારવામાં આવ્યું છે કે જન્મજાત, જ્ઞાન અને પ્રાદેશિક સાંસ્કૃતિક પરંપરાઓના વિકાસમાં શિક્ષાનું મુલ્ય રહેલું છે.
- આ પણ સ્વીકારવામાં આવ્યું કે શિક્ષાને વર્તમાન પરિસ્થિતિમાં વધુ સુસંગત અને ગુણાત્મક રીતે સંશોધિત કરવું જોઈએ તેથી તેને સાર્વભૌમિકરૂપ પ્રાપ્ત થાય.
- આ વાતને સમજવામાં આવી કે વૈજ્ઞાનિક અને ઉચ્ચ સ્તરિય શિક્ષા માટે પ્રારંભિક શિક્ષાનો વિકાસ થવો જરૂરી છે.

નોંધ

૧૦.૨.૧ જામિતિયન સંમેલનના મુખ્ય પડકારો.

શિક્ષા પર વૈશ્વિક ઘોષણા નામના આ સંમેલનમાં સર્વ માટે શિક્ષા ના પ્રયોજન, વિસ્તૃત દર્શન, વચનબધ્ધતા અને જરૂરિયાતો મુજબ ૯ અનુચ્છેદનો એક પ્રારૂપ તૈયાર કરવામાં આવ્યું જેમાં તેના મુખ્ય પડકારો દર્શાવવામાં આવ્યા જેના સંક્ષિપ્ત વિવરણ નીચે મુજબ છે.

૧. મૂળભૂત જરૂરિયાતો પૂરી કરવી.

- (ક) દરેક વ્યક્તિ કે જેઓ બાળક હોય, યુવાન હોય કે પ્રોઢ અવસ્થાનો હોય તે તેના શૈક્ષણિક અવસરોનો લાભ લઈ શકે જે તેની મૂળભૂત આવશ્યકતાઓની પૂર્તિ માટે બનાવેલ છે. મૂળભૂત અભિગમ આવશ્યકતાઓનું કાર્યક્ષેત્ર, વિસ્તાર તથા ઉદ્દેશ્ય તેમજ તેની પૂર્તિ કેવી રીતે થાય તે અલગ-અલગ દેશોમાં તેની સંસ્કૃતિ મુજબ જુદી જુદી હોય અને સમયાંતરે બદલાતી રહે છે.
- (ખ) આ આવશ્યકતાઓની પુર્તિ કોઈપણ સમાજના વ્યક્તિ, સામુહિક, સાંસ્કૃતિક, ભાષાકીય તથા આધ્યાત્મિક પરંપરાઓને સમૃદ્ધ કરવા માટે સમર્થ હોય છે અને બીજાને શિક્ષા માટે પ્રોત્સાહિત કરે છે.
- (ગ) શૈક્ષણિક વિકાસનો મુખ્ય ઉદ્દેશ્ય સામુહિક, સાંસ્કૃતિક તેમજ નૈતિક મુલ્યોનું સંપ્રેક્ષણ અને સંવર્ધન કરવાનું છે. આ મુલ્યોમાં વ્યક્તિ તેમજ સમાજ પોતાની ઓળખ અને યોગ્યતાની ચકાસણી કરી શકે છે.
- (ઘ) પ્રારંભિક શિક્ષાએ જીવન પ્રયત્ન અભિગમ તેમજ માનવ વિકાસનો આધાર છે.

૨ દૂર દ્રષ્ટિમાં નીચેની બાબતો હોવી જોઈએ.

- અભિગમ્યતા સાર્વજનિક કરવી તથા નિસ્પક્ષમતાને પ્રોત્સાહિત કરવી.
 - અભિગમ પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવું.
 - પ્રારંભિક શિક્ષાના સાધનો અને કાર્યક્ષેત્રનો વ્યાપ કરવો.
 - અભિગમ માટે વાતાવરણમાં વધારો , વૃદ્ધિ કરવી.
- (ગ) માનવ પ્રગિત તથા સશક્તિકરણ માટે અંતરનિહિત ક્ષમતાઓ અને યોગ્યતાઓની અનુભુતિ આ વાત પર નિર્ભર કરે છે કે શિક્ષા પ્રાપ્તિ માટે વ્યક્તને સમર્થ કરી શકાય.

૩. અભિગમ્યતાના સાર્વજનિકરણ અને નિષ્પક્ષતાને પ્રોત્સાહિત કરવી.

- (ક) ગુણવત્તાયુક્ત પ્રારંભિક શિક્ષા સેવાઓનો વિસ્તાર કરવામાં આવે તથા વિષમતાઓને ઓછી કરવા માટે આવશ્યક પગલાઓ ઉઠાવવા જોઈએ.

નોંધ

- (બ) પ્રારંભિક શિક્ષા નિષ્ફળ તથા ઔચિત્યપુર્ણ હોય, તમામ માટે અભિગમના સ્તરો બનાવી રખાય તથા ઉપલબ્ધિ માટે બધાને અવસર મળી રહે.
- (ગ) વિદ્યાર્થીનીઓ તેમજ મહિલાઓની શિક્ષા સૌથી મહત્વપુર્ણ તથા અતિ આવશ્યક છે કે જે અભિગમ્યતાઓને સુનિશ્ચિત કરવી તેમજ શિક્ષાની ગુણવત્તામાં સુધાર લાવવો, તેમજ તે તમામ બાધાઓને હટાવવામાં આવે કે જે તેમની સક્રિય ભાગીદારીમાં બધારૂપ બની રહેતી હોય.
- (ઘ) શૈક્ષણિક વિષમતાઓને દુર કરવા માટે સક્રિય વચનબધ્ધતા કરવામાં આવે અને અભિગમ અવસરો માટે સુવિધા વિનાના સમુહો પ્રત્યે કોઈ ભેદભાવ ન રાખવામાં આવે.
- (ચ) નિર્ચોગ્ય, અશક્ત બાળકોને અભિગમ આવશ્યકતાઓ પ્રત્યે વિશેષ ધ્યાન આપવામાં આવે. તેના માટે શિક્ષણ પ્રણાલિના વિભિન્ન અંગ સ્વરૂપે અશક્ત બાળકો માટે વર્ગમાં શિક્ષાનો સમાન અવસર મળે તેના માટે યોગ્ય પગલાઓ લેવા જોઈએ.

૪. અભિગમ પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવું.

કોઈ વ્યક્તિ કે સમાજ માટે વિસ્તરીય શૈક્ષણિક તકો સાર્થક વિકાસમાં રૂપાંતરીત થશે કે નહિ તે આ વાત પર આધાર રાખે છે કે આ તકોના ફળ સ્વરૂપે લોકો વાસ્તવમાં કંઈક શીખે તેથી પ્રારંભિક શિક્ષાનો ધ્યાન અભિગમ પ્રાપ્તિ પર હેવે જોઈએ.

૫ પ્રારંભિક શિક્ષાના સાધનો તથા કાર્યક્ષેત્રને વ્યાપક બનાવવું.

વિદ્યાર્થીની પ્રારંભિક અભિગમ, આવશ્યકતાની વિવિધતા, જટિલતા, પરિવર્તશીલ પ્રકૃતિની આ અપેક્ષા છે કે પ્રારંભિક શિક્ષાનું કાર્યક્ષેત્ર વ્યાપક કરવામાં આવે અને તેને ફરીથી પરિભાષિત કરવામાં આવે કે જેથી તેમાં નીચેના ઘટકોનો સમાવેશ થાય.

- અભિગમ જન્મથી જ શરૂ થઈ જાય છે.
- પરિવારથી અલગ પ્રારંભિક શિક્ષાની હસ્તાંતરણ શૈલી તેની પ્રાથમિક વિદ્યાલય છે.
- નવયુવાનો તથા પૌઢોની મુળ અભિગમ આવશ્યકતાઓ અલગ-અલગ હોય છે અને તેની પૂર્તિ માટે વિવિધ પ્રકારની અધ્યયનશૈલીઓની આવશ્યકતા હોય છે.
- સામાજિક મુદ્દાઓ પર લોકોમાં આવશ્યક જ્ઞાન, યુચનાઓ બને અથવા શિક્ષિત કરવા માટે ઉપલબ્ધ બધાં ઉપકરણો તથા સુચનાસ્ત્રોતો અથવા સામાજિક કાર્યવાહીનો ઉપયોગ કરવામાં આવે.

નોંધ

પ્રારંભિક શિક્ષણમાં આંતરરાષ્ટ્રીય પરિષદ

૬. અભિગમ માટે પર્યાવરણ સંવર્ધન :

બધા વિદ્યાર્થીઓને પુર્ણ પોષણ, સ્વાસ્થ્યની દેખરેખ, સામાન્ય શારીરિક તેમજ સાંવેગિક સહાયતા જેની પણ તેમને જરૂરિયાત હોય તે આપવી જોઈએ કે તેથી શિક્ષણની પ્રક્રિયામાં સક્રિયતાથી ભાગીદારી બને અને તેનો લાભ લઈ શકે. જે જ્ઞાન અને કૌશલ્યથી વિદ્યાર્થીઓમાં અભિગમ વાતાવરણની વૃદ્ધિ થાય તેવા પ્રૌઢો માટે બનાવેલ સામુદાયિક અભિગમ કાર્યક્રમોની સાથે સંગઠિત કરી દેવું જોઈએ. બાળકો અને તેના અભિભાવકો કે અન્ય દેખરેખ રાખનાર માટે શિક્ષા પારસ્પરિક રીતે સહાયક બને છે તેથી આ અંતર પ્રક્રિયાનો ઉપયોગ એક ઉત્સાહિત સક્રિય અભિગમ વાતાવરણના નિર્માણ માટે કરવું જોઈએ.

૭. ભાગીદારીને મજબૂત બનાવવી:

રાષ્ટ્રીય, ક્ષેત્રીય તથા સ્થાનિક અધિકારીઓની આ વ્ષેષ જવાબદારી છે કે તેઓ સર્વ માટે શિક્ષા ની જોગવાઈ કરે. આ માટે બધા જ સ્તરે નવી અને સક્રિય ભાગીદારીની જરૂરિયાત છે. આ સંદર્ભે અધ્યાપકો અને પરિવારોની મહત્વપુર્ણ ભૂમિકાને ઓળખવાની જરૂર છે. આ માટે બધા જ દેશો માં સર્વ માટે શિક્ષા ના સફાઈ સંચાલન માટે અધ્યાપકોની શરતો, સેવાઓ અને સ્થિતિમાં સુધાર કરે.

૮. એક સમર્થક નીતિ સંદર્ભ વિકસિત કરવું

(ક) વ્યક્તિગત તથા નામાજીક વિકાસ માટે મૂળભૂત શિક્ષામાં પૂર્ણ જોગવાઈ અને ઉપયોગિતા મેળવવા માટે સામા સાંસ્કૃતિક તથા આર્થિક ક્ષેત્રોમાં સમર્થક નીતિઓની આવશ્યકતા છે. આમ યોગ્ય, આર્થિક, વ્યાપારિક, શ્રમ, નિયોજન તથા સ્વાસ્થ્ય નીતિઓ સામાજીક વિકાસમાં વિદ્યાર્થીઓના પ્રયાસો અને યોગદાન વધારશે.

(ખ) વિવિધ સમાજો પાસે એવી અપેક્ષા છે કે મૂળભૂત શિક્ષા માટે એક મજબૂત બૌદ્ધિક તથા વૈજ્ઞાનિક પર્યાવરણ ઉભું કરે.

૯. સંસાધન સંઘટન:

(ક) બધાની અધિગમ આવશ્યકતાઓની પૂર્તિ માટે આ જરૂરી છે કે નવા અને વર્તમાન વિત્તિય, માનવ સંસાધનો ખાનગી કે સરકારી સંસાધનોનો સંઘટન થાય.

(ખ) સરકારી ક્ષેત્રનો સમર્થન કે સહાયતાનો અર્થ છે કે માનવ વિકાસ માટે જવાબદારી બધી સરકારી એજન્સીઓના સંસાધનોનો લાભ લઈ શકાય.

નોંધ

૧૦.૨.૨ આંતરરાષ્ટ્રીય એકતા, ભાઈચારાને મજબૂત બનાવવી.

- (ક) મૂળભૂત અભિગમ આવશ્યકતાઓની પૂર્તિ કરવી આ એક સામૂહિક તથા સર્વભૌમિક માનવ ઉત્તરદાયિત્વ છે. આના માટે જરૂરી છે કે વર્તમાન આર્થિક વિષમતાઓને દૂર કરવા માટે આંતરરાષ્ટ્રીય સ્તરે સદ્ભાવના, ભાઈચારા તથા નિષ્પક્ષ અને ઔચિત્યપુર્ણ આર્થિક સંબંધોની સ્થાપના કરવામાં આવે. પ્રભાવી શૈક્ષણિક નીતિઓ અને કાર્યક્રમોના નિર્માણ માટે બધા રાષ્ટ્રો પાસે મૂળવાન જ્ઞાન અને અનુભવ છે.
- (ખ) મૂળભૂત શિક્ષા માટે સંસાધનોમાં ધન અને લાંબાગાળાની વૃદ્ધિની આવશ્યકતા છે.
- (ગ) બાળકો અને વરિષ્ઠોમાં મૂળ અભિગમ માટેની જરૂરિયાત જ્યારે પણ ઉત્પન થાય તેની પૂર્તિ કરવામાં આવે.
- (ઘ) માટે આ અનિવાર્ય છે કે દંગા કે કલહના સમાધાન માટે સૈનિક કબ્જાને સમાપ્ત કરી તથા વિસ્થાપિત જનસમૂહોને રાખવા માટે બધા જ રાષ્ટ્ર મળીને કાર્ય કરે. એક સ્થિર અને શાંત વાતાવરણમાં જ આવી સ્થિતિનું નિર્માણ થઈ શકે કે જેમાં વિશ્વ ઘોષણાના લક્ષણોનો લાભ પ્રત્યેક માનવીને મળી શકે.

જામિતિયન સંમેલનમાં મુળ આવશ્યકતાઓની પૂર્તિ માટે એક કાર્યવિધિનું માળખું તૈયાર કરવામાં આવ્યું જેમાં નીચેના કાર્યક્ષેત્રોનો સમાવેશ થાય છે.

- (ક) પૂર્વ બાલ્યકાળની દેખભાળ તથા શિક્ષા કાર્યકલાપોનો વિસ્તાર
- (ખ) પ્રાથમિક શિક્ષા માટે સાર્વજનિક અભિગમ અને તેની પૂર્તિ.
- (ગ) અભિગમ વાતાવરણમાં સુધાર.
- (ઘ) પ્રૌઢ નિરક્ષરતામાં કમી.
- (ડ) નવયુવકો અને પ્રોઢો માટે મૂળભૂત શિક્ષા તથા કૌશલ્ય પ્રશિક્ષણનો વિસ્તાર તથા
- (ચ) વ્યક્તિઓ અને પરિવારો દ્વારા એક સારા જીવન માટે જ્ઞાન, કૌશલ્ય અને મૂલ્યોમાં વૃદ્ધિ.

વિધિ (ક્રિયા) યોજના કે સર્વ માટે શિક્ષા ના ઘોષણાપત્રમાં કેટલાક મૂળભૂત સિદ્ધાંત આપેલ છે જે નીચે મુજબ છે.

- (ક) અભિગમને સાર્વજનિક (સાર્વત્રિકરણ) કરવું અને નિષ્પક્ષતામાં વધારો કરવો.
- (ખ) અભિગમ પર ભાર.

નોંધ

પ્રારંભિક શિક્ષણમાં આંતરરાષ્ટ્રીય પરિષદ

- (ગ) મૂળભૂત શિક્ષાનો અર્થ અને કાર્યક્ષેત્રમાં વધારો.
- (ઘ) અભિગમ પરિવેશમાં સુધાર.
- (ડ) ભાગીદારીને મજબૂત કરવી.

ક્રિયા યોજના તથા મૂળભૂત સિદ્ધાંતો મુજબ સર્વ માટે શિક્ષા ના લક્ષ્યની પ્રાપ્તિ માટે કેટલાક મુખ્ય લક્ષ્ય સ્થાપિત કરવામાં આવ્યા છે નીચે મુજબ છે.

મુખ્ય લક્ષ્ય :

- (ક) વર્ષ ૨૦૦૦ સુધી પ્રાથમિક શિક્ષણની સાર્વત્રિક અભિગમ્યતા તથા ૮૦ ટકા પૂર્તિ દર.
- (ખ) વર્ષ ૨૦૦૦ સુધી ૧૯૯૦ ના દશકની તુલનામાં પ્રૌઢ નિરક્ષરતાનો દર અડધો કરવો જેમાં મહિલા સાક્ષરતા પર વધારે ધ્યાન આપવું.
- (ગ) અભિગમ ઉપલબ્ધિમાં સુધાર : કોઈ વિશેષ આયુવર્ગ કોઈ પુર્વનિર્દારિત કે આવશ્યક અભિગમની ઉપલબ્ધિને પાર કરી જાય કે ઓછામાં ઓછા ૮૦ ટકાના સ્તરે પહોંચી જાય.
- (ઘ) પૂર્વ બાલ્યકાળમાં દેખભાળ અને વિકાસ ક્રિયાકલાપનો વિસ્તાર જેમાં પરિવાર અને સમુદાયના પ્રયાસો પણ સામેલ હોય. જેમાં વિશેષ કરી ગરીબ, અશક્ત તથા સુવિધાથી વિમુખ રહેલા બાળકોનો સમાવેશ કરવામાં આવે.

જામિતિયન સંમેલનનો પ્રભાવ :

જામિતિયન સંમેલનને રાષ્ટ્રીય સરકારોની નિતિઓ અને કાર્યક્રમોને નીચે મુજબ પ્રભાવિત કર્યાં.

મૂળભૂત શિક્ષાના કાર્યક્ષેત્રનો વિસ્તાર કરવામાં આવ્યો જેમાં પ્રૌઢ સાક્ષરતા, નવયુવકો માટે જીવન કૌશલ્યનું પ્રશિક્ષણ તથા વિદ્યાલયપુર્વ બાળકો માટે પુર્વ બાલ્યકાળની દેખભાળ અને વ્કાસ સામેલ છે.

વિકાસ યોજનાઓમાં સર્વ માટે શિક્ષા ના પ્રાથમિકતા .

જો યોજનાઓ ચાલી રહી છે તેમાં વિશેષ શૈક્ષણિક નાતિઓનું નિર્માણ જેમાં સર્વ માટે શિક્ષા ના વિશિષ્ટ ઘટકોને સામેલ કરવામાં આવેલ છે.

પહેલાંથી ચાલતા વિદ્યાલય સુધારાના કાર્યક્રમોમાં તેજી લાવવી, જેમાં ગુણવત્તા સુધાર, વિસ્તાર, અધ્યાપક પ્રશિક્ષણ પાઠ્યચર્યા, લિંગ બરાબર તથા સુવિધાથી વંચિત અને ગરીબો સાથે

પ્રાથમિકતાના આધારે વ્યવહારો સામેલ છે.

શૈક્ષણિક વિકાસની નવી પરિયોજનાઓ ચલાવવી.

રાષ્ટ્રીય સરકારો પર પ્રભાવ :

- શિક્ષા પ્રણાલીની યોજના અને આયોજનમાં સુધાર લાવવાના વિશેષ પ્રયત્નો.
- શૈક્ષિક યોજના તથા વહીવટી પ્રણાલીનું વિકેન્દ્રિકરણ.
- બધી જ શૈક્ષણિક ક્રિયાકલાપોમાં લોક ભાગીદારીમાં સુધારો લાવવાના વિશેષ કાર્યોનો વિકાસ.
- રાજકીય અને બિન રાજકીય સંગઠનોમાં ભાગીદારીને વધુ મજબુત કરવી.

૧૦.૨..૩ જામિતિયાન સમેલનનો ઈ-૯ દેશો પર પ્રભાવ

ઉચ્ચ જન સંખ્યા દર ધરાવતા દેશો જેમાં બાંગ્લાદેશ, બ્રાઝીલ, ચીન, મિશ્ર, ભારત, ઈનેડોનેશિયા, મેક્સિકો, નાઈઝીરીયા તથા પાકિસ્તાન સામેલ છે. જે વિશ્વની જનસંખ્યાના ૫૦ ટકા છે. તેમને ઈ-૯ દેશ કહેવાય છે. જામિતિયાન સંમેલન ૧૯૯૦ પછી ઈ-૯ દેશોના અધ્યક્ષોનો સંમેલન નવી દિલ્હી ખાતે ૧૯૯૩ માં થયું. આ બન્ને સંમેલનનો પછી ભધા ઈ-૯ દેશોમાં મહત્વપુર્ણ પરિવર્તન થયું.

જામિતિયાન સંમેલનના પ્રભાવ સ્વરૂપે ઈ-૯ દેશોએ નીચેની ઉપલબ્ધિઓ મેળવી છે.

- પ્રૌઢ નિરક્ષરતામાં ઘટાડો.
- પૂર્વ બાલ્યકાળ શિક્ષા સંબંધી કાર્યનીતિઓમાં વધારો.
- સાર્વત્રિક પ્રારંભિક શિક્ષામાં મહત્વપુર્ણ પ્રગતિ.
- લૌગિક બરાબરી તથા છોકરાઓ અને છોકરીઓ માટેના વિદ્યાલયમાં હાજરીમાં સુધારો.
- સહ અસ્તિત્વ અને નાગરીક શિક્ષા અભિવૃત્તિ અને મુલ્યોમાં યથાસમય વિકાસ.
- શૈક્ષિક સેવાઓનું કેન્દ્રિકરણ.
- રાષ્ટ્રીય પાઠ્યચર્યાના માળખાનો વિકાસ.

નોંધ

પ્રારંભિક શિક્ષણમાં આંતરરાષ્ટ્રીય પરિષદ

- વિશેષ જરૂરિયાતવાળા બાળકોને મુખધારાવાળી વિદ્યાલયોમાં સમાવેશ કરવાની દિશામાં પ્રગતિ.
- અધ્યાપક પ્રશિક્ષણ માટે તથા અભિગમના વિસ્તાર માટે દુર શિક્ષા પ્રણાલીનો પ્રયોગ.
- વિશેષ લક્ષ્ય સમુહો માટેના કાર્યક્રમનો વિકાસ.
- શિક્ષા માટે રાષ્ટ્રીય ડાટાબેઝ, મુલ્યાંકન તથા પ્રત્યાયનને મજબૂત બનાવવું.
- બિન સરકારી સંગઠનો, સિવિલ સોસાયટી તથા ખાનગી ક્ષેત્રની સાથે ભાગીદારીમાં વધારો.
- મિડિયાના માધ્યમથી સર્વ માટે શિક્ષા વિષય પર લોક જાગૃતિમાં વધારો.

૧૦.૨.૪ દક્ષિણ એશિયા ક્ષેત્ર પર પ્રભાવ

જામિત્યન સંમેલન પઢી દક્ષિણ એશિયાના બધા દેશોએ નવી શરૂઆત કરી અને મોટા સ્વરૂપમાં કાર્યનીતિઓ, યોજનાઓ તથા પરિયોજનાઓ તૈયાર કરી અને અમલમાં મુકી. લક્ષ્યો ફરીથી નક્કી કરી તેને પુનઃપરિભાષિત કરવામાં આવ્યા. નવા લક્ષ્યાંકોનું નિર્ધારણ કરવામાં આવ્યું અને તેની તરીખોમાં જરૂરી ફેરબદલ કરવામાં આવ્યું. પ્રગતિની તપાસ કરવામાં આવી નવી કાર્યનીતિઓ પારખવામાં આવી જ યાદ રહે કે ઉપરના ક્ષેત્ર (એટલે કે દક્ષિણ એશિયાના ક્ષેત્ર) માં બાંગલાદેશ, ભુટાન, ભારત, માલદુવ, નેપાલ, પાકિસ્તાન, અફઘાનિસ્તાન તથા શ્રીલંકા દેશનો સમાવેશ થાય છે.

જામિત્યન સંમેલન પછી આ ક્ષેત્રની ઉપલબ્ધિઓ નીચે મુજબ છે.

- પ્રાથમિક વિદ્યાલયની નોંધણીમાં વધારો.
- પુર્વ બાલ્યકાળની દેખભાળ તથા શિક્ષાનો વિસ્તાર.
- ગુણવત્તાને ઉચ્ચ પ્રાથમિકતા.
- કાર્યાત્મક પ્રૌઢ સાક્ષરતામાં વધારો.
- શૈક્ષણિક વહીવટી સૂચના પ્રણાલીમાં સુધારો.
- મૂળભુત શિક્ષા માટે રાષ્ટ્રીય બજેટમાં વધારો.
- વર્તમાન સંસાધનનો યોગ્ય અને પ્રભાવી ઉપયોગ.

નોંધ

- મૂળભૂત શિક્ષા માટે આંતરરાષ્ટ્રીય સહાયતામાં વધારો.
- વૈજ્ઞાનિક કાર્યવાહી, અતિયાનો, પરિયોજનાઓ તથા મૂળભૂત શિક્ષા સંબંધી સુધારાઓમાં વધારો.
- મૂળભૂત શિક્ષામાં નવતર પ્રયોગ.
- ખાનગી ક્ષેત્ર તથા રાજકીય ક્ષેત્રની વચ્ચે વધુ ભાગીદારી.

બધી સંયુક્ત એજન્સીઓને નજીક લાવવામાં અને સર્વ માટે શિક્ષા ના લક્ષ્યોની પ્રાપ્તિ માટે વચનબધ્ધતા દર્શાવવા તથા વિકાસશીલ દેશોના બધા પ્રયત્નોને સમર્થન કરવા માટે જામિતિયન સંમેલનની ભૂમિકા મહત્વપુર્ણ રહી છે. આમ જામિતિયન સંમેલનનું યોગદાન પ્રેરણાત્મક અને પ્રત્યક્ષ બંને રીતે છે.

૧૦.૩ વિકાસશીલ દેશોમાં પ્રારંભિક શિક્ષા

વિશ્વના ઘણા બધા ભાગોમાં પ્રારંભિક શિક્ષાના સાર્વત્રિક અભિગમ્યતા માટેની પ્રતિજ્ઞા અપુર્ણ છે. સર્વ માટે શિક્ષા ની વિશ્વ ઘોષણા, મૂળભૂત અભિગમની આવશ્યકતાઓની પુર્તિ માટેનો કાર્યવિધિ માળખું, સર્વ માટે શિક્ષા માટે ઈ-૯ દેશોની ઘોષણા તથા ૪૦ વર્ષ દુના માનવ અધિકારોની વૈશ્વિક ઘોષણા, આ બધાઓ ઉદ્દેશ્ય પ્રારંભિક શિક્ષાને વિશિષ્ટતા પ્રદાન કરવાનો છે. આ સંદર્ભે આવો હવે વિકાસશીલ દેશોમાં પ્રારંભિક શિક્ષાની સ્થિતિના વિશે જાણીએ.

લગભગ ૭.૫ કરોડ (૭૫ મિલિયન) બાળકો કે જે માંથી અડધાથી પણ વધારે છોકરીઓછી તેમને પ્રાથમિક શાળામાં પણ જવાનો અવસર મળતો નથી. આફ્રિકામાં ૩૩ ટકા બાળકો જે પ્રાથમિક વિદ્યાલય છોડી દે છે તેમને સામાજિક રીતે સુવિધા વિહિન સમુહો માટે બનાવેલ વિદ્યાલયોમાં દાખલ કરવામાં આવે છે. ૫૦ ટકા બાળકો જે શાળાએ નથી જતા તે ગામડાઓમાં રહેતા હોય છે. ઘણા બધા વિકાસશીલ દેશોમાં પરંપરાગત ભૂમિકાના કારણે છોકરીઓ શાળાએ જતી નથી. છોકરાઓને સ્વાભાવિક શાળાએ મોકલવામાં આવે છે. આવું પ્રચલન આફ્રિકાના સહારા ક્ષેત્ર, મધ્યવર્તિ ક્ષેત્ર તથા દક્ષિણ અને પશ્ચિમ એશિયાના દેશોમાં જોવા મળે છે જ્યાં શિક્ષા માટે છોકરાઓને પ્રાથમિકતા આપવામાં આવે છે. વિકાસશીલ દેશોમાં પ્રારંભિક શિક્ષામાં નીચેના કારણો અવરોધ ઉભા કરે છે.

- **અપુરતું બજેટ :-** ઘણા બધા દેશોમાં પ્રારંભિક શિક્ષા માટે જે વિતિય બજેટ ફાળવવામાં આવે છે તે અપુરતું હોય છે તેથી સાર્વત્રિક અનિવાર્ય વિદ્યાલયોની ઉપસ્થિતિનો લક્ષ્ય પ્રાપ્ત થતો નથી. જો સાર્વત્રિકરણનો લક્ષ્ય પ્રાપ્ત કરવો હોય તો પ્રારંભિક શિક્ષાના બજેટને વધારવો પડશે. તે ઉપરાંત ખરાબ શાસન, બિનસરકારી પ્રયોગો, ભ્રષ્ટાચાર, વહીવટી અને સંગઠનાત્મક કૌશલ્યોનો અભાવ પણ તકલીફો ઉભી કરે છે તેથી પ્રારંભિક શિક્ષાનો વિકાસ થતો નથી.

નોંધ

પ્રારંભિક શિક્ષણમાં આંતરરાષ્ટ્રીય પરિષદ

- **વિદ્યાલયો અને અધ્યાપકોની અછત:-** ગ્રામિણ ક્ષેત્રો તથા કમજોર જિલ્લાઓમાં પ્રાથમિક વિદ્યાલયોની અછત જોવાય છે. ગ્રામિણ ક્ષેત્રોમાં રહેતા બાળકોને વિદ્યાલય જવા માટે ઘણા કિલોમીટર ચાલતા જવું પડે છે. ઘણી બધી છોકરીઓને ઘરેથી દુર આવેલી વિદ્યાલયમાં મોકલવામાં તેમના માતા-પિતાને રૂચિ હોતી નથી કારણ કે તેમને છોકરીઓની સુરક્ષાની ચિંતા હોય છે. ઘણી બધી શાળાઓમાં આવશ્યક શિક્ષણ સામગ્રીનો પણ અભાવ હોય છે જ્યારે ઘણી શાળાઓ પાસે વિદ્યાર્થીઓ માટે પાણી, વીજળી અને પરિવહનની વ્યવસ્થા કરવા માટે ધનનો અભાવ હોય છે.

ઘણા વિકાસશીલ દેશોમાં અધ્યાપકો માટે કામ કરવાની અવસ્થા સંતોષકારક નથી. ઘણા અધ્યાપકોને એક દિવસમાં બે કે ત્રણ પાળીમાં પણ ભણાવવું પડે છે અને દરેક વર્ગમાં વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા ઘણી વધારે હોય છે તેમ છતાં પગાર બહુ જ ઓછો આપવામાં આવે છે. ઘણા અધ્યાપકો સાચી રીતે પ્રશિક્ષિત હોતા નથી. આફ્રિકાના ૩૫ સહારા ક્ષેત્રમાં સ્વાસ્થ્ય સંબંધી પણ ભણાવવું પડે છે. ઘણા અધ્યાપકોને તો એઈડસ જેવી ઘાતક બીમારી પણ છે. ઘણી વિદ્યાલયોમાં અધ્યાપકની ગુણવત્તા સારી નથી. સમુહ કાર્ય, સ્વતંત્ર અભિગમ, વિવેચનાત્મક ચિંતન તથા સમસ્યા સમાધાન, નવી તકનીકોનો ઉપયોગને જીવન કૌશલ્યને પ્રોત્સાહન જેવા પક્ષો પર ઓછું ધ્યાન આપવામાં આવે છે.

- **ખર્ચ (પડતર) :-** વિકાસશીલ દેશોમાં લોકોની આર્થિક સ્થિતિ ખરાબ હોય છે તેથી તે બાળકને વિદ્યાલય મોકલવાનો ખર્ચ ઉપાડી શકતા નથી જેમ કે વિદ્યાલયની ફી, પુસ્તકો અને લેખન સામગ્રીનો ખર્ચ, સ્કુલ ગણેવેશ તથા પરિવહન ફર્ય. જે દેશોમાં શિક્ષા મફત છે ત્યાં નોંધની દર વધી ગયો છે. બધા વિદ્યાર્થીઓ પાસે તેમના માતા-પિતા કામ કરાવે છે કે જેથી ખર્ચ પુરો કરી શકાય. સર્વેક્ષણ બતાવે છે કે ૧૬.૬ કરોડ બાળકો એવા છે કે જેમણે દિવસના ૧૬ કલાક કામ કરવું પડે છે. આફ્રિકાના ઉપ-સહારા ક્ષેત્રમાં ૪ માંથી એક અને એશિયાના દેશોમાંથી એક બાળક એવું છે જેને જીવનનિર્વાહ માટે કાર્ય કરવું પડે છે.
- **નિમ્ન સાક્ષરતા દર :-** વિકાસશીલ દેશોમાં ૩૦, ૫૦ ટકા બાળકો એવા છે જે પ્રાથમિક શિક્ષાના ૪ વર્ષ પછી વિદ્યાલય છોડી દે છે. આમને તો સાક્ષર કહેવાય કે નિરક્ષર. ૧૫ અને ૨૪ વર્ષની વય વચ્ચે ૧૧ ટકા વ્યક્તિ નિરક્ષર છે. વિશ્વના કુલ નિરક્ષરોમાંથી ૯૮ ટકા એવા છે કે જે લખી શકે છે વાંચી શકતા નથી તે વિકાસશીલ દેશોમાં રહે છે.

૧૦.૪ પ્રારંભિક શિક્ષાના સાર્વત્રિકરણમાં આંતરરાષ્ટ્રીય એજનસીઓની ભૂમિકા

પ્રારંભિક શિક્ષા કે સાર્વત્રિકરણ તથા સર્વ માટે શિક્ષા ના લક્ષ્યને ઝડપથી નિરંતરરૂપે પ્રાપ્ત કરવા માટે વિશ્વની વિવિધ સંસ્થાઓ કાર્યરત છે. ઉદાહરણ માટે વિશ્વબેન્ક, એશિયાઈ બેન્ક, યુ.એસ.એડ, ડી.એફ.આઈ.ડી, એન.ઓ.આર.એ.ડી, સી.આઈ.ડી.એ, એસ.ડી.પી, યુનેસ્કો, યુનિસેફ, યુ.એન.એફ.પી.એ, યુ.એન.ડી.પી, ઓપેક (ઓ.પી.ઈ.સી) તથા એસ.ડી.સી આવી સંસ્થાઓ છે કે જે બધાની શિક્ષા માટે સહયોગ કરે છે.

નોંધ

૧૦.૪.૧ યુનેસ્કો

નવેમ્બર ૧૯૪૫ માં લંડનમાં આયોજિત વિશ્વ સંમેલનમાં સંયુક્ત રાષ્ટ્ર શૈક્ષણિક, વૈજ્ઞાનિક તથા સાંસ્કૃતિક સંગઠન યુનેસ્કોની સ્થાપના થઈ. આનો હેતુ શિક્ષાના માધ્યમથી શાંતિની સ્થાપના કરવાનો છે. આનું વડુ મથક પેરિસમાં છે. યુનેસ્કો મુજબ અભિગમનો મહત્વ આર્થિક વિકાસ અને શાંતિમાં છે. યુનેસ્કો એક આંતરરાષ્ટ્રીય સંગઠન છે. યુનેસ્કો નવા સ્વતંત્ર રાષ્ટ્રોને ભૌતિક તથા માનવ સંશોધન સહાયતા આપે છે તેથી તેમનું શૈક્ષણિક વિકાસ થાય. આ સંસ્થા અધ્યાપકોને પ્રશિક્ષિત કરવામાં અધ્યયન પાઠ્યક્રમ નિર્મિત કરવા માટે કાર્યક્રમો યોજે છે. યુનેસ્કોએ જ ૧૯૮૦ માં જામિતિયન સંમેલનનું આયોજન કર્યું હતું. આ સંસ્થાએ જ બધા રાષ્ટ્રો સાથે પરામર્શ કરી સર્વ માટે શિક્ષા અભિયાનમાં સહયોગ આપ્યો છે. સર્વ માટે શિક્ષા અભિયાનના સમર્થનમાં યુનેસ્કોએ નીચેના દસ્તાવેજોનો નિર્માણ કર્યા (૧) ક્રિયાવિધિ યોજના જે રાષ્ટ્રીય, ક્ષેત્રીય તથા આંતરરાષ્ટ્રીય સ્તરો પર લેવામાં આવતી વિવિધ ક્રિયાવિધિઓને સંઘટીત કરે છે. (૨) સર્વ માટે શિક્ષા માટે રાષ્ટ્રીય ક્રિયાવિધિ યોજના તૈયાર કરવા માટેના દિશા નિર્દર્શ જેને ઉદ્દેશ્ય વિભિન્ન સદસ્ય દેશોની રાષ્ટ્રીય શિક્ષા યોજનાઓના નિર્માણમાં સહાયતા કરવાનો છે. (૩) સર્વ માટે શિક્ષાના સમર્થનમાં વિકાસ સાક્ષેદાર સહયોગ દસ્તાવેજ શિક્ષાની માહિતીના વિતરણ માટે એક ઈલેક્ટ્રોનિક ન્યુઝ બુલેટીન બોર્ડની સ્થાપના કરવામાં આવી જેમાં મહત્વપુર્ણ ઘટનાઓ અને ઉપલબ્ધિઓની નિયમિત સુચના આપવામાં આવે છે.

યુનેસ્કોની સર્વ માટે શિક્ષા માટેની વચનબધ્ધતા નીચેના કોઠામાં જણાવેલ છે.

પાંચ મુખ્ય શ્રેત્ર :-

- સર્વ માટે શિક્ષાને યુનેસ્કોના બધા જ કાર્યક્રમો , કાર્યકલાપોમાં પુર્ણ રૂપે સંઘટિત કરવા.
- સર્વ માટે શિક્ષાના કાર્યાન્વયનત માટે દેશોને સહાયતા કરવી, દાખલા તરીકે આવી શિક્ષણ નીતિઓના નિર્માણમાં કે જે અપવર્જિત સમુહનું પોષણ કરતી હોય.
- ક્ષમતા નિર્ણય તથા દેશોની વચ્ચે આપ-લે માં ક્ષેત્રીય રચનાતંત્રનો વિકાસ.
- સંસાધનોનો વધુ કુશળ ઉપયોગ તથા મૂળભુત શિક્ષામાં વધુ રોકાણ.
- સર્વ માટે શિક્ષાનું આંતરરાષ્ટ્રીય બેઠકોમાં સમર્થન કરી વૈશ્વિક સ્તરે સર્વ માટે શિક્ષાને વધુ ગતિ આપવી.

૧૦.૪.૨ યુનિસેફ

યુનિસેફનું પુરૂ નામ સંયુક્ત રાષ્ટ્ર આંતરરાષ્ટ્રીય બાળ આપતકાલિન ફંડ (નિધી) (United Nations International Children Emergency Fund- UNICEF) છે. આ સંસ્થા વિશ્વના ૧૫૦ થી પણ વધારે દેશોમાં બાળકોની તેમની સરકારના માધ્યમથી મદદ કરે છે. તે ક્ષેત્ર છે

નોંધ

પ્રારંભિક શિક્ષણમાં આંતરરાષ્ટ્રીય પરિષદ

સ્વાસ્થ્ય, પોષણ, જળ અને શિક્ષા. આ ક્ષેત્રોમાં પ્રત્યેક બાળકના અધિકારોની સુરક્ષા માટે આ સંસ્થા કાર્ય કરે છે અને આ સુનિશ્ચિત કરે છે દરેક બાળકને કોઈપણ જાતના લિંગ, જાતિ અને સામાજિક આર્થિક સ્થિતિના ભેદભાવ વગર ગુણવત્તા સાથે શિક્ષણ મળે. લિંગ સમાનતા પર આ વિશેષ ભાર આપે છે અને દરેક પ્રકારની વિષમતાઓને દુર કરવાનો પ્રયાસ કરે છે. આના દ્વારા ચલાવવામાં આવતા વિવિધ કાર્યક્રમો સુવિધાથી વંચિત બાળકો માટે હોય છે. જે બાળકો અપવર્જિત છે, અસુરક્ષિત છે તથા ગુણ છુ તેમના માટે આ સંસ્થા કાર્ય કરે છે. યુનિસેફ મિલેનિયમ ડિકલેરેશન તથા સર્વ માટે શિક્ષામાં વિધારીત શૈક્ષણિક તથા લિંગ સમાના સંબંધી લક્ષ્યોની પ્રાપ્તિ માટે સ્થામિક, રાષ્ટ્રીય તથા આંતરરાષ્ટ્રીય સહયોગીઓ સાથે કામ કરે છે. આ સામાજિક ન્યાય તથા બધા માટે સમાનતા પ્રાપ્ત કરવા માટે આવશ્યક સંરચનાત્મક પરિવર્તન લાવે છે. દુનિયામાં ઘણા બાળકો નિદાલયથી બહાર છે કે બેકારની શિક્ષા પ્રાપ્ત કરી રહ્યા છે. આવા બધા વિદ્યાર્થીઓ સુધી ગુણવત્તા સાથે શિક્ષણ તથા સમાનતાનો આધારશિલા આ સંસ્થા મુકી છે. સંકટ સમય હોય કે શાંતીનો સમય, શહેર હોય કે દુર આવેલું ગામડું, યુનિસેફ એક મૂળભુત બાંધછોડના કરવી અને લક્ષ્યની પ્રાપ્તિ માટે કટીબધ્ધ છે જે સર્વ માટે ગુણવત્તાવાળી શિક્ષા.

૧૦.૪.૩ વિશ્વબેંક

વિશ્વબેંક સાર્વત્રિક પ્રાથમિક શિક્ષા, ગુણવત્તાવાળી શિક્ષા અને સર્વ માટે શિક્ષાના લક્ષ્યની પ્રાપ્તિમાં તેજી લાવવા માટે સર્વ માટે શિક્ષાને સમર્થન અને સહાયતા કરે છે. વિશ્વ બેંક લગભગ ૮૦ જેટલા દેશોમાં સર્વ માટે શિક્ષાના વિવિધ બહુઆયામી પ્રયાસોમાં સહાયતા કરે છે જે નીચે મુજબ છે.

- પ્રાથમિક વિદ્યાલય અભિગમ્યતા તથા નિષ્પક્ષતા, શૈક્ષણિક ગુણવત્તા તથા અધિગમમાં સુધાર લાવવો.
- છોકરીઓના ડ્રોપ આઉટ દરમાં ઘટાડો કરવો.
- એચ.આઈ.વી થી પ્રભાવિત વિદ્યાર્થીઓના શિક્ષણમાં સહાયતા કરવી.
- પૂર્વ બાલ્યકાળનો વિકાસ કરવો.
- વિવિધ દેશોમાં સર્વ માટે શિક્ષાની સંભાવનાને સુરક્ષા આપવી.

સર્વ માટે શિક્ષાના લક્ષ્યોની પ્રાપ્તિ માટે જુદા-જુદા દેશો સાથે કાર્ય કરતી વખતો વિકસિત દેશો અને સહાયતા આપનાર દેશો વચ્ચે પારસ્પરિક ઉત્તરદાયિત્વની અપેક્ષા હોય છે. સર્વ માટે શિક્ષાના લક્ષ્યની પ્રાપ્તિ માટે સંસાધનો એકઠા કરવામાં વિશ્વબેંક સહાયતા કરે છે. આ ઉપરાંત વિશ્વબેંક વિશ્લેષણાત્મક કાર્ય તથા વૈશ્વિક જ્ઞાન અને સારી પદ્ધતિઓને સામેલ કરવા માટેના પ્રયાસોમાં પણ મદદ કરે છે.

નોંધ

૧૦.૪.૪ આંતરરાષ્ટ્રીય વિકાસ વિભાગ (ડી.એફ.આઈ.ડી)

આંતરરાષ્ટ્રીય વિકાસ વિભાગ (ડી.એફ.આઈ.ડી) એ.યુ.કે સરકારનો એક ભાગ છે જે વિકાસશીલ દેશો સાથે મળી વિકાસને પ્રોત્સાહન આપે છે તથા અત્યંત ગરીબ લોકોની ગરીબીને દુર કરવાનું કાર્ય કરે છે. તેઓ સહસ્રાબ્દી વિકાસ લક્ષ્યો (મિલેનિયમ ડેવલપમેન્ટ ગોલ્સ) ની પ્રાપ્તિ માટે દેશોની સહાયતા કરે છે. આ લક્ષ્ય સંયુક્ત રાષ્ટ્ર દ્વારા સમર્પિત આંતરરાષ્ટ્રીય લક્ષ્ય છે જેમાં ઉદ્દેશ્ય વર્ષ ૨૦૧૫ સુધી વિશ્વની નિર્ધનતાને અડધી કરવી છે. ડી.એફ.આઈ.ડી વિવિધ સરકારો સાથે વ્યાપારીક પરિવારો સાથે તથા આંતરરાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓ સાથે મળીને નિર્ધનતાના કારણો ઘટાડવા માટે લાંબાગાળાના કાર્યક્રમો તૈયાર કરે છે. આમાં વિશ્વબેંક, સેયુક્ત રાષ્ટ્ર એજન્સી તથા યુરોપીય આયોગ પણ સામેલ છે. ડી.એફ.આઈ.ડી ભારતના કેટલાક પછાત રાજ્ય જેવા કે બિહાર, મધ્યપ્રદેશ, ઉડીસા, પશ્ચિમ બંગાળ વગેરેમાં સહાયતા કરે છે. ડી.એફ.આઈ.ડી ગામડાઓમાં રહેનારા અને શહેરો કે નગરોમાં રહેનારા અત્યંત ગરીબ પરિવારના લોકોને રાજ્ય સરકાર સાથે મળી શકે. ડી.એફ.આઈ.ડી એ કેટલીક બહુરાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓ જેમ કે વિશ્વ બેંક, એશિયાઈ વિકાસ બેંક તથા યુનિસેફ સાથે મળીને કેટલીક ટ્રસ્ટ ફંડની સ્થાપના કરી છે. આ સંસ્થા કેટલાક આંતરરાષ્ટ્રીય અને સ્થાનિક બિન-સરકારી સંગઠનો સાથે મળી કાર્ય કરે છે.

૧૦.૪.૫ સ્વીડનની આંતરરાષ્ટ્રીય વિકાસ એજન્સી (એસ.આઈ.ડી.એ)

સ્વીડનની આંતરરાષ્ટ્રીય વિકાસ એજન્સી (એસ.આઈ.ડી.એ) સ્વીડનની સરકારી એજન્સી છે જે વિશ્વમાં તકનીકી સહાયતા અને ઘન (નિધિ) આપે છે. સાવીડનની આંતરરાષ્ટ્રીય વિકાસ એજન્સી પોતાના સંસાધનોનો ઉપયોગ બિન સરકારી સંગઠનો, બહુપક્ષીય સહયોગ તથા યુરોપીય સંઘના માધ્યમથી કરે છે. આ રીતે તે આંતરરાષ્ટ્રીય વિકાસ સહયોગવા વિચારને સમર્થન કરે છે. ૧૦૦ જેટલા દેશોમાં લગભગ ૨૦૦ જેટલી પરિયોજના ની સહાયતાથી (એસ.આઈ.ડી.એ) વિવિધ કંપનિઓ, લોકપ્રિય આદોલનો, વિશ્વ વિદ્યાલયો સંગઠનો અને સરકારી સંસ્થા સાથે ભાગીદારી કરી વિકાસના કાર્યો કરે છે. (એસ.આઈ.ડી.એ) નું ભૌગોલિક દૃષ્ટીએ આફ્રિકા, એશિયા, દક્ષિણ અમેરિકા, મધ્ય અને પૂર્વ યુરોપના દેશો પર ધ્યાન કેન્દ્રિત છે. ભારતને આ એજન્સીથી ૧૯૬૪ થી આજદિન સુધી સ્વીડન દ્વિપક્ષીય વિકાસ સહાયતા અંતર્ગત સહાયતા મળી રહે છે. ભારતમાં ચાલતી શિક્ષા કર્મી પરિયોજનાને (એસ.આઈ.ડી.એ) મદદ કરે છે. જે ૧૯૮૭ થી ચાલે છે. આ પરિયોજનાનો ઉદ્દેશ્ય રાજસ્થાનમાં આવેલા દુરના વિસ્તારોમાં સામાજિક રીતે પછાત ગામોમાં પ્રાથમિક શિક્ષાનો સાર્વત્રિકરણ અને તેમાં ગુણાત્મક સુધાર લાવવાનો છે. છોકરીઓની શિક્ષા પર તેમનું ધ્યાન કેન્દ્રિત છે.

૧૦.૫ વિશ્વ શિક્ષા મંચ, ડકાર, સેનેગલ- ૨૦૦૦

સર્વમાટે શિક્ષા પરના વિશ્વ સંમેલન ૧૯૯૦ માં આ પ્રતિજ્ઞા લેવામાં આવી હતી કે ૨૦૦૦ ના વ્રષ સુધી આ સંમેલનના ઉદ્દેશ્યોની પુર્તિ થયેલ છે. આનો આસય હતો કે જે બાળકો, પ્રૌઢ કે જેઓ તેમની મૂળ આવશ્યક્તાની પૂર્તિ માટે શૈક્ષણિક અવસરથી વંચિત રહ્યા છે. તેમને આનો લાભ મળે,

નોંધ

પ્રારંભિક શિક્ષણમાં આંતરરાષ્ટ્રીય પરિષદ

સર્વ માટે શિક્ષાની વિશ્વ ઘોષણામાં અધ્યેતાની આવશ્યકતાઓ, સંસ્કૃતિ અને સામાજિક પરિસ્થિતિ પણ ધ્યાનમાં લેવાઈ છે. જામતિયન સંમેલનના ૧૦ વર્ષ પછી ૩૬મો સંમેલન (૨૦૦૦) નું આયોજન કર્યું. જેથી જાણી શકાય કે શિક્ષાના ક્ષેત્રમાં કેટલી પ્રગતિ થઈ છે.

આ સંમેલનના કેટલાક વર્ષ પહેલા ૧૯૯૬ માં યુનેસ્કો દ્વારા આયોજીત સંમેલનમાં આંતરરાષ્ટ્રીય આયોગ શિક્ષાની અવધારણા આપી જે અંતર્ગત તેના ચાર સ્તંભ બતાવવામાં આવ્યો છે.....

- (1) Learning to Know
- (2) Learning to do
- (3) Learning to live together and
- (4) Learning to be

૩૬મો સંમેલનમાં સહભાગી બધા જ રાષ્ટ્રોએ સર્વ માટે શિક્ષાના લક્ષ્યોની પ્રાપ્તિ માટે ફરીથી વચનબધ્ધ દોહરાવી.

સર્વ માટે શિક્ષાના લક્ષ્ય.

- પુર્વ બાલ્યોકાળ શિક્ષા તથા દેખભાળનો વિસ્તાર કરવો. વિશ્વતા : જે બાળકો અત્યંત સુરક્ષિત તથા સુવિધાથી વંચિત છે.
- આ અનુસુચિત કરવું કે બધા બાળકો સારી ગુણવત્તાવાળું નિ:શુલ્ક અને અનિવાર્ય પ્રાથમિક પ્રાપ્ત થાય છે અને અલ્પસંખ્યક વર્ગના બાળકોને સારી ગુણવત્તાવાળું નિ:શુલ્ક અને અનિવાર્ય પ્રાથમિક શિક્ષણ પ્રાપ્ત થાય.
- આ સુનિશ્ચિત કરવું કે બધા બાળકો, યુવાકો અને પ્રૌઢોને અભિગમની આવશ્યકતાની પુર્તિ થાય.
- આ સુનિશ્ચિત કરવું કે ૨૦૧૫ વર્ષ સુધી સાક્ષરતાના સ્તરમાં (વિશેષ કરી મહિલાઓના સંદર્ભમાં) ૫૦ ટકાનો વધારો થાય.
- વર્ષ ૨૦૧૫ સુધી પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શિક્ષણના લિંગ વિષમતા દુર થઈ જાય અને સુનિશ્ચિત કરવામાં આવે કે છોકરીઓનો સારા ગુણવત્તાવાળું મૂળભૂત શિક્ષણ મળી રહ્યું છે.
- શિક્ષણના સ્તરમાં ગુણવત્તા લાવવી તથા શિક્ષણનો સંચાર વધે અને શિક્ષણ લેનારાઓમાં આવશ્યક જીવન કૌશલ્યોનો વિકાસ થાય.

વિશ્વ શિક્ષા મંચની કાર્યનિતિઓ (ઉદ્દેશ્ય)

- સર્વમાટે શિક્ષા માટે મજબૂત રાષ્ટ્રીય તથા આંતરરાષ્ટ્રીય પ્રતિબધ્ધતા સંગઠિત કરવી તથા મૂળભૂત શિક્ષામાં રાષ્ટ્રીય ક્રિયાવિધિ યોજનાનો વિકાસ કરવો.

નોંધ

- સર્વ માટે શિક્ષા સંબંધી નીતીઓ માટે સ્પષ્ટ માળખું તૈયાર કરવું જેથી નિર્ધનતા ઉન્મુલન તથા વિકાસાત્મક કાર્યનિતિઓને જાડી શકાય.
- શૈક્ષણિક શાસન તથા વહીવટને પ્રભાવી રીતે ઉત્તરદાયી બનાવવું.
- આવી શિક્ષા વ્યવસ્થા ગોઠવવી કે જેથી સંઘર્ષ, રાષ્ટ્રીય આપદા કે અસ્થિરતાથી પ્રાભાવિત થાય. શૈક્ષણિક કાર્યક્રમો આ રીતે ગોઠવવા કે જેથી પરસ્પરની સમજ અને સદ્ભાવનાનો વિકાસ થાય.
- શિક્ષામાં લિંગ સમાનતા માટે એવી કાર્યનીતિ બનાવવી કે જેથી મુલ્યો અને વ્યવહારના પરિવર્તનની આવશ્યક સમજ કેલવાય.
- એક એવું સુરક્ષિત, સ્વસ્થ, સમાવેશી અને આયસંગત શૈક્ષિત વાતાવરણ ઉભુ કરવું કે જેમાં બધાને શિક્ષાના સમાજ અનવસરની પ્રાપ્તિ થાય.
- અધ્યાપકોની સ્થિતિ (પ્રતિષ્ઠા), મનોબળ અને વ્યવસાયિકતામાં વધારો કરવો..
- સર્વ માટે શિક્ષાની પ્રાપ્તિ માટે નવી સુચના અને જનસંચારમાં પ્રઘોગિકિનો પ્રયોગ કરવો.
- રાષ્ટ્રીય , ક્ષેત્રીય તથા આંતરરાષ્ટ્રીય સ્તરો પર બધા માટે શિક્ષાના લક્ષ્યોની પ્રાપ્તિ અને કાર્યનીતિઓ પર દેખરેખ રાખવી.
- સર્વ માટે શિક્ષા ના પ્રગતિ માટે વર્તમાન રચનાતંત્રોનો ઉપયોગ કરવો.

ક્રિયાકલાપ ૧

નીચે આપેલા વિકલ્પોમાંથી સર્વશ્રેષ્ઠ વિકલ્પ પસંદ કરો.

૧-ક) જામિતિયન સંમેલનમાં સહભાગીઓએ નીચેનામાંથી કયા અધિકારનો પુનઃસમર્થન કર્યું.

૧ લિંગ સમાનતા

૨ પ્રૌઢ શિક્ષા

૩ દરેક નાગરિક માટે શિક્ષા

૪ એચ.આઈ.વી., એઈડસ થી પીડાતા બાળકો માટે શિક્ષા

નોંધ

પ્રારંભિક શિક્ષણમાં આંતરરાષ્ટ્રીય પરિષદ

- ખ) જામિતિયન સંમેલનના પાંચ મૂળભુત સિદ્ધાંતો ક્યા છે.
- ગ) જામિતિયન સંમેલનના મુખ્ય લક્ષણોનું વર્ણન કરો.
- ૨) ઈ-૯ દેશો એટલે
- ૧ ઈલેક્ટ્રોનિક દેશો.
 - ૨ આર્થિક રીતે સમૃદ્ધ દેશો
 - ૩ ઉચ્ચ જનસંખ્યા વાળા દેશો
 - ૪ આર્થિક રીતે પછાત દેશો
- ૩) નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર આપો.
- ૧ જામિતિયન સંમેલન પછી ઈ-૯ દેશોની ઉપલબ્ધીઓ જણાવો.
 - ૨ દક્ષિણ એશિયા ક્ષેત્રમાં પ્રારંભિક શિક્ષાની સ્થિતિનું સંક્ષિપ્તમાં વર્ણન કરો.
- ૪) વિકાસશીલ અને વિકસીત દેશોમાં પ્રારંભિક શિક્ષાના પ્રયાસો વિષય પર કેટલાક વિશેષજ્ઞોને સામેલ કરી તમારા સહયોગથી અધ્યાપકો માટે પેનલવાર્તાનું આયોજન કરો.

૧૦.૭ સારાંશ

આ પાઠ્યક્રમનો દસમો અને છેલ્લો એકમ છે , જેનો સંબંધ પ્રાથમિક શિક્ષાના આંતરરાષ્ટ્રીય પરિપ્રેક્ષ્યને લગતો છે. સર્વપ્રથમ આ એકમ, આ એકમમાં જામિતિયન સંમેલન (૧૯૯૦) ના દર્શાવેલ ક્ષેત્રોની ઓળખ કરવામાં આવી એને તેની સંક્ષિપ્ત વ્યાખ્યા કરવામાં આવી. આ સંમેલન ૧૯૯૦ માં જામિતિયન (થાઈલેન્ડ) માં સંપન્ન થયો હતો. આ એક વૈશ્વિક સંમેલન હતું જેનો મુખ્ય ઉદ્દેશ્ય સર્વ માટે શિક્ષા હતું. આ સંમેલનમાં નિર્ધાર કરવામાં આવ્યો કે શિક્ષા એ બધાનો અધિકાર છે ભલે તે વ્યક્તિ કોઈપણ સામાજિક, આર્થિક સ્થિતિના કારણે શિક્ષાથી વંચીત રહ્યો હોય. આ સંમેલનથી પહેલાથી ચાલતી શિક્ષાના સાર્વત્રિકરણની વિવિધ પ્રવૃત્તિઓને પ્રોત્સાહન મળ્યું. આ સંમેલનનો મુખ્ય બિન્દુ સર્વ માટે શિક્ષણની અભિગમ્યતા તથા નિષ્પક્ષતા સુનિશ્ચિત કરવી. આ એકમમાં જામિતિયન સંમેલનના ઈ-૯ દેશો પર પ્રભાવ પર પણ પ્રકાશ નાખવામાં આવ્યો. ઈ-૯ દેશો એટલે કે ઉચ્ચ જન સંખ્યા ધરાવતા દેશો. આ ઉપરાંત આ એકમમાં વિકાસશીલ દેશોમાં પ્રારંભિક શિક્ષાની દશા પર પણ પ્રકાશ નાખવામાં આવ્યો છે.

આગળ આ એકમમાં યુનેસ્કો, યુનિસેફ, વિશ્વબેંક તથા સીડીનો પ્રારંભિક શિક્ષામાં યોગદાનને પણ બતાવવામાં આવ્યો. આ એવી સંસ્થાઓ છે કે જે વિકાસશીલ દેશોમાં તકનીકી અને વિત્તિય

નોંધ

સહાયતા આપતી હોય છે. આ ઉપરાંત આ એકમમાં વિશ્વ શિક્ષા મંચના યોગદાનને પણ બતાવવામાં આવ્યું છે જેનું સંમેલન ૨૦૦૦ ના વર્ષમાં ડકારમાં થયું હતું અને આમા જામિતિયન સંમેલનની ઉપલબ્ધિઓની સમીક્ષા કરવામાં આવી છે. આ એકમમાં મુખ્યતઃ નીચેના બિન્દુઓ મહત્વપુર્ણ છે.

- કોઈપણ દેશ પોતાના નાગરીકોનો શિક્ષિત કર્યા વગર પ્રગતિ કરી શકે નહીં.
- વિકાસ કરવા માટે તથા ગરીબી ઓછી કરવા માટે શિક્ષા એ માત્ર ચાવી છે.
- મૂળભુત શિક્ષા જીવન પર્યાન્ત શિક્ષા આ એકમની સીડીની ચાવી છે.

૧૦.૮ શબ્દાવલી , સંકેતાક્ષર

ADEA	Association for the Development of Education in Africa
AfDB	African Development Bank
CDF	Comprehensive Development Framework
CREMIS	Caribbean Regional Educational Management Information System
DFID	Department for International Development
ECCD	Early childhood care and development
EU	European Union
FRESH	Focusing Resources on Effective School Health
EFA	Education for All
HIPC	Highly Indebted Poor Countries Initiative
HIV	Human Immunodeficiency Virus
IBE	UNESCO International Bureau of Education
ICT	Information and communication technologies
IIEP	UNESCO International Institute for Educational Planning
IIEP	UNESCO International Institute for Educational Planning
NGO	Non-governmental organization
OIE	Organization of Ibero-American States for Education, Science and Culture
Sida	Swedish International Development Co-operation Agency
UNAIDS	Joint United Nations Programme on HIV/AIDS
UNDAF	United Nations Development Assistance Framework
UN/DESA	United Nations Department of Economic and Social Affairs

નોંધ

૧૦.૯ સંદર્ભ ગ્રંથ, કેટલાક ઉપયોગી પુસ્તકો

Conference Documents and Papers

- World Education Forum (= WEF). Dakar, Senegal, 26-28 April 2000. The Dakar Framework for Action. Education for All: Meeting our Collective Commitments. www2.unesco.org/wef/en-leadup/dakfram.shtm
- World Education Forum. Address by Koichiro Matsuura, Director General, UNESCO. www2.unesco.org/wef/en-news-coverage_speech_jihiro.shtm
- World Education Forum. James D. Wolfensohn, President, The World Bank. Presentation at the WEF. www2.unesco.org/wef/en-news-coverage_speech_wolfen.shtm
- World Education Forum. Renewed Hope: NGOs and Civil Society in Education for All. Executive Summary (Press Release) of the NGO Study by the Press and Information Office of the Dakar Meeting (= NGO Study). www2.unesco.org/wef/en-leadup/findings_ngo.shtm
- World Education Forum: NGO Declaration on Education for All, Dakar 25 April 2000. 4 pages
- World Education Forum. Strategy Session “Literacy for All: A Renewed Vision for a Ten-Year Global Action Plan”, Dakar, 27 April 2000 and: Draft of a Resolution for a UN Literacy Decade
- World Education Forum. Statistical Document. UNESCO Institute for Statistics, Paris 2000
- Education for All – Global Synthesis by Malcolm Skilbeck. EFA International Consultative Forum Documents. EFA Forum UNESCO, Paris 2000
- EFA Thematic Study on Community Partnership in Education: Dimensions, Variations, and Implications, by Marc Bray. January 2000. Comparative Education Research Centre, The University of Hong Kong, Pokfulam Road, Hong Kong, China
- EFA Thematic Study on Funding Agencies’ Contributions to Education for

નોંધ

All, by Clare Bentall, Edwina Peart, Roy Carr-Hill, and Aidan Cox. February 2000. Overseas Development Institute, London, Portland House, Stag Place, London SW1E 5DP. www.oneworld.org/odi

- EFA Thematic Study on Literacy and Adult Education. Prepared by the International Literacy Institute, Principal Author Daniel Wagner. March 2000. University of Pennsylvania – UNESCO. 3910 Chestnut Street, Philadelphia, PA 19104-3111. www.literacyonline.org
- Mid-Decade Meeting of the International Consultative Forum on Education for All, 16-19 June 1996, Amman, Jordan. Final Report. EFA Forum Secretariat UNESCO, Paris 1996
- World Conference on Education for All (= WCEFA), 5-9 March 1990, Jomtien, Thailand. World Declaration on Education for All and Framework for Action to Meet Basic Learning Needs. Published by the Inter-Agency Commission. UNICEF House, New York, N.Y. April 1990
- Fifth International Conference on Adult Education (= CONFINTEA V), 14-18 July 1997, Hamburg, Germany. Declaration on Adult Learning. UNESCO Institute for Education, Hamburg 1997

Other Related Publications

- Bhola, H.S., Evaluating Literacy for Development. Projects, Programs and Campaigns. UNESCO Institute for Education, Hamburg; German Foundation for International Development, Bonn 1990
- Torres, Rosa María, One Decade of Education for All: The Challenge ahead. International Institute for Educational Planning (UNESCO/ IIEP), Buenos Aires 2000
- Publications on Dakar by/on the World Education Forum in the Internet under www2.unesco.org/wef
- Hard copies can be ordered from UNESCO -http://www.unicef.org/mdg/index_unicefsrole.htm
- For Elementary Education initiative at International level -<http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001228/122850e.pdf>

નોંધ

૧૦.૧૦ એકમ અભ્યાસ

૧. વર્લ્ડ એજ્યુકેશન ફોરમના ઉદ્દેશ્યો જણાવો.
૨. આપના વિચારથી જામિતિયન સંમેલનથી યુ.ઈ.ઈ. (U.E.E) પર શું પ્રભાવ પડ્યો.
૩. યુનેસ્કો (UNESCO) ની યુ.ઈ.ઈ (U.E.E)માં શું ભૂમિકા છે.
૪. વિશ્વબેંક (SIDA) ડી.એફ.આઈ.ડી (DFID), યુ.ઈ.ઈ. (U.E.E) કયાં પ્રકારની ભૂમિકા છે.
૫. વર્લ્ડ એજ્યુકેશન કોન્ફરન્સ ૨૦૦૦ ડકાર (સેનેગલ) ના મુદ્દાઓની સંક્ષિપ્તમાં ચર્ચા કરો.